ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

10

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 10 (307), October, 1973, Vol. XXVI

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF Great Britain
Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1973 РІК

Країна	*річна передплата*	*піврічна передплата*	*чвертьрічна передплата*	*окреме число*
Австралія	*12,50 дол.*	*7 дол.*	*3,60 дол.*	*1,25 дол.*
Австрія	*270 шіл.*	*150 шіл.*	*80 шіл.*	*27 шіл.*
Аргентіна	*30 н. пезів*	*16 н.пезів*	*9 н.пезів*	*3 н.пезів*
Бельгія	*540 б. фр.*	*280 б.фр.*	*150 б.фр.*	*54 б.фр.*
В. Британія	*5 ф.*	*2,75 ф.*	*1,40 ф.*	*50 п.*
Канада	*15 дол.*	*8 дол.*	*4,20 дол.*	*1,50 дол.*
США	*15 дол.*	*8 дол.*	*4,20 дол.*	*1,50 дол.*
Німеччина	*45 н.м.*	*25 н.м.*	*13 н.м.*	*4,50 н.м.*
Франція	*65 фр.*	*35 фр.*	*18 фр.*	*6,50 фр.*
Швеція	*65 кор.*	*35 кор.*	*18 кор.*	*6,50 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by *Ukrainian Publishers Ltd.*, 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 10 (307) **ЖОВТЕНЬ, 1973** **Річник XXVI**

Зміст Х-ої книжки

З матеріялів Конференцій АБН і ЕРС

Зіновій Карбович: ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА ПОНЕВОЛЕНИХ В СССР НАРОДІВ І ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ 1043

— ДО СУМЛІННЯ ЛЮДСТВА В ОБОРОНІ ПЕРЕСЛІДУВАНИХ І БЕЗПРАВНО ЗАСУДЖЕНИХ (Звернення Я. Стецька на масовій маніфестації у Лондоні) 1057

— ЗА СКРІПЛЕННЯ БОРОТЬБИ І ДІЇ АБН (Становище, схвалене Конференцією АБН) 1060

— ПРО НЕБЕЗПЕКИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ »БЕЗПЕКИ« І »РОЗЗБРОЄННЯ« ТА ДОГОВОРІВ З СССР (Становище Конференції ЕРС) 1062

*

К. Левченко: ПОХОДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ І СПРАВЖНІ ПРИЧИНИ ГОЛОДУ В 1932-33 РОКАХ (закінчення, 7) 1065

Петро Гой: ДИПЛОМАТИЧНІ ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З МОСКОВЩИНОЮ (1648-1651 РОКИ) 1074

Д-р Михайло Кушнір: СІВАЧ ІСТОРІОТВОРЧИХ ІДЕЙ (Погляд на працю журналіста із становища українського націоналізму) 1090

Ігор Качуровський: ЕСКАПІЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНЕ ЯВИЩЕ 1099

Поезії з України

З тюремних поезій: СТО ПІСЕНЬ КАЛИНІ — *Невідомого Автора* 1112

Остап Невідомий: ЗИМОЗЕЛЕНЬ (З книги другої) 1130

*

Наддніпрянка: ВОЛИНСЬКІ СВІТАНКИ (Повість, 3) 1144

Юрій Борець: УПІСТИ НА ЗАХОДІ (Спогади, 5) 1158

Марк Твен (переклад д-ра Дмитра Куликовського): ОСОБИСТІ СПОГАДИ ПРО ЖАННУ Д'АРК СЬЄРА ЛЮЇ ДЕ КОНТА (закінчення, 12) 1171

*

Євген Ляхович: ПРАЦЯ ОУН У ЛОНДОНІ 1933-35 РОКІВ (закінчення, 3) 1185

Приєднали нових передплатників »В. Ш.« 1189

В. К.: КОНФЕРЕНЦІЇ АБН І ЕРС У ЛОНДОНІ 1190

Пожертви на пресовий фонд »Визвольного Шляху« 1200

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

Folkshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
c/o Dnister
928 Mt. Alexander Rd
Essendon, Vic. 3040.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto. 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St.-Germain
75—Paris, 9e.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чікаґо і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філядельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 65 пен. або 1,80 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

Зіновій КАРБОВИЧ

ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА ПОНЕВОЛЕНИХ В СССР НАРОДІВ І ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ*

Революційні настрої проти окупантів зростають . . .

5-го березня 1953 р. сконав Сталін, а вже влітку того ж року російську імперію зрушують повстання в концтаборах Воркути, Норильська, Караганди; за ними — чергові повстання і заворушення в Кінгірі, Балакші та в інших концтаборах, що їх здушили МВД-КҐБ в 1954 році. Провідну ролю в організуванні повстань відіграли українські націоналісти (бандерівці), а також литовці та в'язні інших національностей.

17-го червня 1953 р. розрухи німців, а в Маґдебурзі чекісти розстріляли 18 вояків совєтської армії, які допомагали повсталим робітникам. В 1956 р. повстання в Угорщині й заворушення у Польщі. Вояки українці, туркестанці, білоруси й інші стали на боці угорських повстанців, повернувши танки проти московських наїзників.

На підґрунті всенародного повстання в Україні (1942-1953 рр.) й у Литві (обидві згадані нації воювали повстанськими методами проти совєтської Росії і нацистської Німеччини), на традиціях збройної боротьби УПА і революційної ОУН (Бандери), на підґрунті боротьби в концтаборах і повстань каторжників у 1953-1959 рр., паралельно зростає в силу революційно-визвольний рух на землях поневолених народів.

На XX-му з'їзді КПСС (лютий 1956) Хрущов був примушений »розвінчати« Сталіна, а 30 червня ЦК КПСС схвалив рішення »про перебореня культу особи і його наслідків«; щоб рятувати імперію перед вибухом вулкану, він почав реорганізувати і концтабори, лякаючись ланцюгової реакції 17 мільйонів зреволюціонізованих в'язнів.

Молоде покоління поневолених народів у спільному фронті з нескореним старшим поколінням розгорнуло боротьбу широким фронтом. Страх переможено, можливість повстання навіть у тоталітарній імперії задокументовано фактами. Тільки брак одночасности і координації повстань перешкодив поширити їх на всі народи в СССР і завершити розвалом імперії та її системи.

Залишився проте реальний дороговказ: шляхом до визволення є одночасні революційні зриви уярмлених народів, не ізольовані, не сепаратні; супроти них буде безсильна і окупаційна влада, бо вона не може вжити атомової зброї, як самовбивчої для себе самої (також із

*) З матеріялів Конференцій АБН і ЕРС, що відбулися в серпні 1973 р. в Лондоні (Велика Британія).

причини радіоактивних променів), тим більше, що й сама інфільтрована антиімперіяльними і антикомуністичними елементами.

Совєтська армія складається також із вояків поневолених народів. А сателітні армії — як показали угорська революція та заворушення в Польщі, події в Чехії і Словаччині — не виступлять проти власних повсталих народів, навпаки, самі повстануть проти окупанта.

Що більше, бійці совєтської армії, базованій на обов'язковій військовій службі, нерозривно пов'язані із своїми народами, вони живуть тими самими ідеями, що їхні батьки й матері. Це не ізольований факт, що три роки тому, 31 серпня 1970 р., перед воєнним судом Балтицької воєнної округи закінчився процес підпільної організації в армії, яка мала свої розгалуження також у Польщі, Азербайджані та в інших країнах. Резонанс національно-визвольної боротьби поневолених народів буде відбиватися і в армії, перед чим неспроможні охоронити її ні КҐБ, ні партія, бо бійці совєтської армії нерозривна частина народів-батьківщин, з яких вони походять. Не випадково у першій половині 1973 р. понад 15 тисяч молодих українців (у військовому віці) запроторено до карних сотень на московсько-китайському кордоні.

Варто пригадати й березневу революцію 1917 року, яка завалила царат. Розпочали її у Петрограді українські полки: Волинський, Ізмайлівський і Преображенський. Сьогоднішня т. зв. совєтська армія з її технологією і модерною зброєю, з концентрацією матеріяльно-вогневої сили в поодиноких стратегічно важливих пунктах, а передусім з погляду гетерогенного, багатонаціонального людського складу, з численною перевагою членів поневолених націй — має окрему ролю і вагу.

Армія важлива особливо тим, що в ній зустрічаються молоді люди різних верств націй, не тільки з кіл професійної інтеліґенції, а й робітництва, колгоспників і т. п.

Факт, що у новому політбюрі ЦК КПСС є представники генераліції (маршал Гречко), КҐБ (Андропов) і шеф адміністрації (Косиґін) має свою вимову, бо всі елементи насильства з'єднано в центрі тиранів!

Характеристичною рисою національно-визвольної боротьби уярмлених націй є їх всенародність. Вона не обмежується вузьким колом інтелектуалістів. У зв'язку з тотальним наступом окупанта на суцільний зміст й уяву життя поневолених націй йде суцільний протинаступ. Це означає, що йде боротьба проти колгоспної системи, накиненої поневоленим народам силою і терором, йде змаг за приватну власність хлібороба на землю, принаймні за поширення т. зв. присадибних наділів, проти накиненого соцреалізму, себто проти культивування в духовій творчості московського реалізму. Кращі представники поневолених народів вертаються до національних традицій, до ориґінальних первнів духовости кожної нації зокрема, виступають проти воюючого атеїзму, а на його місце приходить культ релігії батьків, традицій тисячоліть чи століть; засуджують режимову кремлівську церкву з її вислужництвом безбожницькій владі та з місією »третього Риму«, отже — захищають власні релігійні традиції, поєднані з національною ідеєю.

Поруч ідейного, культурного, інтелектуального, літературно-мистецького бою на відтинку гуманістичних наук, що охоплюють ввесь комплекс духової творчости, поруч філософічного ідеалізму, т. зв. історизму, себто культу великих національних постатей доби державної незалежности й історичної величі минулих століть націй, — почавши з 1956 року приходять бунти студентів (Таганріг — 9. 8. 1956), які явно виступають на семінарах проти влади, бунти сільської молоді (за свідченням самої совєтської преси), а серед колишніх в'язнів спалахують революційні настрої (»Известия«, з 19. 4.). У Чернігівщині колгоспники не віддали присадибних наділів, навіть добилися їх побільшення (»Известия«, з 19. 5.); у деяких совхозах Казахської ССР колгоспники пляново скоротили собі працю (»Сельское хозяйство«, з 13. 7.); у Сталінській області шахтарі примусили управління підвищити їм заробітну платню (»Правда Украины« з 6. 3.); у Дніпродзержинську робітники на металюргічному заводі запротестували проти підвищення норм праці... Таких прикладів — почавши з 1956 р. по 1973 рік — безліч. В чому суть?

Треба підкреслити основне, що в боротьбу залучилися різні верстви поневолених народів, що борються за повне здійснення уявленого ними змісту даної ділянки життя, яке (здійснення) можливе тільки у власній незалежній державі.

Передумовою докорінних змін в кожній ділянці життя є *власна влада* даного народу на його землі. *Без влади даної нації немає землі, немає волі!* Тому йде боротьба не тільки за »землю і волю«, а насамперед за владу, що є запорукою здобуття землі і волі! Тут бачимо суттєве самопізнання усіх верств поневолених народів: без політичної революції, себто без перебрання влади тими, що її роблять, неможливе здійснення прагнень ні одної верстви народу. Суть сьогоднішньої стадії визвольної боротьби — стихійна і плянова мобілізація широких мас поневолених народів до зенітального її пункту, яким є відновлення національної державности, що уможливить всебічний розвиток модерної нації.

Саме гасло »Свобода« невистачальне! Свобода — рамки, які треба виповнити змістом. Свобода — передумова, необхідна для вибору між різними вартостями, з ґарантією, яка уможливлює їх реалізацію. Тому необхідно ясно визначати за які вартості, за яку якість хто стоїть! Боротьба за справедливість, за правовість, за закономірність — це гасло революційне, яке мобілізує моральні почуття у системі леґалізованого безправ'я і беззаконня.

Політичне »самовизначення« вже нікого не мобілізує, бо Ленін обіцяв самовизначення »включно з відділенням« і ганебно обманув народи. Єдино мобілізуючим гаслом є національно-державна незалежність із відокремленням від Росії, без жодної іншої альтернативи! Розвал російської імперії і відновлення незалежних національних народоправних держав — це мета, яка мобілізує до визвольної боротьби всі народи.

І в цій меті одночасно згущене змістове визначення кожної ділянки життя нації, принципів його організації, бо як ніколи досі в історії

(напр., західніх імперій) — не було такої ситуації, коли поневолені нації мусять боротися не лише проти мілітарної окупації і економічної експлуатації, а й проти накиненої їм силою чужої культурної і соціяльної духовости, окупантської системи життя, включно з релігійним. Большевизм, комунізм, советизм, російський спосіб життя, духова, культурна, релігійна русифікація — засоби, з допомогою яких московські імперіялісти-окупанти панують над іншими, поневоленими ними народами.

Характеристичним феноменом сучасної епохи визвольної боротьби поневолених націй у російській імперії і в опанованих комунізмом країнах, крім безпосередніх форм і методів боротьби, як ось демонстрацій, страйків, розрухів, масових акцій, збройних зударів, — є ідейно-політичний, культурний, світоглядовий, релігійний бій. Це зудар суцільних національних організмів — поневолювача і поневолених. Московські окупанти не вдоволяються фізичним поневоленням і експлуатацією інших народів, вони намагаються забрати у них і національну душу! Тому таким суттєвим у зударі між окупантом і поневоленими народами став бій *за душу нації!*

Найбільшим нашим досягненням у визвольній боротьбі, а теж ґарантією нашої перемоги, є факт, що бій за душу нації поневолених народів підняло молоде покоління, яке народилося уже під московсько-большевицькою окупацією і не бачило вільного світу, навпаки — його виховували у ворожому до своєї нації дусі.

Прапор традиціоналізму, першости духу, безсмертности душі, прапор нації, невмирущости народу, підняли шести- і семидесятники, не тільки сини й дочки в'язнів тюрем і концтаборів, а й робітників по заводах і фабриках, колгоспників й технократів! І це найбільший удар, що його зазнала комуністична ідеологія, її система і взагалі московська окупаційна влада за минулі десятиріччя. Тому самоусвідомлення власної національної якости, власної суті, власних ориґінальних традиційних вартостей духу, культури, правовости, соціяльности, державности минулих історичних епох, пробудження національної гідности, що веде до самопізнання своєї державницької тисячолітньої традиції — це остаточно ідейна перемога над системою ідей ворога-окупанта.

Як завжди, передумовою збройної революції є світоглядова, духова, моральна й політична революція. Творчість молодого покоління в Україні має виразне національно-політичне цілеспрямування — національна держава!

Метафізична й етична концепція боротьби за визволення

Факти боротьби мають своє глибоке коріння в ідейно-політичнім обґрунтуванні, що визначає також якість і зміст свободи, до якої прагнуть молоді борці поневолених націй. Не з позицій діялектичного й історичного матеріялізму, не з позицій філософського матеріялізму йде боротьба, а навпаки: зударяються два світогляди, дві системи вартостей. Це вже не проблематика »чистого« комунізму і »зрадженого«

комунізму, »чистого« і »зрадженого« марксизму, а християнської — ширше — релігійної метафізики і філософії, релігійної віри, теїзму проти атеїстичного матеріялізму. Такий ідейно-філософський хребет боротьби. Ніщо не помогло, що в підручниках світової історії большевики не відвели ні одного рядка найбільш революційній події в історії світу: народженню Христа, віра якого охопила більше ніж півмільярда людей. Ніщо не помогло, що московські большевики взагалі нехтують усі релігії — іслям, буддизм і т. д. — переслідують їх, як »опіюм для народу«.

Не випадково інтелектуальна еліта України культивує християнську філософію Григорія Сковороди (1722-1794). Ось як пише молоде покоління в Україні:

»Бог сотворив людину... Нема Бога, нема людей... Християни... будуючи царство Боже, воскресили умерлу духовість... Щасливі ті, що мають Бога... Стабілізуюча опора моралі — ідея Бога і безсмертя душі... Духове життя є єдино справжнім життям... Церкву — носія духа — треба берегти... Головне — Церкву відстояти...«

Молоде покоління сягає до проблем онтології, бо в час насильницького насаджування марксо-матеріялізму не можна залишити без відповіді питання про буття й прабуття людини.

Етика, обґрунтована релігією, має тривалі основи. Тому й пише молодий крайовий автор: »Собор святий вибудуємо, дух свій у небо пішлемо і він у віках стоятиме... Скільки коштувало нашим предкам прищепити своїм дітям гуманні ідеали, вірування, безкорисну любов до істини і повагу до Бога своїх предків...

Що ви витворили для свого народу на зміну настирливій аґітації проти релігійних вірувань і обрядів, старих звичаїв, традицій і свят — тобто всього того, що колись мусів передусім поважати чужинець, коли хотів показати свою повагу до народу...«

В основі культурної творчости бачимо й релігійні елементи: »Неможливо представити традиційні культурні цінності поза Церквою... Боротьба з Церквою означає боротьбу з культурою... Скільки разів націю спасала саме Церква... В умовах Східньої Европи Церква була єдиною силою, незалежною від властей... Як утвердити деспотизм кам'яного віку в душі українця, який вже в середні віки обирав кошового і сам міг стати кошовим, який породив філософію Сковороди — гимн людської особистості, з девізом »пізнай себе самого«... Філософія, для якої Я — основа всього, навіть царства Божого, і навіть сам Бог — не що інше, як повноцінне Я. Хто пізнав себе — той знайшов скарб Божий... Істинна людина і Бог одне й теж!«

В світлі таких та інших документальних виявів світогляду молодої ґенерації уярмлених націй — совєтологія більшости західніх студійних інститутів може проголосити своє повне банкрутство з її тезами про »нову« комуністичну, а потім вже навіть »совєтську« людину. Для нас совєтологія — це наука про брехню і обман Москви, отже — викриття фальшивих і обманливих теорій.

»П'ятдесят років мусіли зробити своє діло« — твердять совєтологи, себто — мусіли »перевиховати людину«, але вони забувають, що дві тисячі років перевиховує християнство людину і не зробило з неї ангела. Чому диявольська система мала б бути успішнішою, якщо взагалі такі порівняння можна робити?!

Національна ідея і героїчна концепція життя

Молодий автор в Україні пише про національну ідею так: »Національна ідея є і буде, сьогодні вона для нас актуальна і означає ідею про повноту суверенного державного і культурного існування української нації... Національна ідея... каталізує безмежжя інших загальнолюдських ідей... І саме заглиблення в національну ідею, відданість їй веде заразом і в найпотаємніші глибини інших соціяльних і духових потреб... Національне питання тисячами найтонших ниток зв'язане з найсокровеннішими питаннями людської совісти... Націоналізм невід'ємна частина самої нації. Без націоналізму нема прогресу, без націоналізму немає нації... Під прапором націоналізму відбувається національно-визвольний рух у всьому світі — найвизначніше явище сучасности. Більше як половина людства вважає його своїм прапором...«

Тому десять років 29-літній поет України, Василь Симоменко, мабуть знищений кагебістами, кликав: »Народ мій є! Народ мій вічно буде! Ніхто не перекреслить мій народ!« Або: »Мовчіть Америки і Росії, коли я з тобою (Україно) говорю!«

Засуджений молодий юрист Левко Лук'яненко на кару смерти, яку потім йому замінили на 15 років важкої тюрми, заявив: »Коли б я був єдиним українцем на світі, я й тоді боровся б за Україну...«

Естонський в'язень у Мордовії гордо каже: »Ви знаєте, Естонії вже тисячу років. Було колись шістдесят естонців, і Естонія вижила. Вижила Естонія і в таборах...« Український поет І. Калинець, що засуджений на 12 років тюрми — »це теж своя нова модель світу«, — як каже сміливий лотиський поет Кнут Скуеніс...

А північний кавказець (інґуш) Алі Хашагульгов, засуджений молодим хлопцем за антиросійську націоналістичну (інґуську) діяльність, тужливо каже:

»Коли наш нарід і щезне, високо в горах застигне склет вовка. Велетенського вовка. Це буде останній вовк світу. Вовк — це батьківщина, її символ, її прапор. Коли інгушетів вивезли під час війни в Казахстан, вовків теж у Вайнахських горах не стало. Вовки не могли жити без інгушетів, яких позбавили вітчизни. Вовки не хотіли стати прапором для чужинців... Як би я знав, каже Алі, що завтра вмре моя мова, я вмер би сьогодні...«

Вовк і батьківщина... Чужинці — москалі. Де ж тут шукати марксизму, російського патріотизму, »успіхів« большевизму? Це ж сві-

доцтво тотального банкрутства комуно-совєтизму і російського старшобратства!

»Українці, — пише М. Осадчий у »Більмі«, — їх тут, у мордовських концтаборах, найбільше... такі заядлі націоналюги щирі... усі ні сіло і впало, а скажуть щось по-українськи... Зек-росіянин, зек-литовець, Кнут-лотиш, і той же говорить, Данієль говорить... той фін — теж... Вони найзаядліші в світі самостійники... Вони дуже живучі... У таборі почувають себе, як удома... Хочуть, щоб Україна була самостійною. Добре, зроби їм самостійну, так вони всіх попересаджують у мордовські концтабори...«. »Як би Юрко, — син ген. Р. Шухевича, гол. командира УПА, — зрікся свого батька, він давно був би в Криму... »Відійди негіднику, каже Юрко наглядачу з КҐБ, — який намовляє його підписати заяву відречення батька, — відійди, бо припишу тебе в мавзолеї...« А »батько казав йому: »Ти рости, ще не знати, що припаде на твій вік...« А Юрко за батька від 14 років уже 19 років сидить у таборах суворого режиму (1968)«... І тепер Юрко Шухевич, відбувши 20 років незаконного покарання, у вересні 1972 р. знову засуджений на 15 років!

»Народ-нація це святиня, зневага якої — найбільший злочин... Нехай з нації залишиться десята частина, але з повноцінною духовістю — то це ще не фатально. З кусника повноцінної вербової гілочки виростає цілий вербовий гай. Ми живемо в стихійно ірраціональному, в глибинах, самим корінням, що вічно пробивається паростками і рідко досягає нормального цвітіння« — каже один з найгероїчніших культурних творців, Валентин Мороз, що вдруге засуджений аж на 14 років.

Денаціоналізація — вчить крайовий автор — означає обезкультурнення... Денаціоналізація — це дегероїзація...

»Дехристиянізація, колективізація, колоніяльна індустріялізація, масові переселення із села до міста — все це було небувалим в історії України руйнуванням українських традиційних структур, якого катастрофічні результати виявились ще далеко неповністю«...

Так з'ясована програмова і світоглядова позиція молодої генерації, що своїм корінням глибоко вростає у традиційну духовість нації. »Людина, яка шанує, знає і любить історію свого народу — живе не вік, а стільки, скільки її народ, її земля... Народ — безсмертний. Він доживе... Пізнай себе в народі...«

Молоде покоління пізнає героїзм предків, який зроджував леґенди. Тепер їх відновляє молодь: »Леґенди, які культивують і підносять наш дух над цією прірвою... Леґенди про переселення душ, розсуди про безсмертя душі, леґенди про безконечність роду — про безсмертність народу... Говоримо про леґенду вічности народу...«

Як бачимо, вся клясократична теорія, марксизм, совєтизм із його теорією »совєтського« безтрадиційного народу, світовий пролетаріят, відумирання націй, клясова боротьба — виявились ні до чого!

Традиції і власний шлях

У своїх літературних, історіософічних, соціологічних творах молоді, переслідувані, автори висловлюють такі погляди:

»Минувшина — найбільший скарб наш, духовий щит, високопробний досвід. Людина з самим лише сьогоднішнім — мов дерева без коріння... Ми складаємо в скарбницю безсмертню народу все своє найкраще і беремо звідси, скільки хто може... Ми вливаємося краплиною в його (народу) море і думаємо про вічність моря«... А ось яке характеристичне ствердження: »Наш народ не пішов за старшим братом (московським народом, — прим. наша)... а вибрав свій важкий, тернистий, але *властивий* його душі шлях«...

»Минуле — скарб наш, коріння, жили, що напувають нас соками, без яких ми розвіємося і повсихаємо... Знання *минулого* дає нам змогу пізнати глибше свій народ і себе в ньому...«

В боротьбі за самостановлення власних вартостей молоде покоління промощує народові шлях духового відродження. Воно заявляє: »Сучасні події в Україні є теж переломом: ламається крига жаху, що непорушно сковувала духове життя народу довгі роки...« Духове рабство — мовить інший автор — найгірше лихо народу, добробут не робить людину ні великою, ні щасливою: »Що все це важить у порівнянні з волею, з життям, якого прагнеш, і з правом мислити! Багатство в нас самих, а не в грошах, маєтках, або чинах... *Найгірша мука — совість*«...

»Куди не ткнись — пише ще інший автор — чужі багнети... москалі полками стоять... Сильніші мислять, прагнуть протистояти злу... Слабкіші — лише моляться... Не маєш права вмерти, доки народ наш у рабстві... Земля не прийме, викине...«

І в обличчі неосталінського терору Брежнєва проти культурних творців чуємо таке могутнє: »Але, чому тепер бояться *Слова* більше, як сотень шабель?.. Вогнища... вкривались попелом, таїли кожну іскру для тих спалахів, які ще будуть, які ще здіймуть полум'я, мов малинові стяги, і прозвістять Великий День... Ми всі — предтечі... Месії прийдуть слідами нашими... І не прийти не можуть... Ніщо не вічне у світі, неправда теж... Месія прийде незабаром і своїми муками спасе народ і волю...«

Переслідування, муки, смерть — шлях, що веде до воскресіння. »Ісуса схопили... І розп'яли... І Він воскрес навіки в серцях знедолених... Ми ж бо лише предтечі«... — говорять про себе Нескорені наших днів.

Живемо у *передреволюційну* добу, яка назріває у російській тюрмі народів і людей. Колос на глиняних ногах, — колос на вулкані. І наша мета сьогодні вказати на його слабі місця, щоб допомогти звільнити вільний світ від страху зайця загіпнотизованого боа-констриктором.

»Тирани люблять сльози і каяття, а нерозчавлена чужа достойність для них те, що ніж у серце«... »Без волі, други, немає злету, творчості«... — каже молодий письменник в Україні.

Як у початках християнства, так і тепер тирани *Слова* — бояться віри і ідеї. Термонуклеарна доба — доба ідеологічна, тому й необхідний ідеологічний бій!

Правда без носіїв — мертва!

Правда не перемагає сама собою, а тільки тоді, коли перемагають і готові за неї дати своє життя її носії. Проблема людей, характерів, прикладів, символів, апостолів, альтернативи влади, — мають особливе значення.

У книзі І. Дзюби — пише незламний В. Мороз, — »люди — не аргументів шукали, вони шукали там *віру*, заряд одержимости. Зовні виглядає так, ніби людину спочатку переконують, а потім вона починає вірити. Насправді ж це буває навпаки: спочатку людина спалахує, заражується вірою і тільки тоді підбираються аргументи для готового переконання. *Аби вірити — аргументи знайдуться. Не було ще випадку, щоб Апостол навернув будь-кого на свою віру аргументами*... Ніодин духовий переворот не відбувся без апостолів. Сучасне відродження також неможливе без них...«

Іван Дзюба 10 січня 1965 р. у Києві з нагоди 30-річчя з дня народження В. Симоненка казав: »Нічого іншого люди так не ждуть, як живого прикладу героїчної громадянської поведінки... Людям потрібен цей приклад... і сьогодні таке героїчне діяння можливе, і сьогодні, як і завжди, безумство хоробрих — це мудрість життя... І сьогодні, а може сьогодні, як ніколи — можна й треба боротися... Бувають епохи, коли вирішальні битви відбуваються на площині соціяльної моралі, громадської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному теророві, може стати революційною силою. До таких епох належить і наша доба...«

А Валентин Мороз продовжує: »Можна мати великі духові скарби, але їх просто не помітять, коли не візьметься за них *одержима* людина і не розтопить їх у горнилі своєї одержимости... Апостоли потрібні сучасній Україні, а не пристосуванці, »реалісти«, з їх аргументами... Ніодин духовий переворот не відбувся без апостолів... Біймося, як вогню, »реаліста«, коли хочемо бути українцями... Україна це квітка, що виросла серед снігів... Ідеї не досить. Ідея гола і суха — її потрібне живе втілення... Істину знають — треба віри... Віра потребує абсолютної правди, догм... Догми всі критикують радо і це зрозуміле в нашій дійсності, але за тим милим зайняттям якось не завважили, що головною небезпекою стала вже людина без жодної догми, людина, яка не вірить в ніщо. Прийшов нігілізм — продукт масової культури... В людині гіпертрофовано розвивається технічна функція за рахунок духової і це чомусь називається прогресом«...

»Погляньмо на історію народу, чи не стали героями в ній саме ті, що з дитячою усмішкою пройшли над прірвами і найвище піднесли дух *народного безсмертя?* Чи не загубилися безіменно ті практичні, приземлені й добре пристосовані..., що насміхалися з Дон Кіхотів, що в них немає свого власного діла, але їм до всього діло... Бо леґенди творить Дон Кіхот, зазираючи палаючим поглядом за верховини життя. І нерозважні Дон Кіхоти стають героями народної казки і народної історії... А люди збирають у леґенду сліди великих, часто марних зусиль Дон Кіхота, співають пісню безумству хоробрих«...

Коли ж І. Дзюба склав покаянну заяву, В. Мороз перед судом заявляє: »Що ж, будемо битися. Саме тепер, коли один написав покаянну заяву, другий перекваліфікувався на перекладача — саме тепер потрібно, щоб хтось показав *приклад твердості*... Випало мені... Важка це місія. Сидіти за ґратами нікому не легко. Але не поважати себе — ще важче. І тому будемо битись!«

Поневолені в СССР нації, зокрема Україна, мають тих, що вірять в ідею національного визволення, мають своїх апостолів і носіїв національних ідей, як це бачимо на фактах боротьби, і ворог уже неспроможний убити ні ідеї, ні її носіїв!

Протиставні світи

Герцен у 1825 році писав: »Століття кріпацької залежности не могли стерти все незалежне і поетичне, що було в українському славному народі. У нього більше індивідуальної розвиненості, більше місцевого забарвлення, ніж у нас (росіян); у нас злощасний мундир байдуже покриває все народне життя. Наш нарід не знає своєї історії, а в той же час кожне село в Україні має свою леґенду. Російський нарід тільки й знає, що Пуґачова та 1812 рік«.

А в 1971 році »Луч свободи«, ч. 1/71, захалявний російський журнал т. зв. морально-політичного відродження, з приводу критики »Програми демократичного руху« Сахарова і тов. писав: »Російський нарід — єдиний в історії, який знищував або дозволяв знищувати свою справжню інтеліґенцію в 1918-1921, 1928-1931, 1937-1939 роках. Нарід же у своїй масі — це міщанствуючі раби, що часто ідеалізують своє рабство й одночасно здатні бути жорстокими тиранами. Якщо б ми встановили демократичний устрій, то сповнений мстивою злобою до своїх учорашніх »начальників« і презирством до нинішної »м'якої« влади, він розпочне розбещену криваву оргію, як це було 1917-1921 рр. І тоді новоз'явлені політичні авантюристи, граючи на темних пристрастях юрби, відштовхнуть »слинтяїв«-демократів, щоб установити нову тиранію, з новою еволюцією терору і жорстокостей на протязі десятиріч...

Російська церква, за словами автора цитованої статті, тільки плазує перед державою: »Неактивність і непротивлення злу... Релігійний егоїзм і несуспільність... Чи в теперішню пору лунають голоси про-

тесту духовенства проти нагінки на інакшедумаючих? Чи чуємо щось про самоспалення, голодівки, демонстрації, виступи проти беззаконня, сваволі, імперіялізму, вторгнення в Чехо-Словаччину, затиску релігії і т. п.?

В країні є половина неросійського населення, що має свої власні інтереси і сподівання... Треба поставити питання... реалізацію права на відокремлення дозрілих (?! — прим. наша) народів у самостійні держави...

У побуті в нас алькоголізм, сексуальність, епікуреїзм... У випадку першого важкого іспиту — покаяння, зізнання на товаришів... Добровольського на Ґінсбурґа і Ґаланскова, Зінов'євої на Піменова і т. п. Треба морально-політичного відродження... виховувати в собі — моральну чистоту..., духову глибину... незламну мужність... незламну енергію...«

Так характеризують московський нарід ті, що хочуть його »відродити«, рятувати. А ось що пишуть про українців самі окупанти:

»Робітнича газета« з 13. 3. 1973 р., лякаючися єдности національної і християнської ідей, каже: »Священики та кол. уніятські ченці... намагаються проводити нелеґальну релігійну діяльність... Йосиф Сліпий разом з Стецьком докладали зусиль до відродження унії на території совєтської України... Помітно посилилась активність останнім часом і кол. уніятського духовенства в окремих областях України... Ці священики... виставляють себе в очах віруючих у ролі *мучеників* за віру, розповсюджують релігійні листівки, календарі й молитовники антирадянського і антикомуністичного змісту... Організатори »покутництва« (покутники — назва від слова »покута« — гостро засуджують промосковську ватиканську політику, — прим. наша)... вимагають не працювати в совєтських установах, відмовлятися від паспортів, військових квитків та інших совєтських документів, що носять нібито печать диявола«...

В Литві тисячі людей вийшли на вулицю демонструвати в обороні своєї нації і Церкви, домагаючись свободи. Церкви поневолених народів діють у катакомбах, вони мали і мають сотні й тисячі мучеників, концтабори заповнені віруючими поневолених народів. Церкви уярмлених народів не підкоряються режимовій церкві, ані воюючому безбожництву...

Воюючі героїчні Церкви в катакомбах. Ісламі юдаїзм також не здаються. Вояк Мойсеєв закатований на смерть, а потім утоплений за віру Христову. Архиєпископ Величковський, засуджений на кару смерти, катований, мучений, відбув 10 років Воркути, три роки в тюрмі на Донбасі, а вмираючи, сказав: »Большевики знищили моє тіло, але не вбили мого духа!«... А що ж московський Пімен? — Вірно служить московським большевикам-безбожникам!

Шлях визволення

Духова і моральна революція — реальний факт. Вона — передумова політичної. Національно-політична революція непоборна, якщо виростає з традиційних, оригінальних первнів духовости і соціяльности даної нації.

Одночасність національної і соціяльної революцій — ґарантія успіху. Так званих культурних революцій нема, бо культура твориться на протязі століть і тисячоліть. Бувають, проте, культурно-політичні революції, себто усунення ворога-окупанта, який внеможливлює розвиток культури нації на ґрунті її власних історичних традицій.

В сучасну пору розгорнувся особливого значення бій на відтинку культури, бо це бій за душу нації і людини. Заки вояки беруть зброю до рук, революцію підготовляють поети і мистці. Крім Ґарібальді, був Мадзіні. Поки прийшов 1918 рік — в Україні був Шевченко. Без Петефі, його геніяльних революційних пісень і чинів, не було б Кошута. Без Міцкевіча і Словацького — не було б Пілсудського. Крім цього, паралельно до боротьби ідей, йде чинна боротьба на різних відтинках життя, включно із збройними виступами і масовими демонстраціями, страйками, спротивом ворожій окупації і системі в цілому житті.

Все це й стало причиною централізації усіх органів сили й терору, якими Москва тримає свою імперію. Брежнєв (партапарат), Косиґін (адміністрація), Андропов (КҐБ), Гречко (генераліція), Шелепін (профспілки) і т. п. — усі організовані форми насильства й терору з'єднані в найвищому органі партії. Головна мета: рятувати імперію від революцій поневолених народів. Ресталінізація, скріплена русифікація, масове ув'язнювання борців за незалежність націй і права людини, національний і культурний ґеноцид, лінґвіцид, модернізовані методи терору (психіятричні клініки, хемічні й медичні засоби ламання волі людини) — засоби, якими московські окупанти винищують борців за права і волю своїх націй.

Ставка на реформізм, еволюціонізм, »людське« обличчя комунізму, конституціоналізм, демократизацію »згори« — завела. Ті, що добивалися здійснення прав, ґарантованих конституцією — за ґратами.

Між »дисидентами« і борцями за національні права, між реформістами і націоналістами є основна різниця: »дисиденти« прагнуть направляти існуючу імперію і систему, а національні борці хочуть розвалити московську імперію і відновити національні незалежні держави. Тому багато з перших належить до т. зв. третьої російської еміґрації, а других або розстрілюють, або засуджують на 15-20 років тюрми, а ще інших, як ось 55-літнього Олексу Більського, тримають у тюрмі вже понад 35 років тільки тому, що він не хотів відмовитися від своїх націоналістичних переконань. Тепер, уже осліплий, він карається у Потьмі.

Факт, що на поверхні явного життя появилися відважні люди, які обстоюють свої переконання, боронять прав нації і людини, ризи-

куючи власним життям і свободою — має переломове значення. Очевидно, треба завжди пам'ятати, що явний рух опору зродився на підґрунті двофронтової боротьби УПА-ОУН, литовських повстанців, грузинського всенаціонального спротиву, туркестанського, північно-кавказького, азербайджанського, вірменського й інших народів.

Тільки підпільні революційні організації творять *альтернативу влади* до окупантської. Її творять також *лідери* духу і чину, звідси й намагання окупанта дискредитувати вимушеними »покаянними заявами« підпілля, як чужу аґентуру, щоб не було *символів*, щоб не було альтернативного проводу, альтернативи власної влади уярмлених націй. Щоб унеможливити ворогові його єхидну дію баламучення, литовські герої перед самоспаленням брали собі лікарські посвідки, що вони *психічно здорові!*

Суттєве ствердження: визвольні рухи поневолених націй — всенародні рухи. Це підтверджують і ті, що опинилися на Заході, в тому й жиди.

Заворушення 1972 р. в Дніпропетрівському, Дніпродзержинському (Україна), Нальчику (Північний Кавказ), Ковні (Литва), Молдавії, Ташкенті, Бухарі, Тифлісі, Ерівані (Вірменія), а теж донців, або усунення робітничою революцією Ґомулки в 1971 році, заворушення студентів у 1973 році в Будапешті, дальший опір чехів, словаків, болгарів, румунів, поляків, східніх німців, що гинуть на мурі Берліну, — свідчать про те, що визвольні рухи поневолених народів це рухи всенародні.

Факт, що молода інтелектуальна еліта єднається у спільному фронті боротьби з робітниками і колгоспниками — є ґарантією непоборности всенародної революції поневолених народів.

Амальрик у своїй книзі »Чи СССР переживе 1984 р.« подає, що в Києві серед 134 підписів протесту проти ув'язнень було 25% робітників.

»Слава! Слава! Слава!.. кричав натовп, що заповнив цілу Пекарську вулицю у Львові (таке було через п'ять днів). Нам кидали квіти, вони падали на металевий дах машини, крізь щілину в дверях, до нас. Коли ми йшли в приміщення суду, то йшли по килимі із живих весняних квітів...« — пише М. Осадчий про суд над культурними діячами (»Більмо«, стор. 42).

Не знецінюючи нічиєї боротьби за волю, пригадуємо, що в Москві проти засуду Буковського демонструвало заледве кілька осіб, а в тому більшість жидів...

Добре відома естонська заява про те, що усі три балтицькі країни незмінно обстоюють свою незалежність, що марксизм збанкрутував, а християнство дає відповідь на проблеми буття, що прийде час, коли танки маршуватимуть не на Прагу чи Братіславу, а на Москву і Ленінград — підтверджує єдиноправильність нашої концепції: тільки збройною боротьбою можна осягнути визволення (»Сподіватися чи діяти?«).

Маневри військ МВД восени 1970 року біля Москви під гаслом: »Здушення повстання в концтаборі!« — вказують на готування окупанта до розправи з найбільшою загрозою для нього. Культ збройної боротьби, як запоруки визволення, бачимо і у Василя Симоненка:

»О курде*, бережи свої набої,
Але життя убивців не щади!
Веди кулями із ними розмову . . .
О курде, бережи свої набої,
Без них тобі свій рід не вберегти!«

Єдиний шлях визволення — це одночасні національно-визвольні революції поневолених народів в СССР та в сателітних країнах.

Повстансько-партизанська стратегія в термонуклеарну добу єдино реальна. На революції і революціонерів атомових бомб не кидають, бо це тотожне із самогубством окупантів. Що більше зростає воєнна класична техніка, то більше значення має концепція озброєного народу, себто всенародного повстання. В слід за загальним наголошуванням розбудови конвенціональної зброї, прийде у свій час і наголошування необхідности підтримати повстання поневолених у т. зв. СССР народів, бо це єдина альтернатива проти атомової війни.

В атомову добу вирішальну ролю мають ідеологічні, психологічні й політичні війни, а їх віддзеркаленням у воєнній техніці і стратегії є повстанська стратегія, чого свідомі Москва і Пекін. Тільки на Заході, поки що, урядові кола недооцінюють визвольної концепції і ролі ідейної надпотуги, якою є революційні сили поневолених народів.

Розвиткові процеси в уярмлених країнах йдуть закономірно по лінії всенаціональних зривів і спільного фронту поневолених народів проти поневолювачів. Невипадково молодий український поет з концтабору присвятив свою поезію Яну Паляху, »Незнаній дівчині, убитій окупантами у Златій Празі«, інші — Грузії, Латвії, Молдавії, Білорусії. »Коли хочеш волі своему народові, будь солідарний з тими, хто визволяється, а в них ти знайдеш підпору« . . . — пише крайовий автор.

Ґарантією перемоги вільного людства над тиранами-загарбниками є незламність *духу* і спільний фронт визвольної боротьби народів, поневолених московсько-большевицькими імперіялістами.

*) Учитель з Тернопільщини перефразував »о курде« на »о українцю« і дістав за це 7 років тюрми.

ДО СУМЛІННЯ ЛЮДСТВА В ОБОРОНІ ПЕРЕСЛІДУВАНИХ І БЕЗПРАВНО ЗАСУДЖЕНИХ

[Звернення Ярослава Стецька від імені АБН і ЕРС, проголошене 26 серпня 1973 р. на масовій маніфестації на Трафальґар-сквері в Лондоні (Великобританія) під пам'ятником Нельсона].

Друзі!

На ваших очах продовжується національний і культурний ґеноцид у країнах, поневолених російським загарбником і комуністичними тоталітаристами. Сприяють цьому політичні й економічні договори вільних країн світу, зокрема США, з СССР та міжнародні конференції типу Конференції т. зв. Европейської безпеки, у яких беруть участь СССР і його сателіти. Ні одна держава світу не готується нападати на СССР, отже, перед ким прагне Москва ґарантії »безпеки«? — Перед поневоленими народами в СССР і в сателітних країнах, перед їх повстаннями! Бо Ахілесовою п'ятою російської імперії та її деспотичної комуністичної системи є *поневолені народи і люди!* Національно-визвольна революційна боротьба тих народів ... Не тільки фактичне, а й міжнародноправе »залеґалізування« кордонів сучасної російської колоніяльної імперії — мета Европейської конференції та інших подібних конференцій, інспірованих Москвою.

Коли західні імперії перестали існувати, то чому в Европі й Азії має зберігатися — російська імперія, з тенденцією поширювати свої кордони на увесь світ?! Загарбницька Росія буде почувати себе »безпечною« щойно тоді, як завоює увесь світ.

Коли російські комуністичні армії стануть над Атлантиком, кремлівські тирани будуть вимагати »безпеки« для поширеної по Атлантик своєї колоніяльної імперії! Чого шукає Росія на Середземному морі, на Індійському океані, на північних морях, у латинській Америці (Куба і т. п.), Африці, на Близькому Сході, на Тихому океані? Ради чого вона розбудовує найсильнішу воєнну фльоту світу? Найсильнішу психопутню конвенціональну армію?! Термонуклеарну зброю найбільшого засягу?! Ані США, ані Великобританія не мають наміру на кого б то не було напасти! Ради чого Росія провокує громадянські, клясові і периферійні війни, інспіруе міські партизанки, дикі і політичні страйки, втручується у внутрішні справи кожної національної держави, розкладає її народ зсередини? Ясно: це її засоби і шлях для завоювання світу! Політична, економічна, технологічна підтримка російської імперії з боку країн вільного світу, зокрема США, — бумеранґ проти тих, хто дає їй таку допомогу! Захід таким способом готує сам собі загладу, втрачає одночасно довір'я до нього своїх найвірніших союзників — поневолених націй, а це означає, що послаблює свої сили в остаточній розправі з аґресивною російською і комуністичною потугою! Найвизначніший воєнний теоретик Заходу, британський генерал Дж. Ф. Ц. Фуллер, пише:

»Якщо Захід прагне здобути симпатії поневолених народів, він мусить прихилити їх до себе. Мислити тямками атомової бомби — автократично; думати поняттями визволення — демократично...

Поневолені народи прагнуть визволення, а не знищення! — нехай затямлять собі це нації Заходу«.

На першій лінії оборони Заходу і волі людства — стоять народи, поневолені в російській імперії та у її сфері панування.

Приятелі! За скріплений терор, за русифікацію, за масове ув'язнювання борців за права нації і людини, за нищення віри в Бога, за топтання свободи духової творчости, за депортації у Сибір, за два мільйони в'язнів у концтаборах, ув'язнених за їх національні, політичні, релігійні переконання, за знищення національних культур і релігій, за перемішування народів в московській імперії, — стає відповідальним також вільний світ, себто уряди великодержав, і навіть західні Церкви, пактуючи і підтримуючи російську народовбивчу безбожницьку імперію і комуністичну систему, чим підтверджують теперішній стан поневолення і кордони російської імперії. Отже, вони співвідповідальні за культурний та національний ґеноцид! Ні одна держава, зокрема США, не поставили жодної передумови Москві, давши їй всіляку допомогу!

Проте поневолені народи не скорилися поневолювачам! Їхня визвольна боротьба продовжується! Вони, зокрема молодь, проломили страх! Якщо вільний офіційний світ не дає тим, що терплять і борються практичної підтримки, ані не видно його людського співчуття і моральної допомоги, то наш *апель* звернений до *простої* людини Заходу, до молоді, до робітників, до профспілок, до селян, до тих інтелектуалістів, які свідомі, що свободу їх творчости захищають культурні творці у концтаборах і тюрмах, в психіятричних в'язницях КҐБ. Саме їх закликаємо:

Підтримати і зміцнити великий фронт протесту й оборони борців поневолених націй за національно-державну незалежність і людські права!

Суворо засудити і вимагати спільно з нами ліквідації усіх концтаборів!

Домагатися звільнення ув'язнених і засуджених за їх національні, політичні та релігійні переконання!

Вимагати припинення застосовування хемічних і медичних засобів ламання волі політичних і релігійних в'язнів, щоб таким способом видобути від них »покаянні заяви«.

Найгостріше засудити запроторювання борців за права нації і людини до »психлікарень« КҐБ!

Вимагати припинення переслідування віруючих у Бога та культурних діячів, які захищають духовість власної нації, без якої нація гине!

Вимагати усунення російських окупаційних військ і комуністичного апарату терору з поневолених Росією країн в СССР та з країн його сателітів!

Вимагати привернення національно-державної незалежности усім поневоленим російським імперіялізмом і комунізмом націям в СССР, в сателітних країнах, а теж поневоленим у Югославії народам.

Без національної незалежности, без національної держави кожного народу, без знищення російської колоніяльної імперії в Европі й Азії — неможливий тривалий і справедливий мир у світі!

Борітеся за свободу творчости культурних діячів поневолених націй, якщо не хочете, щоб прийшов кінець культури взагалі, коли у світі запанує варварство! Без національних культур немає світової культури!

Боріться за героїчний гуманізм, за людяність, за мораль, сперту на релігію, якщо не хочете, щоб у світі затріюмфував наган чекіста і закон джунґлів!

Сьогоднішній день нашого протесту проти російських і комуністичних злочинів, день солідарности усіх шляхетних людей світу з поневоленими народами і людьми — присвячений особливо ув'язненим і переслідуваним борцям!

У заступстві мільйонів політичних в'язнів большевицьких концтаборів смерти, тюрем і »психлікарень« назвемо таких мучеників-борців: проф. *Л. Плюща*, ген. *П. Григоренка*, *А. Лупиноса* — усі три українці, в'язнів-поетів Мордовського концтабору Потьми *Зауре Кабалі*, грузина, *Алі Кгатагульгова*, північного кавказця, *Кнута Скуеніса*, лотиша, *Вальдура*, естонця, моряка-литовця *С. Кудірку*, *Андрея Амальрика* і, зокрема, найбільш тероризованих українських інтелектуалістів, засуджених від 10 до 15 років тюрем, концтаборів та заслань: *Юрія Шухевича* за те, що відмовився відректися свого батька, Головного командира УПА, засудженого вдруге (після 20 років ув'язнення) на 15 років, *Валентина Мороза*, історика, засудженого вдруге на 14 років, *І. Геля*, студента, засудженого вдруге на 15 років, проф. *М. Осадчого*, засудженого вдруге на 10 років, *В. Чорновола*, засудженого вдруге на 12 років, літературного критика *І. Світличного*, засудженого на 12 років, *Д. Шумука*, засудженого вдруге (після 27 років ув'язнення) на 15 років, *Ірину Сеник*, мистця, засуджену вдруге (після 10 років ув'язнення) на 11 років, *Є. Сверстюка*, історіософа, на 12 років, поета *Ігоря Калинця* — на 12 років, поетесу *Ірину Калинець* — на 9 років, священика *Василя Романюка* — на 10 років, поета *В. Стуса* — на 8 років, літературного критика і науковця *Івана Дзюбу*, засуджено на 5 років ув'язнення і 5 років заслання, зокрема члена ОУН і командира УПА — *Івана Ільчука*, що карається 25 років у тюрмах, націоналіста *О. Більського*, що вже в тюрмі 35 років, аж осліп, жінку-борця націоналістку *Марію Пальчак* засуджену на 25 років; хорватських учених проф. *М. Веселіца* — на 7 років, проф. *С. Дйодана* — на 6 років, відомих ув'язнених чеських, словацьких, румунських, болгарських, білоруських, східньонімецьких, угорських, туркестанських інтелектуалістів.

У заступстві тисяч помордованих російським окупантом назвемо *Аллу Горську*, мистця, *Михайла Сороку*, архітекта і провідного члена

ОУН, *А. Олійника*, командира УПА, активно віруючого у Христа вояка *Івана Мойсеєва*, що в совєтській армії проповідував Христову віру!

Геройська смерть і мучеництво по тюрмах, концтаборах і »психлікарнях« КҐБ борців за національну незалежність їх народів і права людини — це велика пересторога для всього волелюбного людства!

Поневолені не »просять«, вони борятъся і закликаютъ вас до спільної боротьби! Хто допомогає їм, той допомагае сам собі! Інакше — ще вільну частину Европи й світу залле російський комуністичний потоп!

Волелюбні народи і люди всього світу, єднайтеся у боротьбі проти російського імперіялізму і комунізму за державну незалежність націй і свободу людини!

Геть з російською тюрмою народів і людей!

Хай живе свобода для усіх народів і усіх людей світу!

ЗА СКРІПЛЕННЯ БОРОТЬБИ І ДІЇ АБН

(Становище, схвалене Конференцією АБН у Лондоні 25. 8. 1973 р.)

Російські окупанти, опинившись під тиском національних революційно-визвольних рухів поневолених націй в СССР та в сателітних країнах, що ведуть боротьбу за свою національно-державну незалежність, щоб забезпечити себе від революційних повстань усередині імперії потребують підтримки держав вільного світу для поборювання поневолених націй.

Російські імперіялісти усіма засобами поборюють визвольний націоналізм поневолених ними народів у всіх його проявах і намагаються творити »совєтський народ« шляхом т. зв. злиття націй у єдину російську »супернацію«.

Російські шовіністи й імперіялісти намагаються знищити національні культури, щоб заступити їх т. зв. совєтською, насправді — російською культурою, силою русифікують усі ділянки творчости поневолених націй, ліквідують навіть фіктивні т. зв. національні республіки та запроваджують сім економічних районів, підлеглих безпосередньо Москві.

Московська політика насильницького перемішування народів — це національний і культурний ґеноцид.

В т. зв. СССР систематично продовжується ресталінізація, зокрема брутально загострюється терор проти націоналістів, яких розстрілюють, проти національних розрухів, що їх здушують збройними засобами, проти всіх національних культурних діячів і борців за національно-державну незалежність і права людини.

Москва жорстоко засуджує культурних діячів (напр., в Україні), запроторює їх на багатолітнє ув'язнення до тюрем і концтаборів суворого режиму, на неозначений час до психіятричних клінік-тюрем

(проф. Л. Плющ, Київ). КҐБ застосовує диявольські методи ламання волі в'язнів хемічними препаратами (напр., Лук'яненко, Кандиба, Мороз, Григоренко, Якір).

Москва, з одного боку, все жорстокіше переслідує релігію, а з другого — накидає поневоленим народам свою режимову кремлівську російську церкву, ієрархія якої систематично вислуговується безбожницьким російським імперіялістам і народовбивцям.

Всі ініційовані Москвою міжнародні Конференції »безпеки«, у тому т. зв. Европейська і роззброєнева конференції, мають за головну мету забезпечити її від повстань поневолених в СССР і в сателітних країнах народів проти російської окупації та випадову базу для дальших загарбництв.

Взявши все це до уваги, Конференція АБН *постановляє скріпити діяльність АБН* передусім у поневолених батьківщинах різними формами і методами, а також у вільному світі у такому пляні:

1. Здобути підтримку національно-визвольним рухам поневолених в СССР і в сателітних країнах народів та в інших, що опановані комуністичною тоталітарною системою, у їхній боротьбі за відновлення власних національних, суверенних, незалежних держав із демократичним ладом.

2. Визнання права для всіх націй, в тому й поневолених в т. зв. СССР, будувати свій державно- і суспільно-політичний лад, творити свої власні культурні цінності, виявляти свої релігійні вірування і переконання, реалізувати свої соціяльні ідеї, згідно з питомими даній нації традиціями та її вільним бажанням.

3. Конференція АБН найсуворіше протестує і засуджує русифікацію, концепцію »совєтського народу«, національний і культурний ґеноцид, нищення історичних традицій і пам'яток поневолених народів, денаціоналізацію і ліквідацію релігії, наслідком чого постають обезкультурнення і варваризація життя, його дегероїзація і дегуманізація, а людину позбавляється традиційних коренів її духовости.

4. Особливо рішуче протестує і засуджує приховані вбивства і розстріли націоналістів-революціонерів та всіх борців за національно-державну незалежність, переслідування й ув'язнювання по тюрмах, концтаборах і психіятричних закладах КҐБ культурних діячів і борців за права нації і людини, застосовування варварських хемічних засобів, щоб зламати їхню волю і примусити до »покаянних заяв«, переслідування релігій (християнської, мохаммеданської, ізраїльської, буддистської і взагалі віри в Бога) та здушування збройною силою прагнень народів до незалежности і волі.

5. Конференція АБН апелює до:

а) урядів вільних країн світу поставити на обговорення і вирішення в ОН російське насильство над Хартією ОН і Декларацією прав людини, зокрема супроти переслідуваних в Україні та в інших уярмлених Москвою країнах культурних діячів і борців за права нації і людини;

б) публічної думки світу, у тому й різного типу організацій, стати на захист переслідуваних і розгорнути широкі протестні акції.

6. Конференція АБН апелює до урядів і парляментів країн вільного світу не йти на жодні конференції чи контакти з Москвою без здійснення нею основної передумови — національно-державної незалежности поневолених в СССР і в сателітних країнах народів; не обеззброювати себе тоді, коли московсько-большевицькі аґресори зміцнюють свої збройні сили для чергових загарбань ще вільних країн.

7. Конференція АБН наголошує Закон про Поневолені Нації (ч. 86-90) з 17 жовтня 1959, схвалений Конґресом США, який дає підтримку визвольній боротьбі за національно-державну незалежність України, Литви, Угорщини, Польщі, Білорусії, Естонії, Латвії, Туркестану, Грузії, Північного Кавказу, Азербайджану, Болгарії, Румунії, Словаччини, Чехії, Хорватії, Вірменії та інших націй, поневолених в СССР і в сателітних країнах, чи взагалі уярмлених тоталітарним комуністичним режимом; підтримує вільне об'єднання східньої Німеччини, В'єтнаму, Кореї. Підтримує акцію у Конґресі США сенатора Джексона, який домагається права на вільний виїзд з СССР членів усіх поневолених у ньому народів; підтримує резолюцію ч. 106 з дня 9 січня 1973 року, запропоновану конґресменом Дж. Фладом у Палаті Репрезентантів США, у справі встановлення Окремого Комітету для Поневолених Націй у Конґресі США.

8. Конференція АБН перестерігає вільний світ перед небезпечними наслідками Конференції европейської т. зв. безпеки, перед роззброєневими конференціями та будь-якими договорами з СССР, які мають за мету закріпити панування російської імперії над поневоленими народами та поширити її загарбницьку аґресію на ще вільну частину світу.

ПРО НЕБЕЗПЕКИ МІЖНАРОДНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ »БЕЗПЕКИ« І »РОЗЗБРОЄННЯ« ТА ДОГОВОРІВ З СССР

(Становище Европейської Ради Свободи, схвалене на Конференції ЕРС у Лондоні 25. 8. 1973 р., підписане численними европейськими, американськими, азійськими і австралійськими делеґаціями і передане британському урядові)

Договори між СССР і державами вільного світу, зокрема США і Федеральною Республікою Німеччини, зміцнюють воєнний потенціял російської імперії і допомагають посилювати терор у поневолених країнах т. зв. СССР та в сателітних державах, отже, сприяють російському національному, культурному і фізичному ґеноцидові.

Головна мета російських імперіялістів мати вільну руку в розправі з національно-визвольними рухами поневолених народів, отримавши

від Заходу заґарантований »статус кво« поневолення, а з тієї бази продовжувати свої загарбництва, мати від Заходу формально апробовану доктрину збройної інтервенції Брежнєва, коли цього будуть вимагати російські імперіялістичні інтереси.

Заініційована Москвою Конференція т. зв. Европейської безпеки ніщо інше, як підступне намагання вплести вільні держави Заходу в спільне поборювання повстань поневолених народів, або хоч добитися від західніх держав прихильного невтралітету в такій ситуації. Відомо, що ні одна західня держава не має жодної аґресивної мети, отже тут іде про справу т. зв. безпеки Росії перед повстаннями поневолених нею націй.

Тому Конференція европейської »безпеки« насправді є конференцією безпеки для Москви, вона має забезпечити її перед революційно-визвольними повстаннями поневолених націй в СССР і поза ним; безпеки, ґарантованої і підтримуваної Заходом *проти його найпевніших* союзників, що стоять на першій лінії оборони волі народів і людини.

Згадана Конференція має за мету закріпити російські впливи в центрі Европи, півночі Европи, на Середземному морі, щоб з їх баз Москва могла продовжувати інфільтрацію, розклад і загарбництво модерними методами війни. Вона має за мету позбутися мілітарної приявности США в Европі.

Так звана роззброєнева конференція, подібно до останнього договору США-СССР, себто атомової Ялти і Тегерану, дає можливість Росії ліквідувати атомовий щит вільного світу, коли

а) першу лінію своєї оборони, себто поневолені в СССР і в сателітних країнах народи, — офіційний Захід здасть на поталу Московщині у Конференції »безпеки«;

б) російська імперія далеко перевищає конвенціональною зброєю НАТО;

в) Захід не веде жодної політики визволення, себто не покладається на повстанську, наймодернішу, війну всередині російської імперії.

Всілякі обіцянки Москви (після підтвердження »статус кво« окупованих нею країн і систематичного усування військ США з Европи) про обмін ідеями, інформаціями і людьми, про »полегші«, Москва зіґнорує, як показує досвід історії, а останньо, зокрема, досвід другої світової війни і факти після неї.

Тому Конференція Европейської Ради Свободи постановляє:

1. *Апелювати* до урядів вільних держав, щоб першими передумовами всяких розмов з СССР і його сателітними урядами були:

а) усунення російських окупаційних військ з ЧСР, Угорщини, Польщі, Східньої Німеччини, України, Литви, Латвії, Естонії, Білорусії, Туркестану, Грузії, Вірменії, Азербайджану та інших країн, окупованих російськими військами,

б) здійснення національно-державної незалежности поневолених у СССР і в сателітних державах народів, реалізація універсальної Декларації прав людини та Хартії ОН,

в) щоб уряди вільних держав вимагали від СССР і його сателітів припинити збройні провокації, заколоти, диверсійні і розкладові дії всередині кожної вільної країни, зокрема відтягнути російську воєнну фльоту з Середземного моря, Індійського та інших океанів, припинити провокувати війну на Близькому Сході.

2. Вимагати від Заходу, держави якого не мають жодних аґресивних замірів супроти будь-якої країни світу, розгорнути офензивну політику визволення поневолених в російській імперії народів і в його сателітах, щоб у добу розвалу імперій і творення національних держав у всьому світі був ліквідований колоніялізм також в Европі й Азії.

3. Звернути увагу вільних країн Заходу, що будь-яке договорення з московсько-большевицькими тиранами й імперіялістами робить вільні нації спільниками тиранів і колоніялістів у гнобленні народів і людей, зменшує оборонний потенціял Заходу, бо закріплює колоніялізм в Европі і підросійській Азії супроти націй, які мають свою тисячолітню культуру.

4. Апелювати до европейських вільних націй:

а) розбудовувати власну мілітарну силу (в тому й термонуклеарну), зокрема конвенціональну, щоб не впасти жертвою наглої російської аґресії, бо Москва безмірно збільшує свій збройовий потенціял,

б) зменшувати воєнний потенціял большевицької імперії здобуванням душ бійців совєтської і сателітних армій політикою визволення, у свідомості, що Ахіллесовою п'ятою кожної імперії є поневолені в ній народи.

5. Звернути увагу урядам вільних держав світу на те, що:

а) тривалий і справедливий мир у світі можливий лише тоді, коли ненаситний російський імперіялізм буде зліквідований, російська імперія всіляких барв буде розвалена, а на її території будуть відновлені самостійні держави тепер поневолених народів, коли в Европі зникне колоніяльна імперія, а з нею і насильницькі державні утвори типу Югославії і ЧСР;

б) російські імперіялісти і шовіністи говорять про мир і дружбу, а насправді озброюються різнотипною офензивною зброєю, яка вже значно перевищає оборонні сили вільного світу;

в) російська імперія стоїть на вулкані, це колос на глиняних ногах, »сила« якого є в ідейній, політичній і моральній слабості Заходу, який іґнорує поневолені народи — своїх найвірніших і найсильніших союзників, бо в'язні ніколи не боронять своєї тюрми.

К. ЛЕВЧЕНКО

ПОХОДЖЕННЯ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ І СПРАВЖНІ ПРИЧИНИ ГОЛОДУ В 1932-33 РОКАХ

(Закінчення, 7)

Ми вже писали, що Москва почала плянову підготовку до витворення голоду в Україні й на Кубані ще в першій половині 20-их років, коли побачила, що українізація проходить не московськими, а українськими національними шляхами. Одночасно вже в 1928 році вона застосувала масовий терор проти українців в СССР, головно в Україні, — так почалися масові арешти, депортації за межі України, масові розстріли й масакри, як ось у Вінниці, зокрема в 1934-1937 роках. Всі концтабори московської імперії були заповнені на 65-75% українцями. Як не можна точно подати, скільки українців померло від голоду, так не можна точно встановити, скільки українців загинуло в концтаборах, під час різних масакр і розстрілів у 1928-1939 роках. Чому?

Московська статистика з 1939 року (якщо вірити їй) подає тільки загальну кількість українців в СССР, а не за теренами їхнього розселення, в ній нема навіть кількости українців в Україні. У січні 1939 р. всіх українців в СССР було 28 міл. 70 тисяч, або на 3 міл. 126 тисяч менше, як показує перепис з 1926 року. З цього виходило б, що від 1926-го до 1939-го року від голоду і терору в Україні та в концтаборах загинуло тільки 3 міл. 126 тисяч українців, або 10% від їх загальної кількости в СССР за станом з 1926 року.

Але треба брати до уваги й те, що за 1926-1939 роки був якийсь природний приріст українців не лише в Україні, а й в цілому СССР, і той приріст не повинен бути меншим, як у раніші десятиліття, коли медична допомога для сільського населення майже не існувала. Тому загляньмо у статистику з минулих десятиліть, подивімся, яким був природний приріст українського населення в московській імперії. Як у 19-му, так і в першій чверті 20-го століття Україна мала великий природний приріст населення. У відсотках він виглядає так: 1891-1900 рр. — 1,92%; 1901-1910 — 1,82%; 1911-1913 — 2,00%; 1924-1925 — 2,37%; 1926-1927 — 2,28%; 1928-1929 — 1,90%.

Навіть у 1930 р. природний приріст населення України становив 1,56%, хоч тоді тут уже шалів сталінсько-московський терор (див. Енциклопедія Українознавства, том I, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949, стор. 143-148).

Як бачимо, у 1924-1930-их роках пересічний природний приріст в Україні перевищав 2%, а це підтверджує наш погляд, що й у чергові роки він міг бути, приблизно, таким самим, узявши до уваги, що не було жодних природних катаклізмів. Врожаї зернових культур були

добрі або середні, а що найважливіше — не було війни, яка забирає великі жертви і спустошує країну. Отже, був нормальний час, але московські окупанти штучно створили для українців голод і застосували масовий терор, щоб знищити українську націю.

Беремо пересічний природний приріст українського населення з 1927-1939 рр. — 1,8%. І коли в 1926 р. в самій Україні було 23 міл. 220 тис. українців, то в січні 1939 р. тут повинно було бути щонайменше 28 міл. 626 тисяч. Згідно з переписом 1926 року, в СССР, за межами України, жило 7 міл. 976 тисяч українців. Коли додамо природний приріст лише 1,8% річно, то в січні 1939 року повинно було бути 9 міл. 880 тис. осіб, як мінімум, бо на Кубані, Зеленому Клині, в Казахстані та на інших теренах пересічний природний приріст завжди був вищий ніж 2%.

Отже, у січні 1939 року в цілому СССР повинно було бути 38 міл. 506 тисяч українців (28 міл. 626 тисяч плюс 9 міл. 880 тисяч), а перепис подав тільки 28 міл. 70 тисяч, себто на 10 міл. 436 тисяч менше. А це означало б, що в 1928-1939 рр. в СССР знищено аж 10 міл. 436 тисяч українців. Тут маємо на увазі фізичне знищення, тому — на нашу думку — воно було менше, приблизно, на 2 міл., коли візьмемо до уваги такі факти:

1. У 1932-34 роках, коли в Україні шалів жахливий голод, природний приріст населення майже припинився, а він за нормальних умов становив би, приблизно, 1 міл. 380 тисяч осіб.

2. За межами України, себто в цілому СССР, за ці ж самі (1932-34) роки природний приріст також напевно був меншим, не більший як 1,2%, що й дає зниження на 180 тисяч осіб. Таким чином в Україні й поза її межами природний приріст українського населення зменшився, приблизно, на 1 міл. 560 тисяч осіб.

3. Деякі дослідники пояснюють таке велике зменшення українського населення за межами України тим, що начебто велика частина українців змосковізувалася. Але таке твердження може бути правдивим тільки частинно. Пояснимо, чому:

Ті, що вивезені з України в 1928-1938 роках, не могли так швидко змосковізуватися, тим більше, що загально вони належали до найсвідомішої частини української нації, між ними був незвичайно великий відсоток провідної української інтеліґенції. Знаємо, що величезна кількість каторжників (між ними й провідної української інтеліґенції) загинула в концтаборах. Давні поселенці жили переважно комплектною масою, тому не могли за кілька років перетворитися на москвинів. Відомо, що до 1932 року в багатьох українських поселеннях існували українські школи з розговірною українською мовою. Отже, нагла масова московізація українців поза межами України відпадає.

Проте можна припускати, що деяка кількість українців подавала себе в ті роки за москвинів, захищаючись від національного переслідування, можливо, що й самі переписувачі-москвини фальшували їхню національність.

Бували й такі випадки, що українець під час перепису подавав себе за москвина тільки тому, щоб догодити своєму зверхникові-москалеві та уникнути різних цькувань і неприємностей.

Такі випадки московізації під час перепису, на нашу думку, становили не більше, як 1-2% із загальної кількости українців поза межами України, а також в Україні. Змосковізованих українців можна розподілити на дві окремі категорії:

1. Тих, які дійсно змосковізувалися, приблизно	210 тисяч
2. Тих, які стали »москвинами« проти своєї волі	230 "
Разом:	440 тисяч

Згаданих 440 тисяч українців фізично не знищено, але статистично відтягнено від української нації на користь московській.

Очевидно, що й тих 1 міл. 560 тис. українців, які не народилися в 1932-1934 роках, Москва не знищила фізично, а тільки варварськими засобами припинила природний приріст українського народу. Московські червоні фашисти й тут покористувалися досвідом своїх білих попередників, послідовників монголо-татарів та їхніх прапрадідів Гун-ну. Як перші, так і другі зменшували приріст населення завойованої ними країни масовим недоживлюванням, голодом, відбиранням чоловіків від жінок на різні, звичайно найтяжчі, каторжні роботи, тому більшість з них уже ніколи не вернулася додому. Так було в Китаї, Персії і, частинно, в Індії... І в минулому москвини теж робили це саме у своїх колоніях, зокрема в Україні.

Отже, голодом і терором московські большевики також припинили природний приріст населення в Україні й ми утратили біля 2 мільйони осіб (1 міл. 560 тисяч плюс 440 тисяч = 2 міл.). Згідно з переписом, від 1926-го до січня 1939-го року українців менше на 10 міл. 436 тисяч, як повинно бути, а віднявши 2 міл. тих, що не народилися, Москва за 13 років фізично знищила 8 міл. 436 тисяч українців, себто 21,9%. Так знищено понад одну п'яту частину українського населення. Приблизно, це такий самий відсоток знищених »інородців«, як за царя Петра І-го, коли він загарбав Естонію та інші прибалтицькі країни. Як бачимо, червоні большевики-нацисти з Леніним на чолі, а потім із Сталіним, мали в кого вчитися...

Деякі дослідники припускають, що московські комбінатори від перепису і народовбивчої політики правдоподібно навмисне зменшували кількість українців, щоб таким способом зробити з них малу націю і примусити увіллятись у »московське море«. Але такі припущення можуть бути правдивими тільки частинно і вони не впливають на кількість знищених українців.

Дехто висловлює погляди, що за межами України й Кубані не було фізичного винищування українців, що також не відповідає правді.

В 1932-1934 роках авторові не раз доводилося чути розповіді тих, що побували на теренах масового і компактного заселення українцями.

Там також переслідували і винищували українських поселенців, мовляв, за те, що не хочуть працювати в колгоспах, спілкують з різними »контрреволюціонерами«, підтримують петлюрівщину, беруть участь в українізації і т. п. На тих теренах в'язниці були заповнені переважно українцями, таджиками, казахами та членами інших поневолених націй, але москалі до них рідко попадали. В'язнів-москалів самі большевики називали »деклассированым елементом«, себто злодіями, убивцями та різними іншими злочинцями. Натомість політично обвинувачених, зокрема за московський націоналізм-нацизм, між ними не було.

Відомо, що українізація шкіл на теренах українських поселенців, зокрема на Зеленому Клині, проходила без найменших перешкод з боку українського населення, навпаки — українці самі вимагали і просили, щоб їм все більше й більше присилати з України національносвідомих учителів. Вони на власні кошти організували також різні курси для учителів, не зважаючи на перешкоди з боку москалів.

В Україні та на інших теренах, заселених українцями, були спротиви колективізації, а за такі »гріхи« московські окупанти карали українців, як злочинців, що виступають проти постулятів московського большевизму. Наочним доказом може послужити нам розповідь-спомин про українців і казахів у Казахстані (1931-32 роки) А. Кравченка. Як очевидець повстання в Казахстані, він стверджує, що на терені цього повстання жило (згідно з передреволюційною статистикою) біля 300 тисяч казахів і, приблизно, 15% українців. Казахи мали свою давню досить високу культуру і вели, переважно, кочове життя, займалися скотарством. Казахи — нарід войовничий і національно свідомий, понад усе люблять свою сім'ю, вони волелюбні й гостинні... Їх також масово »розкуркулювали«, накладали на них такі податки, яких ніхто не міг виконати. Тоді за »несплачення податку« від них забирали все і творили колгоспи, у яких худоба масово гинула від морозів і браку потрібного для неї корму. Казахи почали втікати в підгір'я Тянь-Шану, а зорганізувавшись у повстанські загони, хотіли відплатитись московським загарбникам.

Для ліквідації повстання казахів прибули спеціяльні московські »смертноносние отряди«, з далекобійними гарматами і літаками. Повстанці були примушені відступити в гори, а українці допомагали їм, чим тільки могли, головно постачанням харчів. Крім цього, малі українські повстанські загони несподівано нападали на московські каральні відділи й дощенту їх розбивали. Хоч повстанців-казахів назбиралось до 10 тисяч і вони боролися незвичайно хоробро, проте не могли встоятися перед великими московськими силами і мусіли відступити через кордон до Китаю (біля 9 тисяч), а з ними пішла і якась кількість українських родин.

На теренах, охоплених повстанням казахів, було біля 10 тисяч українських господарств, власників яких силою заганяли в колгоспи. Деякі села й хутори ставили опір колективізації.

Тоді Ісаєв — голова Казахського Совету Народних Комісарів — вирішив до тла знищити українські села з усіма їх мешканцями, масово застосувавши авіяцію. А. Кравченко пише: із сіл »Георгієвське, Красногорське та багатьох інших не залишилося й каменя на камені, половину населення знищено... Решту ж людей вивезли на станцію Отар і їхня дальша доля невідома...«

Так на невеликих теренах Казахії москвини знищили щонайменше 30-40 тисяч українського населення (»Український збірник«, книга II, Мюнхен, 1957. »Батирське повстання в 1931-32 рр. в Казахстані«, стор. 108).

Як бачимо, московські большевики винищували українців не тільки в Україні й на Кубані, а й на інших теренах московської імперії, і це головна причина, чому так надмірно зменшилася кількість українців у т. зв. СССР.

На основі різних цифрових даних, дослідів і припущень, можна зробити висновок, що московські червоні окупанти за 22 роки свого панування виморили голодом, закатували, замучили в тюрмах і концтаборах не менше, як 9 міл. 936 тисяч українців. Знищених московськими тиранами українців можна, приблизно, поділити на такі категорії:

1.	Тих, що загинули в боротьбі з московсько-большевицькою навалою у 1917-1923 роках (головно з реґулярних військових частин і партизанських загонів)	400 тис.
2.	Тих, що померли від голоду в 1921-22 роках . .	1 міл.
3.	Знищених найзаможніших українських селян-хуторян	50 тис.
4.	Знищених усіх інших, у тому й »амнестованих« українських повстанців	50 тис.
	Разом за 1917-1923 рр.:	1 міл. 500 тис.
5.	Тих, що померли від голоду в 1932-33 рр. . . .	3 міл. 800 тис.
6.	Знищених масовим »розкуркулюванням« в Україні, а головно в концтаборах	3 міл. 500 тис.
7.	Масове винищування української інтеліґенції (штучні »процеси«, розстріли й заслання) і національно-свідомого українського населення . . .	1 міл. 136 тис.
	Разом за 1929-39 рр.:	8 міл. 436 тис.

Додавши кількість знищених у 1917-23 роках, маємо 9 міл. 936 тисяч, що становить 27,2% (понад одну четверту частину) українського населення.

Так майже 10 міл. українців стали жертвою московських червоних людиновбивців. Це така велика цифра, що в багатьох викликала навіть сумніви. Але перевірка фактів і нові досліджування тільки підтверджували цю страхітливу цифру, щоправда, тільки приблизну, бо московські окупанти докладають всіх зусиль, щоб не виявити у своїй статистиці правдивої кількости знищених у 1917-1939 роках українців.

Пригадаймо тут дещо з історії хана Кублая в Китаї, про якого докладні відомості подав подорожник (європеєць) Марко Полло[1]. Хан Кублай у своїй імперіяльно-завойовницькій політиці дотримувався своєрідної монгольської аксіоми, що монголів, мовляв, самий Бог призначив володіти світом. А така мета — »виправдує всі засоби«: »Терор і вбивства, штучне припинення природного приросту поневоленого народу, штучно витворене недоживлення для певної групи поневоленого населення. По суті хан Кублай, як внук Чінгіз-хана, виконував його заповіти: світ має належати тільки монголам . . .«, бо так заповів Аллах, так заповіли земські й небесні боги. І такі самі ідеї мають москвини із самого початку їхньої держави, що розрослася в імперію; звідси і їхне гасло — »Москва третій Рим, а четвертому не бути . . .«

Народження обидвох »теорій«, — монгольської і московської, — як божественних ідей майже одночасне. У своїх завоюваннях та в поширюванні імперії москвини вживали таких самих засобів, що й монголо-татари, які виконували заповіти Чінгіз-хана.

В Україні штучне припинення народжень масово й систематично почав застосовувати ще Петро І-ий, що пляново, під різними претекстами, забирав чоловіків від жінок. Його ж безпосередні наслідники, червоні большевики, застосували подібні методи, а систему винищування українців удосконалили ще широкою мережею концтаборів і катівень.

У білих »релігійних« московських народовбивців »місійним« завданням »від Бога« було винищувати непокірних »інородців«, а в червоних москвинів-безбожників це саме завдання походить від »світової місії пролетаріяту«, а насправді з того самого джерела, що й за царських часів. Московські большевики тільки маскуються марксизмом, запрягши його до московського воза. Навіть Карла Маркса »пристосували« до свого месіянізму, не зважаючи на те, що саме тут прийшлося їм »виправляти« і цензурувати свого надхненника.

Першими цензорами-контролерами Карла Маркса були московські »народолюбці-революціонери«, а остаточну й безапеляційну цензуру провели »ясні сонечка« — Ленін, а потім Сталін . . . Бо Карло Маркс, як теоретик комунізму і »світових правд«, звернув також увагу на загрозу з боку московського імперіялізму, з його монгольським месіянізмом.

Про москвинів і їхніх царів він писав так: ». . . Петро І-ий поєднав (у собі) політичну хитрість монгольського раба з амбіціями монгольського володаря Чінгіз-хана, який заповів здобуття всього світу . . .«

Історики припускають, що подібний заповіт залишив і Петро І-ий для всіх майбутніх московських володарів, тому не дивно, що більшість московських »революціонерів« уважала Петра І-го за великого »посту-

1) Марко Полло (1256-1323), венецієць, один з найславніших подорожників та дослідників Азії, зокрема Китаю та інших країн Східньої Азії. Кільканадцять років працював у монгольського хана Кублая в Китаї. Володів багатьма мовами. На теренах Азії перебував десь із 17 років. Повернувшись додому, дав найкращий, як на ті часи, докладний опис азійського світу.

повця«, »европейця«, майже за »революціонера«, і за кожної нагоди називали його »великим« творцем імперії.

Червоні москвини-большевики вважають Петра І-го навіть захисником »покривджених і поневолених націй«, що стали »жертвою« різних західньо-европейських »загарбників«. Таким чином вони намагаються приховати свій, московський, варварський, хоч і »пролетарський«, імперіялізм. Карло Маркс про загрозу з боку московської імперії писав: »Можна вважати за певне, що коли б Московщині пощастило завоювати Туреччину, то це завоювання було б тільки вступом до завоювання Угорщини, Прусії та Галичини і остаточним здійсненням панслов'янської імперії. Необхідно за всяку ціну перешкодити цим завойовницьким плянам. В цьому рука в руку йдуть інтереси Англії й світової демократії...«

Московські »революціонери«, з якими зустрічався К. Маркс, намагалися прихилити його на свій бік, але даремно: »... Не довіряю жодному русскому... Досить з'явитись якомусь русскому (отже і »революціонерові«, — К. Л.), як відкривається пекло...« — так писав К. Маркс до Енґельса в січні та грудні 1869 року.

К. Маркс у своїх працях вияснює, чому москвини, як нація, просякнені духом імперіялізму і варварства. Він пише:

»Колиска Московщини знаходиться в кривавому болоті монгольського рабства, а не в суворій славі норманів. Досить змінити низку імен і стане ясно, як удень, що поміж політикою Івана III і теперішньою Росією існує не тільки подібність, а й тотожність... Політика Івана І була політикою Івана III, Петра І і сучасної Росії (Ніколая І, — Є. О.). Московщина зросла і виховалась в огидній і жалюгідній школі монгольського рабства. Сильна вона лише тому, що в майстерстві рабства стала віртуозом. Навіть і тоді, коли визволилася (з-під татарської неволі, — Є. О.), вона продовжувала грати рабську ролю. Петро І поєднав політичну хитрість монгольського раба з амбіціями монгольського володаря, Чінгіз-хана, який заповів здобуття всього світу, як свою останню волю...« (Проф. Є. Онацький: »Українська Мала Енциклопедія«, кн. 7, Буенос-Айрес, 1960, стор. 918-919).

Такі й подібні твердження Карла Маркса вилучені з усіх його творів, що видані в т. зв. СССР. Московські большевики цензурують їх, »виправляють« і пристосовують до своєї »пролетарської місії«, що нічим не різниться від месіянізму білих московських царів.

Про »місію« Росії пише і проф. Г. П. Федотов:

»... В Европі насильство (кого, над ким? — К. Л.), а в Росії кривавий терор, терор!.. Росія готується стати палачем (катом, — К. Л.) всього світу, концентруючи вибухові матеріяли...« (Г. П. Федотов: »Новый Град«, Нью-Йорк, 1952, стор. 62, 313). Федотов не виявляє жодного співчуття до тих, кого Московія катує, а тільки пише про те, що вона готується стати катом усього світу, бо їй замало загарбаної території та катування уже поневолених нею народів.

Нема сумніву, що Московія »готується стати катом усього світу«, і це розумів навіть Карло Маркс. Він також збагнув справжню мету москов-

ських тиранів, у тому й т. зв. революціонерів, тому свої міркування підсилює закликом до всього світу: »... Наказом години є зупинити московський імперіялізм...« (Павло Штепа: »Гомін України«, з 8 лютого, 1969 р.).

Масове народо- і людиновбивство московські большевики намагалися обґрунтувати необхідністю ліквідації »куркулів«, »реакційних елементів«, »буржуазних націоналістів«, »ворогів народу« і т. д. Проте навіть теорія московського большевизму є запереченням »історичної необхідности« винищувати мільйони невинних людських істот. Московські большевики постійно галасують, що хоч ідеї большевизму-комунізму мають »інтернаціональний« характер, проте не заперечують права народів на свій вільний національний розвиток. Кожна т. зв. республіка, що входить до складу СССР, має теоретичне право на »відділення«, а сам СССР нібито »добровільне об'єднання« суверенних національних республік. Такими й подібними обманливими теоріями московські большевики обдурюють цілий світ і промощують собі шлях до чергових загарбань вільних ще країн.

Московський большевизм, як продовження московського імперіялізму-шовінізму, намагається всіма засобами й методами осягнути свою головну мету, пророковану Пушкіним: »Слов'янські (а чи тільки слов'янські? — К. Л.) струмки зіллються у русскому морі«. Оце і є теперішне большевицьке »злиття націй« з одною московською культурою і мовою.

Коли в 1917-1939 роках московські нацисти по-варварськи знищили майже 10 міл. українців, то в той самий час »природний« приріст московського населення зріс аж на 27%.

Винищування москвинами інших націй зумовлене їхнім намаганням постійно поширювати кордони своєї імперії, аж до світових розмірів. Так було 500-600 років тому і так є тепер, у добу червоного московського імперіялізму. Перефразовуючи загальний зміст думок К. Маркса про москвинів, можна сказати: хитрістю, брехнею, підступом, підлабузнюванням, ненавистю і шовінізмом вони перевищили навіть монголів з-перед тисячі років.

Монголи, як і москвини, ніколи масово не винищували свого власного населення, а зокрема своєї керівної верхівки. Правда, в історії Московії, особливо за царя Івана Лютого, відомі випадки терору супроти княжо-боярської верхівки, яка хотіла децентралізації влади, керуючись особистими користями. Але навіть у таких випадках московська верхівка завжди мала на увазі інтереси своєї імперії, головно поширення її кордонів. Московські міщани, ремісники, торгівці й селяни сприймали московський лад, як свій рідний, тому байдуже спостерігали, як опричники »священного союзу« чинили криваві розправи над »інородцями« та »децентралізаторами« імперії. Про терор і екзекуції Скуратових із »священного союзу« історик Н. М. Карамзін пише так:

»... Підлабузнюючись... душі Івановій, з'являлись цілі групи вислужників-доносників... Підслухували тихі розмови в родинах і між друзями; дивилися навіть в обличчя, розгадуючи таємниці думок лю-

дини... Найогидніші брехуни не боялися й видумувати обвинувачення... Судді навіть не вимагали найменших доказів вини... Вбивали без суду...«

І чи не це саме повторилося за Леніна, Сталіна? Чи інакше сьогодні? Різниця хіба в тому, що московські большевики стосують більш рафіновані методи, користуючись досвідом білих тиранів із царських часів.

Аналізуючи масовість жертв терору в московській імперії, деякі дослідники замовчують, що тими жертвами були »інородци«, »іноязичники« та »іновєрци«. Вони пояснюють, що терор був наслідком масових змов проти царів, як ось проти Івана Лютого, які (змови) мали характер боротьби за владу. Але такі думки-здогади не мають жодних підтверджень. Згаданий Н. М. Карамзін пише про »змовників« за часів Івана Лютого так:

»... В повній відданості (вони) вмирали на лобному місці (місце кари), як греки за батьківщину в Термопілах... Змови існували тільки в уяві царя (та й не тільки в царя, а й у його найближчого оточення, якому він довір'яв, зокрема серед різних Скуратових) — за всіма свідченнями літописів та державних документів...«

Але Н. М. Карамзін обвинувачує тільки Івана Лютого, натомість інших царів намагається зобразити »великими« і »справедливими«. Він каже:

»... Серед інших нещасть... Росія (Московія, — К. Л.) була змушена пережити страшну громовицю — лютість самодержця-мучителя... 24 роки вона терпіла винищувача... щоб у кращі часи мати Петра Великого, Катерину другу...« (Карамзін, Н. М.: Історія государства русского, С. Петербург, 1892 р., т. IX, стор. 12-34, 268-276).

Коли мова про Петра-ката і Катерину, »що доконала Україну«, як пише Т. Г. Шевченко, то тут будь-які коментарі зайві. Петро і Катерина тільки вдосконалили московську варварську систему винищування поневолених націй, а української зокрема.

Хоч як багато місця Н. М. Карамзін присвятив Іванові Лютому, проте ні словом не згадав, що його жертвами перш за все були поневолені народи, як ось татари, псковці, башкири, новгородці, прибалтицькі народи та інші. А щоб не витворилося враження, що Іван Лютий був тільки катом-тираном, він пише:

»... Але віддаймо справедливість і тиранові... Він порівнював себе з Олександром Македонським..., хоч у своїй душі не мав й тіні мужности, завжди залишався завойовником. У зовнішній політиці він наслідував великі наміри свого діда...« А дідом Івана Лютого був князь Іван III-ій Васильович.

І справді, як дід, так і його внук, були неперевершеними винищувачами поневолених ними народів-націй. Такими є і їхні нащадки — теперішні московські большевики.

Та нічого нема вічного, не буде й вічною і московська варварська імперія. Наближається час, коли революційні сили поневолених у т. зв. СССР націй знищать цю найганебнішу в історії людства тюрму народів і на її руїнах відновлять свої національні суверенні держави.

Петро ҐОЙ

ДИПЛОМАТИЧНІ ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З МОСКОВЩИНОЮ (1648-1651 роки)

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Доба гетьманської України часів Хмельниччини, як і історія дипломатичних відносин Української держави того часу, порівнююче з іншими періодами української історії, дуже багата на історичні джерела і літературу.

»Зробивши переворот у політичних відносинах на сході Европи і залишивши глибокий слід у житті України, Польщі і Москви«[1] та сусідніх держав того періоду, своїм динамізмом і наслідками Хмельниччина привертала вже увагу її сучасників, а згодом зацікавлення перейшло й на чергові століття.

»Бо Хмельниччина на руїні чужоземного панування розпалила іскру старої української державницької традиції новим могутнім духом українського національно-державного відродження. Стару Україну зв'язала з Україною Новітньою. Саме в тому її невмируще, вічне значення«[2].

В результаті відразу, »по гарячих слідах подій«[3], ще в XVII столітті появляється численна література: історичні записки, мемуари, політичні памфлети, літописи, а далі загальні та спеціяльні праці, присвячені Хмельниччині, врешті — наукові розвідки різних авторів зацікавлених сторін, які спеціяльно займаються цією добою або ставлять її в центрі тодішніх подій, вийшовши із своїх національних історичних чи ідеологічних настанов до неї.

Історичні записки, мемуари, літописи

Серед більших праць сучасників Хмельниччини, присвячених воєнним подіям та дипломатії гетьманського управління, поважне місце своєю кількістю займають праці авторів, що писали з польських позицій. Важливіші з них:

Записки Якима Єрлича, православного українського шляхтича, писані в Києві, охоплюють роки 1620-1672[4]. Записки Альбрехта Радивила, канцлера в. кн. литовського, доведені до 1655 р.[5] Записки Станислава Освенціма, маршалка двору Ст. Конецпольского, що у фраґментах

1) Д. Дорошенко: Нарис історії України. Варшава, 1933, т. 2, стор. 3.
2) О. П. Оглоблин: Думки про Хмельниччину. Нью-Йорк, ООЧСУ, 1957, стор. 80.
3) М. Грушевський: Історія України-Руси. Нью-Йорк, Книгоспілка, 1956, т. VIII, ч. II, стор. 199.
4) Latopisiec J. Jerlicza, I-II, 1853.
5) Memoriale rerum gestarum in Polonia, morte Sigismundi III inchoatum.

охоплюють 1643-1647, 1650-1651 роки[6]. Літопис Станіслава Темберского, більш офіційний, ведений при Краківській академії, охоплює 1647-1656 рр., виданий Чермаком[7], та багато інших подібних матеріялів, але менш важливих.

Тоді ж появився цілий ряд монографічних нарисів польською, латинською, німецькою і англійською мовами, присвячених поодиноким проблемам, фрагментам чи подіям Хмельниччини. Маємо на увазі тодішні історичні облоги Львова козацькими військами пера Кушевича, Чеховича, облоги Замосьця Битомского, офіційні реляції про Зборівську кампанію у двох редакціях із подвійним призначенням: латинський текст для закордону і внутрішній польською мовою. Деякі із праць того періоду були видані або аналізовані згодом у »Жерелах до історії України-Руси«. В тому періоді маємо також спроби опрацьовування повної історії Хмельниччини. Одна із перших таких популярних спроб — праця польського ґданського каноніка Йоахима Пасторія аб Гіртенберґа. Пасторій опрацював історію Хмельниччини в кількох виданнях. Особливо варта уваги його праця, що появилася в Ґданську 1652 р.[8] і до 1665 р. була двічі перевидана. Завдяки своїй популярності, вона мала великий вплив на всю пізнішу історіографію[9].

Одна із найбільш популярних праць того періоду — це праця Веспасіяна Коховского[10], в чотирьох томах. Тільки два перші томи охоплюють Хмельниччину. Другий том (1655-1661) вийшов у Кракові 1688 р. Праці Коховского відповідали поглядам тодішньої польської верхівки і автор дістав титул королівського історіографа та річну пенсію. Під впливом Коховского писали Граб'янка та інші пізніші козацькі історики[11].

Інші спроби авторів того часу — Самійла Кушевича, Лаврентія Рудавського, П'єра Шеваліера, Самуеля Ґрондского, Альберта Виміни, Самуеля із Скшипни Твардовского[12] — не мали великого впливу на історіографію доби Хмельниччини, за винятком останньої, писаної у віршованій формі, що була популярна в старій Україні. Книжка Твардовского вийшла частинно друком в 1660 р. та повністю 1681 р. в Каліші, потім маємо її прозаїчну переробку в 1840 і 1842 роках[13] у Вроц-

6) Stan. Oswiencima Dyarusz, 1643-1651.
7) Scriptores rerum polonicarum (t. XV, 1897) Stanislawa Temberskiego, roczniki 1647-1656.
8) Bellum scythico-cosacicum seu de coniuratione Tartarorum, Cosacorum et plebis russicae contra regnum Poloniae ab Ioanne Casimiro profligata.
9) М. Грушевський: Там же, т. VIII, ч. II, стор. 203.
10) Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV climacter primum 1648-1655, Kraków, 1683.
11) М. Грушевський: Там же, т. VIII, ч. II, стор. 204.
12) Woyna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwa, potem Szwedami i Węngry przez lat dwanaście tocząca się. Kalisz, 1681.
13) Pamiętniki o wojnach kozackich przez nieznanego autora. Wrocław, 1840, 1842.

лаві. Останнє видання в російському перекладі появилося 1847 р.; частинно вона появилася і в старому українському перекладі, що його зробив Стефан Савицький, полковий писар лубенський у 1718 р. Самійло Величко широко використав працю Твардовского у своєму літописі історії Хмельниччини, взявши її за основу.

Цікавий документ представляє собою з цього погляду перша й одинока тодішня українська історія Хмельниччини, що її опрацював відомий український козацький дипломат полковник Силуян Мужиловський. Написав він її за часів першого українського посольства в Москві, в лютому 1649 р., як інформацію для царя.

В своїй історії Мужиловський коротко, у фактичній формі, подає причини і події 1648 р., аж до замирення, а далі звертає увагу на неминучість продовжування війни з Польщею. Оригінал українського тексту зберігся в актах посольства, вже частинно знищений; був надрукований (наскільки можна було його реставрувати) Грушевським у часописі »Україна« 1914 року. Уривки московського перекладу опубліковані в статті Востокова в 1887 р.[14], але цей переклад зроблений невдало: »Къ сожалѣнію дурной переводъ дѣлаэтъ очень труднымъ чтеніе его, подлинный же текстъ совсѣмъ почти недоступенъ для пониманія его«[15].

Праці українських козацьких літописців XVII-XVIII стол. »Самовидця«[16], Величка[17], Граб'янки[18] та авторів пізніших хронік і компіляцій мають важливе місце в українській історіографії, у вивченні та розумінні цієї доби українського народу. Вони широко висвітлюють діяльність центральної постаті цієї доби — Богдана Хмельницького, дають йому належне місце в українській історії, що тягнеться нерозривною ниткою аж до »Історії Русів«[19], яка мала великий вплив на пізнішу українську історіографію. Козацькі літописці високо оцінюють зростання міжнародного авторитету України і дипломатичну діяльність гетьманського управління.

Граб'янка вважає, що Хмельницький звернувся за допомогою до Московії, розраховуючи на давні протилежності між нею і Польщею, зокрема після втрати Смоленська на користь Польщі. Основним рушієм в українсько-московських відносинах до 1653 р., на думку Ве-

14) А. Востоков: Первые сношенія Богдана Хмельницкого съ Москвой, Кіевская старина, 1887, т. VIII, стор. 714-744.

15) Там же, стор. 726.

16) Летопись Самовидца. Кіев, 1878 р., вид. друге. Очевидець кінцевих подій Хмельниччини, почав писати літопис в 1670 р., за твердженням М. Грушевського. Перше видання того невідомого автора вийшло за редакцією Куліша-Бодянського в московських »Чтеніях« в 1846 р., де й дано йому назву »Самовидець«.

17) Летопись С. Величко. Кіев, 1848.

18) Летопись Г. Грабянки, Кіев, 1854.

19) Історія Русів. Ред. і вступ. стаття Олександра Оглоблина. Переклад Вяч. Давиденка. Нью-Йорк, Вісник, 1956.

личка, були заходи гетьмана добитися від Московії мілітарної допомоги за ціну повернення Смоленська, чого досьогодні не може забути совєтська історіографія[20].

Варті уваги і пізніші загальні популярні праці, частинно присвячені Хмельниччині, ґрунтовані на українському матеріялі та козацьких літописах, між ними — »Краткое описаніе Малороссіи«, написане невідомим автором у 1730-их роках, а далі праці Симоновського, Мілера та інших.

Документи-першоджерела

Документи й архіви українського уряду доби Хмельниччини не збереглися — вони загинули в процесі боротьби, тому в усіх ділянках дослідної праці Хмельниччини відчувається брак українських першоджерел, оригіналів, чернеток (шкіців), плянів тодішнього уряду і т. п. В розпорядженні історичної науки є тільки частина документальних джерел[21], це саме стосується зокрема до дипломатичної кореспонденції та інструкцій українським посольствам. Тяжко сказати, скільки листів вийшло із гетьманського уряду, бо не збереглися ні реєстраційні журнали, ні оригінальні списки[22]. Листи посольств, які дійшли до нас, це вже у зредаґованому вигляді оригінали, часто невдалі чи спрепаровані переклади, зокрема московські, що збереглися у чужих архівах, а згодом були публіковані в тодішніх польських та московських збірках. Відсутність українських першоджерел відчували вже перші дослідники Хмельниччини XIX століття, тому видання чисто-українського дипломатарія, в якому були б зібрані разом розкинені, видані й невидані, матеріяли М. Грушевський ставить, як одну із найпильніших потреб української історіографії[23].

Хоч через 45 років мрії М. Грушевського певною мірою сповнилися, бо вийшла окрема збірка »Документів Богдана Хмельницького«[24], проте за її мотто покладено не шукання наукової істини, а »Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією, схвалені Центральним комітетом комуністичної партії Совєтського Союзу«[25]. Згідно з тими »тезами«, історичною заслугою Богдана Хмельницького було те, »що виражаючи споконвічні сподівання і прагнення українського народу до

20) В. О. Голубуцький: Дипломатическая история освободительной войны украинского народа, 1648-1654 гг. Киев, Гос. изд-во полит. лит-ры УССР, 1962, стор. 3-7.

21) О. Оглоблин: Українсько-Московська угода 1654. Нью-Йорк, ООЧСУ, 1954, стор. 6.

22) Хмельницький, Богдан, Гетьман 1593-1657. Документи Богдана Хмельницького; листи, універсали та накази за 1648-1657 рр. Упор. І. Крип'якевич та І. Бутич. Київ, Вид-во Академії наук Укр. РСР, 1961, стор. 17.

23) М. Грушевський: Там же, т. VIII, ч. II, стор. 208.

24) Хмельницький, Документи...

25) Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1648-1654 рр.), схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Держполітвидав, 1954.

тісного союзу з російським народом і очолюючи процес складання української державности, він правильно розумів її завдання і перспективи, бачив неможливість врятування українського народу без його об'єднання з великим російським народом, наполегливо добивався возз'єднання України з Росією«[26]. Чергові завдання цієї збірки — »викрити тенденційні твердження українського буржуазного націоналіста« М. Грушевського[27] та інших ворогів »возз'єднання«. Такі напрямні у складанні збірника — викликали і тенденційний підбір документів.

Спроби систематизації публікацій документів до історії України були й раніше. Одною із перших — це праця історика Дмитра Бантиша-Каменського, який в додатку до своєї »Истории Малой России«[28] опублікував 20 документів. Після його смерти, згадані документи та інші, що їх зібрав Бантиш-Каменський, опублікував О. Бодянський[29]. Цілий ряд документальних матеріялів з ділянки українсько-московських дипломатичних відносин опубліковано зокрема в офіційних московських виданнях[30]. Велике пожвавлення публікацій першоджерел історії України бачимо в другій половині XIX-го й на початку XX-го століть.

Найбільшою і найбагатшою суцільною збіркою першоджерел, опублікованих в тому періоді, є 15-томова збірка документів п. з. »Акты Южной і Западной России« за редакцією М. Костомарова, П. Куліша, та окремі томи Ґ. Карпова[31]. В тій збірці є велика кількість актів (понад 1,700 сторін), що стосуються до досліджуваної теми та висвітлюють політичні й дипломатичні взаємини України з Москвою. В ній майже вся відома до того часу кореспонденція гетьманської канцелярії з московським урядом, списки московських посольств, листування прикордонних московських воєвод із посольським і розрядним »приказом«, як і з прикордонною українською владою, велика кількість звідомлень московських шпигунів про ситуацію в Україні.

В 1861 р. вийшов III-ій том цієї колекції АЮЗР, що охоплює 1638-1657 роки, за редакцією Костомарова і Куліша. Це основний том, присвячений Хмельниччині, доповнений пізніше меншим додатком у восьмому томі. Після появи III-го тому на початку 70-их років, в історичній літературі московської історіографії появилася на цей том

---

26) Хмельницький, Документи . . ., стор. 3.
27) Там же, стор. 11.
28) Д. Бантиш-Каменський: История Малой России, Москва, 1822.
29) Д. Бантыш-Каменской: Источники малороссийской истории, Москва, 1858, т. 2.
30) Собрание государственных грамот і договоров. Москва. Часть III, 1822; часть IV, 1828. Полное собрание законов Российской империи. Ст. Петербург, 1830, т. I. Н. Маркович до своєї »Истории Малороссии«, Москва, 1842-43, додав тритомний додаток.
31) Акты относящіеся к исторіи Южной и западной Россіи. Собранные и изданные Археографической Коммиссіею. С. Петербург, 1861-1889, т. 15.

гостра критика московського історика Г. Карпова[32]. Він виступив проти Костомарова, закинувши йому »тенденційність« у підборі матеріялу та у його насвітленні, а також опублікував додаткові матеріяли, які займають два осібні томи АЮЗР (т. X і т. XIV) і охоплюють 1653-55 роки, що є поза обговорюваною нами темою. Критика Карпова однобічна[33], а збірка і на сьогодні залишилася домінуючою в сучасній українській підсовєтській історіографії[34].

Важливі документальні матеріяли, що стосуються до досліджуваної теми українсько-московських дипломатичних взаємовідносин, маємо в таких збірниках: »Источники Малороссийской истории«[35] і збірка документів »Акты Московского государства«[36], в якій надруковані переважно офіціяльні політичні акти московського уряду середини XVII стол., а деякі з них висвітлюють українсько-московські взаємовідносини в 1648-50 роках. Частинно надруковані документи і листи періоду Хмельниччини в »Памятниках, уздаваемых Кіевской временной Коммисіей для разбора древнихъ актовъ«, тт. I-III, 1845-52, за редакцією Іванишева. Це, переважно, збірка польських документів і листів, оригінали і копії польських приватних колекцій. Матеріял надрукований дуже часто без належних вихідних чи архівних даних, вимагає перевірки ряду фактів та інших джерел, тому досить тяжкий до користування. Із значним уточненням і вдосконаленням ця збірка була перевидана в трьох томах 1898 року. Інша польська публікація — це вибір листів і щоденників до історії Хмельницького з тодішнього збірника, складеного Якубом Міхаловским у 1657 р. Він охоплює матеріяли 1646-1655 рр., зокрема багатий на матеріял із 1648 р. Збірник вийшов за редакцією А. Гельцеля в 1864 р.[37], в ньому листування, переважно копії часто скорочених відписів, без підписів, дати чи адрес. Той же польський матеріял є і в збірці, що вийшла п. з. »Акты относящіеся к эпохы Богдана Хмельницкого«, 1648-1654 (Архив Юго-западной Россіи, ч. III, т. IV-VI, 1914 р.); це продовження збірки Антоновича в I т. того ж архіву, доведеної до 1648 р. за редакцією Каманіна. В IV томі зібрано переважно судові волинські акти, що »ілюструють участь населення в Хмельниччині та відносини до неї різних суспільних верств«, а також деякі московські дипломатичні акти. В VI томі цієї

32) Г. Карпов: Критический обзор разработки главных русских источников, до истории Малороссии относящихся, Москва, 1870.

33) О. К. Касименко: Російсько-українські взаємовідносини 1648—початку 1651 рр. Київ, Вид. Ак. наук УРСР, 1955, стор. 5.

34) А. И. Козаченко: Ценное собрание источников по истории воссоединения Украины с Россией, Вопросы истории, № 5, 1954, стор. 145-46.

35) Д. Бантыш-Каменский: Источники Малороссийской истории. Москва, 1858, т. I. Також у »Чтенія в Императорском Обществе истории и древностей Россиискихъ при Московском университете (1858), т. I; (1859) т. I.

36) Акты Московского государства, Москва, 1894, т. II.

37) Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. Kraków, Towarzystwo naukowe, 1864.

збірки є дипломатичні акти із Шведського державного архіву, що стосуються до історії України і кидають світло на дипломатичні обставини того часу.

У збірниках Київської Комісії[38] надруковані переважно західньоєвропейські матеріяли з часів Хмельниччини, як ось звідомлення папського нунція Іоанна Торреса про ситуацію в Польщі під час війни з Україною та інші. Надрукована там і коротка стаття Каманіна про договори гетьмана з Польщею, Швецією і Московщиною.

Важливі документи і матеріяли, що стосуються до досліджуваної теми, маємо в багатотомному виданні »Жерела до історії України-Руси« (пізніше назву дещо змінено: »Жерела до історії України«. У IV-V томах (вид. 1898-1901 рр.) »Жерел...« опубліковано багато галицьких актів і документів із 1648-51 рр., що їх зібрав С. Томашівський із нагоди 250-ліття Хмельниччини. Це переважно судові акти проти місцевих хмельничан: селян, міщан і української шляхти, а далі — різні ухвали польської влади. У VI томі »Жерел...« (вид. 1913 р.) вміщено галицькі хроніки Хмельниччини, другу частину збірки Кушевича та інші матеріяли. М. Кордуба в XII томі »Жерел...« зібрав до епохи Хмельниччини матеріял із різних чужих европейських архівів — це дипломатичні реляції і звідомлення европейських резидентів різних країн, що стосуються до обговореної теми; вони характеризують европейські дипломатичні відносини того часу і дають фактичний матеріял для з'ясування багатьох важливих питань міжнародної політики на фоні українсько-польської війни.

Цілий XVI том присвячений історичним документам із Ватиканських архівів; це переважно звідомлення папських нунціїв про події в Україні і Польщі.

Крім тих більших збірок документів, деяка кількість першоджерел подана в багатьох менших збірках[39] чи документах до праць того періоду, а також у журналах: »Киевская старина«, »Записках Наукового Товариства ім. Шевченка« та інших.

Нова совєтська історіографія в дусі »Тез 300-річчя возз'єднання« розцінює дореволюційне опублікування першоджерел із часів Хмельниччини, як »подбор документов буржуазно-дворянськими историками«, який »носил явно тенденційной характер«[40], вона однозгідна з критикою тодішнього українофоба Карпова із Харківського університету. Тодішні впорядники, на її думку, обминали такі матеріяли, які висвітлюють проблему »об'єднання«; ця, мовляв, антинаукова концепція буржуазно-дворянських істориків полягала в тому, що всі ті доку-

38) Сборник статей и материаловъ по исторіи Югозападной Россіи, Кіев, 1916, т. 2.

39) Дивись збірки: Ґрабовского, Ojczyste spominki, 1845; Зубрицького, Supplementum ad historica Russiae monumenta, 1858; Шайнохи, додаток до II-го тому Dwa lata dziejów naszych, 1855; Антоновича, Сборникъ летописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Россіи, 1888, та інші.

40) А. И. Козаченко: Там же, стор. 145.

менти вони розглядали »в отрывке от проблемы воссоединения братских народов в едином государстве«[41].

А далі: вони »не розкривали в должной мере активной роли народных масс России и Украины, их единения в ходе самой освободительной войны. Эти вопросы стали в центре работи советских историков на современном этапе. Они получили четкое раскрытие в »Тезисах о 300-летии воссоединения Украины с Россией (1654-1954)... Руководствуясь указаниями партии, советские историки иследовали многочисленные архивные фонды Москвы, Киева, Львова«[42].

Зокрема багатотомне видання »Жерела до історії України-Руси« (пізніше »Жерела до історії України«) в їхній оцінці — »це видання, здійснюване із буржуазно-націоналістичних позицій«[43], бо »в них много места уделено документам говорящим о связях Хмельницкого с Западной Европой...«[44].

В совєтській історіографії є також кілька видань документів, що відносяться до досліджуваної теми. Всі вони, за вийнятком »Історії України в документах і матеріялах« М. Петровського[45], появилися у зв'язку (або під час) совєтських відзначувань річниці Переяславської угоди.

Одною із основніших праць того періоду є тритомник документів »Воссоединение Украины с Россией«[46], виданий Академією Наук СССР в 1954 р. Всю чорну й основну працю у збиранні та впорядковуванні матеріялів до цього збірника виконали українські вчені та члени місцевих українських наукових і архівних установ (див. у вступі до І-го тому на сторінці 32, виказ співробітників до кожного тому). Проте редакція збірника складається з трьох росіян і трьох українців (П. Н. Гудзенко, А. К. Касименко, Л. А. Новосельський, А. Л. Сидоров, Л. В. Черепнин, Ф. П. Шевченко). У вступі сказано, що науково-археографічний провід здійснював »Сектор публикации источников Института Истории Наук СССР« (Л. А. Новосельський, Л. Н. Пушкарев) із »притягненням представника« Інституту історії Академії Наук Української ССР Ф. П. Шевченка; себто — наукове й політичне керівництво працею було в руках російських істориків. Все це недвозначно показує, що »співпраця« російських учених мала виключно контрольний характер. Щоб все було згідне з накиненими »тезами« партії, щоб російська

41) Там же, стор. 146.

42) Н. Л. Рубинштейн: Две научние работы по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 годов, Вопросы истории, ч. 10 (1954), стор. 133.

43) О. К. Касименко: Там же, стор. 7.

44) А. И. Козаченко: Там же, стор. 146.

45) М. Н. Петровський і В. К. Путілов: Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569-1654 роки), Київ, Акад. наук УРСР, 1941.

46) Академия наук СССР. Институт истории. Воссоединение Украины с Россией; документы и материалы. Москва, Изд-во Акад. наук СССР, 1954, т. 3.

контроля була повністю певна, що до збірника не попадуть »невідповідні« документи, — »сверка документов... мимо составителей, проводилась сотрудниками Института Истории АН СССР под руководством А. Н. Пушкарева«[47]. »Отже міродайну ролю грав Інститут історії Академії Наук СССР. Це важливе, бо від нього залежать добір відповідних документів«[48], а українські вчені працювали під безпосередньою контролею »республіканського« МВД.

У збірник залучено тільки 747 документів[49]. »Досить значна частина матеріялу не могла бути включена до тритомника і зберігається в рукописному відділі інституту УРСР«[50], — пише Касименко, але не пояснює, чому ця »значна частина« зібраного матеріялу в копіях і фотокопіях »не могла бути включена«. Не використано й документів Львівської бібліотеки АН УРСР, Київської публічної бібліотеки, українських літописів, а також багатющого матеріялу, пересланого Польською Академією Наук. Залишено й багато цінного матеріялу вже друкованого в АЮЗР[51], на що звернула увагу частинно і українська історична критика[52].

Можна припускати, що загальна відомість про зібраний пребагатющий матеріял до історії України з часів Хмельниччини в архівнім відділі бібліотеки Академії Наук УРСР під зарядом »Архивного управления МВД УССР«, була одною із причин пожару в цьому відділі в травні 1964 р., спричиненого росіянином, працівником відділу бібліотеки марксизму-ленінізму, А. Погружальським[53].

---

47) Там же, т. I, стор. 32.

48) Б. Крупницький: Богдан Хмельницький і советська історіографія, Український збірник, ч. 3 (1955), стор. 98.

49) И. Бойко, К. Гуслистый, Б. Дацюк, С. Калашникова: »Сборник документов о воссоединении Украины с Россией«, Коммунист, № 2, 1954, стор. 108.

50) О. К. Касименко: Там же, стор. 9.

51) Письмо бояр кн. Трубецкого, Григорія Пушкіна і думного дяка Пазарія Чістого про згоду Кримців на запрошення Запоріжських козаків (Хмельницького, — П. Г.) воювати Польщу. Акты ЮЗР, т. III, док. 172, стор. 180.

Залишено документи і листування української прикордонної влади, зв'язані з постійними прикордонними сутичками, непорозумінням та московським шпигунством, напр., лист конотопського отамана Василя Горбини до путивльського воєводи, написаний 19 серпня 1649 р., як протест проти насильницького вигнання москалями українців. Акты ЮЗР, т. III, док. 269, стор. 337-8.

Дивись також із того часу звідомлення путивльських воєвод про поселення українців та о »ссылке их оттуда«, Акты ЮЗР, т. III, Додаток док. 76, стор. 106.

52) А. И. Козаченко: Там же, стор. 150.

53) Вістку про це подали вперше світові аґенції: Ройтер, АФП, ЮПІ та інші з 23-го травня 1964 р., а за ними цю жахливу вістку про те, що українська духова скарбниця згоріла в полум'ї, подала вся світова преса, але офіційно в СССР не було жодного повідомлення.

Далі про докладніший опис підпалу та перебіг судового процесу, старанно підготовленого органами КҐБ в серпні 1964 р., проведеного при закритих дверях, дивись: "Complete text of Secret document distributed in Ukraine and the USSR, pertaining to the fire in the Library of the Academy of Sciences in Kiev", published in the Ukrainian Weekly on March 27, 1965.

Всі українські документи, за дуже малими вийнятками, перекладені на російську мову, а для всіх чужомовних документів подано російський переклад. В тексті документів зустрічається різнописання імен (т. II, № 38, Чаплинский, Чаплицкий; т. III, на стор. 586 — Георгица, а на стор. 604 — Гегорица; т. II, № 6, в листі Потоцького до короля — »державцы« перекладено на »арендаторы«, а далі по старій імперській привичці у заголовках документів часто вживається терміну »присоединение«, замість модного сьогодні в СССР »воссоединение«). Є також »досадні« суттєві помилки й неточності, зокрема при перекладах поодиноких фраз чи термінів, на що звернула увагу і підсоветська критика[54]. Для кожного документу в дусі »тез« дано різні невдало зформульовані заголовки, що дуже часто неспівзвучні із змістом документів[55].

У збірнику надруковано біля 70 листів гетьмана до московського правительства, з яких 30 опубліковано вперше.

У вступній статті барабанна фразеологія про »воссоединения«; в ній бракує необхідного в таких працях історіографічного і джерельнодовідкового огляду, як і пояснення принципу складання самого збірника, добору матеріялів. Наприкінці збірника бракує предметного показника.

---

54) И. Бойко та інші, стор. 116. »В тексте документов и в научно справочном апарате сборника есть немало досадных опечаток и неточностей«.

55) Акты ЮЗР, т. III, док. 197, стор. 205:

1648, іюня 8. Письмо гетьмана Богдана Хмельницкого къ царю Алексею Михайловичу съ извѣстіемъ о двухъ побѣдахъ надъ Поляками, о смерти короля Польскаго и съ приглашеніемъ царя напасть на Поляковъ. А в АН СССР, Институт истории, Воссоединение... т. II, док. 12, стор. 32-34 подано: »... и желании украинского народа воссоединиться с Россией«. Також й І. Крипякевич у своїй збірці »Документи'...«, стор. 720, подає: »... і про бажання Запорізького війська возз'єднатися з Росією«.

25 марта 1649 р. (за АН СССР, Институт истории, Воссоединение ... дата подачі 23 марта). Хотмижський воєвода К. Арсєн'єв посилає »чолобитню« хотмижан в Посольський приказ царю, щоб він заборонив продавати українським купцям хліб, сіль та інше.

»А хотмышане, государь, всяких чынов служилые люде, дети боярские и станичники и стрельцы и казаки и пушкары и воротники били челом тебе, государю и великому князю Алексею Михайловичу всея Русии, а ко мне, холопу твоему, в съезжнею избу принесли челобитную. А в челобитной их написано, чтоб ты, государь, пожаловал хотмишаном торговым людем хлеба и соли литовским людем продавать не велил«. Дивись, »Воссоединение ...«, т. II, док. 65, стор. 166; також Акты ЮЗР, т. III, додаток, док. 36, стор. 44.

Заголовок в Актах ЮЗР поданий правдиво: »1649. Отписка Хотмыжского воеводы о просьбе Хотмыжанъ запретить Южнорусскимъ купцам закупать у нихъ хлебъ, соль и медъ«. Незалежно від змісту, у виданні »Воссоединение ...« подано так:

»Отписка хотмыжского воеводы К. Арсеньева в Посольский приказ о закупке русскими и украинскими купцами в пограничных городах России большого количества хлеба, соли и меда для вывоза на Украину«.

Далі у заголовку, т. I, док. 166, говориться про 2500 переселених, а в тексті — »тысяч з две«; в т. III, док. 1 названо »указом«, а в дійсності це »письмо« — доклад правительства Собору.

Таких і подібних перекручень і фальсифікатів багато у тритомнику.

Цілий період Хмельниччини охоплений тритомником, але періодизація томів штучна, на що звернув увагу навіть дехто із підсоветських критиків. Тільки два останні томи охоплюють частинно роки Хмельниччини: т. I — 1620-1647, т. II — 1648-51, т. III — 1651-54 рр., чергові роки, після Переяславської Угоди аж до смерти гетьмана в 1657 р., залишено, бо вони не відповідають визначеній партією меті відзначення »воссоединения«.

На основі цього тритомника, Академія педагогічних наук РСФСР у 1954 р. видала збірник для середніх шкіл (за ред. А. М. Панкратовой)[56], в якому надруковано 112 документів.

Проф. Іванові Крип'якевичеві, учневі Михайла Грушевського і спеціялістові доби Хмельниччини, доручено »розоблачить« націоналістичних »писателей« історії України, як каже Дядиченко, обговорюючи праці Крип'якевича[57].

»Націоналістична історіографія довго розповсюднювала вимисли про те, що Україна у своїм історичнім розвитку була зв'язана перш за все з країнами Західної Европи, приписуючи українському народу »западную орієнтацію«. Використавши багатий фактичний матеріял (не тільки друкований, а й архівний), І. Крип'якевич розоблачує націоналістичну фальсифікацію історії України«[58].

У своїх перших працях про добу Хмельниччини, після прилюдного показового каяття у Львівському головному театрі сорокових років, Крип'якевич вирікається своїх раніших наукових праць і пише про »широкі торговельні зв'язки Західної України з Московщиною; проте забагато про релігійні проблеми і мало говорить про культурні зв'язки обох народів«, — нарікає Дядиченко[59].

В 1961 р. Інститут Суспільних Наук при АН УРСР та Архівне управління при Раді міністрів УРСР видали »Документи Богдана Хмельницького (за) 1648-1657 рр.«. Упорядкували їх І. Крип'якевич та І. Бутич. Вони в передмові пишуть, що »публікація цих документів сприятиме ще глибшому висвітлюванню подій та суспільних явищ не тільки в історії України, а й сусідніх держав, розвінчуванню фальсифікацій буржуазними націоналістами як самого історичного процесу, так і ролі та діяльности Хмельницького«[60]. А далі кажуть, що ця праця має за мету »викрити тенденційні твердження українського буржуазного на-

56) Академия наук СССР, Институт истории. Трехсотлетние воссоединения Украины с Россией; зборник документов для преподавателей средней школы. Под ред. Панкратовой, А. М. Москва, Изд-во Акад. педаг. наук, 1954.

57) В. А. Дядиченко: Научно-популярная литература о воссоединении Украины с Россией, Вопросы истории, № 4, 1954, стор. 129.

58) І. П. Крип'якевич: Богдан Хмельницький, поборник возз'єднання України з Росією. Львів, Книжково-журнальне вид-во, 1953.
І. П. Крип'якевич: Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII стол., Київ, Вид-во, АН УРСР, 1953.

59) В. А. Дядиченко: Там же, стор. 128.

60) Хмельницький, Богдан, Гетьман. Документи ... стор. 4.

ціоналіста Михайла Грушевського, який вороже ставиться до возз'єднання України з Росією«[61].

Згадане »повне« видання »виявлених« документів Богдана Хмельницького упорядники починають фразою із »Тез« про »споконвічні сподівання і прагнення українського народу до тіснішого союзу із російським народом«. »Неможливість врятування українського народу без його об'єднання з великим російським народом« та »наполегливе добивання гетьмана возз'єднання України з Росією«[62], стали й тут моттом складання і »повного виявлювання« документів Богдана Хмельницького.

У збірнику є 475 документів Богдана Хмельницького: 169 оригіналів, 156 архівних копій, 125 ділових перекладів з оригіналів на російську та інші мови, тільки 25 документів (оригіналів і копій) відомих раніших публікацій. Загально: 172 документи українською мовою, 131 польською, 121 російською, 45 латинською, 4 угорською, 1 італійською і 1 німецькою мовами. Вперше опубліковано в ньому 107 документів.

Вміщені в збірнику документи систематизовані у хронологічному порядку за старим стилем (новий стиль поданий побіч у дужках). Всіх їх: листів — 320, в тому до московського уряду 151, угод — 2, інструкцій — 3, велика кількість інструкцій і наказів різних посольств (28), універсалів — 115, звернень, прохань та інших — 763. Усім документам дано пропаґандивні редакційні заголовки, як і в тритомнику, в дусі »Тез«, що часто суперечать змістові, а далі — дата, місце і адресат.

Тексти українською мовою, як і польською, латинською, італійською, німецькою та іншими мовами, подані за новим правописом. До чужомовних текстів додано український переклад.

Як пишуть впорядники, в основу публікації поставлено оригінали, або копії оригіналів. При відсутності перших, залучено найбільш вірогідні копії і подано »в леґендах« наявність інших копій та їх місце зберігання[64].

Багато документів, бо понад 270, поміщених у збірнику, збереглися тільки в копіях і перекладах. Копії виготовлені недбало, в них допущені зміна правопису, заміна чи переставлювання слів, взагалі багато неточностей. Зокрема, замість оригіналів, чомусь »збереглося« багато сумнівної ідентичности листів до московського уряду в тогочасних московських перекладах. Навіть у передмові до збірника зазначено, що »переклад може мати неточності в перекладі термінів і відтінів думок«. Наприклад, слова »розуміємо« перекладено на »ведаєм«, »подобно« — »чаем«, »вдячне« — »в любви«, »прохати« — »молитися«, »ласки« — »милости« і т. д.[65]. Деякі документи, що не згідні з »Тезами« про »возз'єднання« України з Московщиною, упорядники

61) Там же, стор. 11.
62) Там же, стор. 3.
63) Там же, стор. 16.
64) Там же, стор. 18.
65) Там же, стор. 18.

уважають за підроблені, як приклад такої »фальсифікації« подають інструкції ігуменові Данилові для переговорів із шведським королем, що датовані червнем 1654 р. і жовтнем 1655 р. Вони пишуть: »Як і учасниками визвольної війни, так і ворогами українського народу появлялися підроблені документи Богдана Хмельницького«[66]. В додатку ч. 2 вміщено — на думку упорядників, — ряд сумнівних чи підроблених документів, а також документів, що згадані в науковій літературі, але »не виявлені«. У цьому »Списку документів Богдана Хмельницького, згадуваних у джерелах і літературі, але не виявлених«, подано біля 220 документів, але він »не вичерпує всіх згадок про документи Богдана Хмельницького«[67]. Все ж, на думку упорядників, »список сприятиме дальшому вивченню дипломатичних документів Богдана Хмельницького, а також окремих питань, бож і в основу підробок клалися конкретні думки і факти«[68]. В чергових додатках вміщено: Список місцевостей, у яких перебував Богдан Хмельницький у 1648-1657 рр., Список архівних фондів і публікацій документів Богдана Хмельницького, Список скорочень, Іменний показник і перелік вміщених документів.

1965 року на основі архівних польських матеріялів і документів Інститут історії при АН УРСР видав нову збірку документів російською мовою[69], яка охоплює тільки 1648-1654 роки і має біля 300 документів.

Цілий фонд польських архівних матеріялів, що складається із »кількох тисяч фотокопій документів«[70] із доби Хмельниччини, польські історики передали, як дар, Інститутові історії АН УРСР, де вони зберігаються, чи зберігалися. Більшість із тих важливих документів, знайдених в архівах Польської народної республіки, Угорської народної республіки, Румунської народної республіки, у Шведському державному архіві у Штокгольмі, передані в мікрофільмах і фотокопіях архівному управлінню при Раді міністрів УРСР та Інститутові історії АН УССР, але досі не опубліковані[71]. Зібраний в СССР і його сателітах документальний архівний матеріял[72] у зв'язку із підготовкою та гучним »святкуванням« у 1953-54 р. річниці »300-ліття воссоединения«, якщо не знищений повністю окупантом (пожар архівних фондів АН УССР), — може бути належно використаний щойно вільною українською наукою в майбутньому, себто в Українській самостійній державі.

66) Там же, стор. 19.
67) Там же, стор. 653.
68) Там же, стор. 19.
69) Академия наук СССР, Институт истории. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654. Киев, Наукова думка, 1965.
70) О. К. Касименко: Там же, стор. 10.
71) Там же, стор. 11; Хмельницький, Б. Документи . . ., стор. 16.
72) Б. Феденко: 300-ліття Переяславського договору і совєтська пропаґанда. Мюнхен, Інститут для вивчення СССР, 1958 (Досліди і матеріяли, Серія II, № 69).

Наукова література

Наприкінці XVIII стол. появилися перші спроби наукового дослідження Хмельниччини. Першою такою науковою працею вважають[73] історію України німецького історика Йогана Енґеля, опубліковану в 1794 р.[74], де він біля 70 стор. великого формату присвятив Хмельниччині. Енґель використав у своїй праці майже всі друковані польські й інші джерела і мав один український літопис »Краткое описание«. Не зважаючи на свою залежність від польських джерел, Енґель старається дати об'єктивну оцінку подій та індивідуальности, здібностей і геніяльности гетьмана (das er ein Genie, ein Mann von Kopf gewen sey)[75].

Тільки у XIX стол., впарі із опублікуванням та доступністю документальних джерел, дипломатичних і урядових актів, офіційного і приватного листування — приходить дійсне наукове дослідження доби Хмельницького.

В 1822 р. Д. Бантиш-Каменський видав свою »Історію Малой Россіи«[76], використавши для цього й працю Енґеля, яку він високо цінив. Крім цього, користувався працею Пасторія, а з українських авторів — Граб'янкою, Симоновським, Мілером, Ріґельманом. Але в основі він опрацював свою »Історію« на нових, ще тоді незнаних, головно московських, дипломатичних актах-документах архіву закордонних справ та взагалі документах московських і українських архівів.

Живішим літературним стилем написав історію України відомий український патріот Олексій Мартос, з якої опубліковано тільки два розділи в часописі »Сѣверний Архив« (1822, ч. 13, Битва під Берестечком; 1823, ч. 6, Похід Тимоша і війна 1652-53 рр.). Рукопис цілої історії у п'яти томах, частинно зцензурованої і апробованої московською цензурою (мін. Уваров), десь пропав.

Ще менше відомо про історію Хмельниччини, як частину праці третього історика України цієї доби, Максима Берлінського. Його »Историческое обозрение Малороссіи и города Кіева«, судячи по главам, присвяченим часам Мазепи, і надрукованим в українському харківському журналі »Молодик«, мусіло чимало місця присвятити Хмельниччині, але вона досі не обслідувана зовсім«, — пише Грушевський[77].

На дальший розвиток української історіографії того часу мала чималий вплив праця Срезневського »Запорожская Старина« (вид. 1833-38 рр.), в шістьох частинах якої (від 1500 до 1707 р.) маємо нову категорію джерел до студії української козаччини — »багату, невичерпну

73) М. Грушевський: Там же, т. VIII, ч. II, стор. 211; Д. Дорошенко: Там же, стор. 3.
74) J. Ch. von Engel: Geschichte der Ukraine und der Cosaken. Geschichte von Galizien und Ludomerien. Halle, 1796-1804.
75) За М. Грушевським, Там же, т. VIII, ч. II, стор. 211.
76) Д. Бантыш-Каменский: Исторія Малой Россіи. Москва, 1822.
77) М. Грушевський: Там же, т. VIII, ч. II, стор. 212-213.

копальню народних традицій«, себто історичну пісню, думу і оповідання бандуристів.

В 1842 р. появилася праця Миколи Маркевича »Исторія Малороссіи«[78], ґрунтована головно на »Исторіи Русовъ«, складена в українському патріотичному дусі. Вона мала великий вплив на українську громадськість, отримала признання суворого документаліста Максимовича за її живий стиль, хоч нічого нового не внесла в порівнянні з ранішими працями Енґеля і Бантиш-Каменського. Праця Маркевича в переробці Чарновского вийшла також польською мовою в 1854 р.[79]

В 1857 році вийшла друком монографія Миколи Костомарова »Богдан Хмельницький«[80], написана на основі польських друкованих джерел, літописів і народних українських пісень. Автор хотів показати, »як сам народ дивився на історичні події і як їх оцінював«[81], а одночасно дати »живий суцільний образ, оповіяний красою і поезією народної традиції«[82]. Працю Костомарова ентузіястично прийняли широкі наукові кола і українські читачі. Талановито й по-мистецьки написана, вона припала до смаку народові та відповідала його романтичним настроям.

Костомаров уважає, що тільки крайньо безвиглядна ситуація Хмельницького, яка прийшла в результаті частих польсько-татарських зговорень, примусила його звернутися до Москви і скласти з нею Переяславський договір. Автор широко висвітлює визвольну війну українського народу і дипломатичну діяльність гетьмана. Наукова історична критика в особі М. Максимовича, який ще більше ніж Костомаров стояв на позиціях українських традицій XVIII стол.[83], прийняла працю Костомарова позитивно[84]. В ряді писем (»Письма о Б. Хмельницком«) 1859-60 рр., що згодом були зібрані разом[85], Максимович звернув увагу на деякі неточності й недосить критичне ставлення автора до своїх джерел, проте й сам потрактував деякі питання неправильно, вийшовши з централістичних позицій[86]. Костомаров переробив свою монографію, зокрема останнє, ще за його життя, її четверте видання у трьох томах (1884 р.). Додав новий документальний матеріял і очистив монографію від »леґендарних прикрас«, проте вона не набула стисло наукового характеру. Все ж праця М. Косто-

78) Н. Маркевич: Исторія Малороссіи. Москва, 1842.
79) Ukraina i Zaporoże czyli historya Kozaków... według najlepszych źródeł napisana, 1854.
80) Н. И. Костомаров: Богданъ Хмельницкий, Собраніе сочиненій, кн. 4, т. 9-11. С. Петербург, 1904, Общество для нуждающіхся литераторовъ и ученимъ.
81) Д. Дорошенко: Там же, стор. 4.
82) М. Грушевський: Там же, т. VIII, ч. II, стор. 215.
83) Там же, т. VIII, ч. II, стор. 217.
84) В. Голобуцький: Дипломатическая..., стор. 19.
85) М. Максимович: Собранія сочиненій. Київ, 1876, т. I.
86) В. Голобуцький: Дипломатическия..., стор. 19.

марова на багато років лишилася головним науковим джерелом про Хмельниччину.

Зовсім з інших позицій, ніж Костомаров, підійшов у своїх працях до Хмельниччини П. Куліш. Спочатку він прославляв Козаччину і Хмельницького (див. його поетичний твір »Україна« з 1843 р.), але згодом, опинившись під впливом польських джерел і польської історіографії, вважав козаччину за негативне явище в нашій історії, а гетьмана — за »руїнника«. У своїх статтях, популярних нарисах, потім у тритомовій »Исторіи Возсоединенія Руси«[87], розправлявся з Хмельниччиною. Українське суспільство гостро зареаґувало на його працю, а українська історіографія приняла її як історичний памфлет. Тоді Куліш на деякий час ніби був змінив свої погляди, але три роки пізніше в московських »Чтеніях«, за редакцією україножера Карпова, знову появилася нова його праця[88], в якій він зневажливо, однобічно і тенденційно, ще з більшою подиву гідною завзятістю і незвичайною ненавистю поставився до Хмельницького, української історіографії і Костомарова.

Український історик В. Антонович, як офіційний рецензент дисертації П. Буцінского »О Богданѣ Хмельницкомъ« (»Київська Старина«)[89], визнавав Б. Хмельницького за талановитого »вождя і правителя«, але уважав, що в нього не було зрозуміння народних бажань та прагнення боротися за українську державність. Згодом, у чергових своїх писаннях, він протиставляє Хмельницькому Мазепу, як людину з політичним виробленням та гарячим патріотизмом[90], і залишився в рамках антитези: народ — Б. Хмельницький[91]. Пізніше, з нагоди 250-ліття Хмельниччини, В. Антонович дещо змінив свою оцінку, але й далі не визнав прагнення гетьмана створити українську незалежну державу.

87) П. Куліш: Исторія возсоединенія Руси. С. Петербург, 1873-1877, т. 3.
88) П. Куліш: Исторія отпаденія Малороссіи отъ Польши, 1888-1890, т. 3.
89) Кіевская старина, Кіев, 1883, т. II.
90) В. Антонович: Бесіди про часи козацькі на Україні. Чернівці, 1887.
91) Д. Дорошенко: Там же, стор. 4.

(Далі буде)

Д-р Михайло КУШНІР

СІВАЧ ІСТОРІОТВОРЧИХ ІДЕЙ

(Погляд на працю журналіста із становища українського націоналізму)

Професія журналіста належить до найвідповідальніших обов'язків, бо ставить його біля керма суспільства, доручивши йому важливе завдання організувати збірну свідомість. Журналіст, з допомогою могутнього засобу, яким є преса, формує опінію загалу, отже має можливість скріпляти й удосконалювати творчість суспільства або підривати її і нищити. Журналіст не тільки інформатор, він також інспіратор, який користується довір'ям суспільства, тому основною кваліфікацією журналіста мусить бути *почуття обов'язку й відповідальности.*

Журналістика — галузь національного письменства. Важко устійнити межу ділянок журналістики. Важливе те, що засобом праці журналіста є *слово,* себто головний чинник того психічного твору, що ним є національне суспільство і його продукт — сама людина.

Щоб зрозуміти ролю і завдання журналіста, треба насамперед з'ясувати: 1) що таке цивілізована людина з її свідомістю і сумлінням; 2) чим є у відношенні до неї суспільство, як найвищий психофізичний твір із своїм законом особовости; 3) чим є нація із своєю цивілізацією та історичною місією.

Цивілізація, суспільство, нація, історична місія — здобутки, що їх осягнула людина шляхом психізування свого середовища з допомогою словесної символіки. Важко сказати, хто кого створив — одиниця створила суспільство, чи навпаки — одиниця витвір суспільства. Правда, мабуть, посередині: велику ролю у цьому явищі, що його називаємо виром людського життя, відіграє геній одиниці, проте правдою є і те, що й геній — також витвір суспільства. Життя складається з багатьох співдіючих функцій, але нас цікавить функція, яка має за завдання реґулювати свідомість суспільного середовища, щоб воно могло *думати* і діяти, як збірна індивідуальність.

Отже, такою функцією є праця, що здійснюється на найвищому щаблі розвитку органічного життя, праця почесна й особливо відповідальна. Бо подумати тільки, яких вершин досягнула людина, коли виникла потреба створити постійну часописну обслугу! Як здобула вона такі вершини? Насамперед, чудесним вислідом органічної еволюції, яка в тваринній клітині заступила дар життьового *чуття* даром *свідомости життя,* з якого людина зуміла зробити суспільний ужиток. Вона осягнула це винаходом слова, як засобом порозуміння, з допомогою устійнених символічних знаків, завдяки яким її помисли стали предметом. Так слово стало документом думки, доступним і для інших,

як і для самого витворця, стало першим предметом духової творчости людини, покладеним у скарбницю цивілізації. На слові споруджується потім велика будівля різномовної цивілізації, наслідком якої є те, що людство живе народами, групованими відповідно до типів цивілізації.

Витворення мови було наслідком великого творчого зусилля. Отже не дивно, що стародавнім людям снився сон Прометея, якого зрівняв із Зевсом чин започаткування цивілізації. Тяжко відпокутував Прометей свою гордість. Ми, сучасні робітники на будові цивілізації, як християнські Прометеї, уважаємо себе за виконавців історичної місії у здійснюванні діла, початок якому дав Бог, обдаривши природу життьовою енергією, щоб витворила найвище буття, яким є національна суспільність. А все ж нас зобов'язують прометеївські кваліфікації, передусім свідомість, що беремо участь у великому творчому ділі. Наша зброя — Слово, що надає життю мисль.

Значення мови велетенське. Вона відзнака, прикмета і двигун людства, як витвір людської культури і одночасно як необхідна передумова для її розвитку. Мова, властиво, є стіною між людиною і твариною.

*

А тепер пригляньмося цьому великому збірному тілові, що його у визначеній нам функції, з допомогою публікованого слова, маємо психізувати, надати йому відповідну духову постать із повною історичною свідомістю та відповідними скоординованими рухами. Загальний образ збірного буття можна окреслити тільки одною назвою: життя. Такий образ викликає враження морського простору з його безмежністю, глибиною і чаром мінливости, при умовній єдності. Рідко коли бувають хвилини вигладження поверхні моря, навіть тоді, коли воно спокійно тремтить, полискує і змінює барви.

Наш зір не бачить берега, бо ми стоїмо по середині життя свого середовища. Внутрішнім берегом є наше власне серце, а зовнішнім — простір, що губиться з очей поза обрієм життя у синяві й далині. Схоплюємо його зусиллям думки і він стає реальним у нашій вірі в надземне життя.

На такому стосунку до непізнавальних берегів буття спирається релігійне життя суспільства. А цей мотив чотиривимірного життя, трактований із становища матеріялістичних доктрин, як *імпондерабіліюм*, насправді такий важливий, що впливає на утворення різних типів цивілізацій. Якщо хочемо визначити світову мапу графічними символами тих типів, то тільки рисунками не домів чи фабрик, а святинь.

Суспільний діяч, а таким є журналіст, не зрозуміє життя, якщо не має постійно на увазі цього внутрішнього стану людської душі, якій не вистачає кругоземного життя. У нашому знанні про людину, яке є джерелом психології, соціології, етики, політики, часто бракує спостереження, що в гієрархії природи, в тому і в житті людини, всім родам

і поодиноким клітинам дано міць життя *понад* потребу власного матеріяльного буття. Природа не чекала на людину, яка вміє оцінювати вічні вартості та відрізняти їх від життьових користей. Кристали і різні хемічні сполуки вилонили із себе і дали вищим, уже органічним, творам такі властивості, які не служили їм самим для буття — барви, полиск, запахи, смаки. Користали з них рослини, потім комахи. Тварини вже мали психіку, з якої, однак, скористала щойно людина; але вона, щоб бути нею, з самого початку почала витворювати, чисто біологічно, новий твір у вигляді суспільних зв'язків, жертвенно давши із себе в користь цього нового твору те, що для тваринного життя було б зайвим. Людині, врешті, більше чи менше цивілізаційно усвідомленій, не вистачає вже тривимірного буття на біологічній основі, тому серце поривае її далі поза земний світ.

Переривати такого ланцюгового явища не можна, і не вільно. Головна суть життя: вияснити таємницю початку, даного всякому існуванню у вигляді праджерела первнів життьової енергії, оцього *Логоса,* а цей подих — як доказала наука — у своїй істоті є чимось провіденційним, а не матеріяльним. Говоримо про це тому, що цей кут зору для працівника у духовому морі необхідний як компас.

В усіх видах і фазах буття присутній первень завбачення вищого буття, і цей вищий твір успадковує від нижчого не тільки матерію у новому укладі, а також якийсь додаток до потреб вищого життя. Таким способом, немов на основі закону доцільности, нижчий твір простягає руку до свого майбутнього.

В цьому явищі прихований незламний закон історичности. Життя тягнеться ланцюгом успадкування і завбачень. І той же закон, схоплений свідомістю, що її здобула людина, переноситься на життя ідей, які випереджають епоху. Сучасна людина, дійшовши до пізнання цієї істини, повинна знати, що вона завдячує минулому, а також те, що дасть із себе для майбутнього. Що вищий щабель свідомости, то далі повинен сягати провіденційний зір.

*

Але вернімось до образу моря, мавши на увазі його глибину і рух. Чому можна приписати його стремління, хвилястість, його бурхливість? Є незліченні життьові мотиви, але тут звернемо увагу на один із найважливіших. У лоні цього моря відбувається психічний обмін між одиницею і душею суспільства, але не без застережень і не без певного опору. Тут змагається право на життя одиниці з правом збірної особовости, яка поглинає одиницю. Деякі соціологи називають цей процес боротьбою двох егоїзмів: індивідуальности з національним егоїзмом. А я назвав би цей процес боротьбою еготизмів, бо йому не можна надавати характеру моральної боротьби. Тло цієї боротьби психологічне в найширшому значенні цього слова. Цей процес відбувається в лоні одиниці, але легко переноситься й на публічну арену і тоді виникають зудари.

Критичним місцем у людській психіці є лінія стику між людиною, як біологічним твором, і суспільною людиною. Згадані вище рухливість, змінливість, хвилястість та бурхливість глибин життя і струменів, що їх пронизують, значною мірою стають причиною тих ударів. Одиниця репрезентує як свою особисту власність усе те, що є інтимне в її розумінні та у відношенні до світу. В неї існує прагнення мати особисту свободу, берегти таємницю своєї геніяльности, своєї уяви, своєї туги. Всі ті її промені, немов в оптичній камері, відвертають уклад між одиницею і суспільством, тому те, що для одиниці є позитивним укладом, тут для неї стає неґативним, а для суспільства, навпаки — позитивним. Енергія діє, мабуть, згідно з тими законами, що й світло. Проте дістаємо не відвернені для ока образи, а відвернений біг психічних справ. Все, що було позитивне для буття одиниці, вона мусить жертвувати для добра вищого буття, щоб там, у репродукції суспільної дії, воно дало позитивний вислід. Так є у фотографії.

Тут і причини тертя і боротьби. Пригадаймо історію таких процесів у літературі, в мистецтві, у філософії, в етиці, в політиці, де продовж цілих періодів боролися суб'єктивізм з об'єктивізмом, почування з »оком і окулярами мудреця«, лібералізм із суспільним наказом, консерватизм із поступом, демократизм із націоналізмом, імпровізація »чину« з рацією стану і т. д.

Оце і є ті хвилі й тремтіння, що їх обсерватор мусить бачити і розуміти однаково як у явищах збірного життя, так і індивідуального. Загадковість людського життя виникає з того, що людина твір психофізичний, який керується одночасно законами фізики і законами психічними. Історію суспільства, що його позитивно репродукує геній людини, не можна, з одного боку, відлучити від територіяльної підстави, а з другого — від історичного факту зв'язування, себто єдности поколінь. Комбінація умовин простору і часу дає такий вислід, що одночасно в тому самому суспільстві співживуть представники різних епох духового розвитку, зв'язані між собою тільки найзагальнішою підставою гніздових почувань.

Додаймо до тих регіональних різниць у культурі гру етнічних відмін, емоційний настрій і співжиття ґенерацій та статей, впливи чужих цивілізацій, боротьбу суспільних кляс, професійних і економічних інтересів, струмені доктрин і т. п. — і будемо мати провалля, заповнене заколотом, у яке паде слово, що має це життя гармонізувати.

У такому хаосі життя стало б безнадійне, якби він не мав умовного характеру, якби людьми керували тільки незагнуздані психічні сили чи чуттєві гони. Навіть найбільші таланти, навіть інтелекти, що творять гарні доктрини, навіть чуттєвість, піднесена до вершин геройства і святости, не створили б суспільства, а через нього і повновартісної людини. Але здійснюють це велике діло, спасенне для одиниці, для народу, його цивілізації і для людства, всі ті творчі сили

в органічній сполуці. А чудо цієї сполуки творить орган, зроджений у суспільній культурі, — *Сумління.*

Сумління піднесло людину на рівень Етосу, дало їй світ морального життя, добровільно й безкорисливо усуспільненого. »Гомо сапієнс« — це одночасно »зоон політікон«. Знаком, що заповідав можливості такого укладу, його біологічним задатком була в нижчих верствах природи батьківська поведінка птахів, які захищають свої гнізда і годують писклят. Коли тут, як і в первісних людей, такі акти позаособистої користи відбуваються неусвідомлено, під самочинним натиском крови, під безпосереднім тиском родинного середовища, то жертовна праця в користь суспільства є наслідком особистої самоконтролі людини і скріплюється натиском її свобідної волі.

Сумління — витвір суспільної культури, яка використала для цього всі дари життьової енергії, що їх дали одиниці природа і свідомість. У сумлінні одиниці, в цьому синтетичному об'єднанні всіх психічних дарів, пульсує живчик душі суспільства. Сумління найміцніше в'яже одиницю з родинним і суспільним середовищем; сумлінням людина керується у приватному і в найбільш інтимному, релігійному житті. Така спільність контрольного апарату спричиняє те, що в цивілізованому середовищі немає двох етичних мір. Сумління рішає про поведінку людини, дає їй почуття достойности і відповідальности у всіх життьових обставинах, почавши від обов'язків супроти Бога і себе самої, аж до найдальших меж ідейного засягу.

Сумління — суддя у питанні добра і зла, правди і справедливости, є немов компасом у поведінці людини. Хто зрозумів його значення, той зрозуміє і яке велике цивілізаційне діло зробила Церква, надавши сумлінню священний характер.

Суспільна (політична) людина виростає з етичної людини, тому етичної фази розвитку не можна обминути без шкоди для життя народу. З одиницею, позбавленою сумління в приватному житті, не можна вирішувати справи збірного добра, бо в неї нема для цього психічного підґрунтя. Тому всі намагання захопити керму суспільства одиницями і ґрупами, які не мають природного етичного почуття і вірять тільки силі та механічності засобів, завжди приносили суспільству шкоду.

Вивершеною у суспільній культурі людиною є та, сумління якої охоплює своєю чуттєвістю цілість того середовища, якому вона завдячує своє духове життя. А таким середовищем є народ, як цивілізаційне гніздо одиниці. Підставою кваліфікації цивілізованої людини — є *національне сумління;* це — мінімум вимог, що їх треба ставити їй, бо звідси починається політична людина, громадянин. Людині вільно мати різні переконання, коли мова про успішність способів дії для публічного добра, але вихідною базою тих переконань мусить бути сумління, яке дає їй певність, що таке, а не інше поступування своєю суттю відповідає інтересам суспільства. Тут необхідний критерій *предметности:* публічне добро, добро нації. Такий критерій був відомий старим

цивілізаціям, а взяли вони його із правила »Salus rei publicae suprema lex esto« (Громадська безпечність — найвищий закон). Це справді найвищий закон, викутий не для якоїсь патетичної нагоди, яка вимагає геройства, а встановлений як закон соціологічний, як наукова дефініція означення громадянина, дефініція міри його почуття обов'язку і відповідальности.

Про те, які багаті і глибокі властивості особовости народу вкладені в душу одиниці, свідчать не тільки соціологія і загальний практичний досвід, а й уява поетів, яка інтуїтивно відкриває найглибші істини життя. Наш національний пророк-геній Тарас Шевченко у своєму »Кобзарі« висловив свою душу, драматичну реакцію свого сумління у найкритичнішу добу свого народу. Це був час, коли український народ утратив свою зовнішню державницьку форму, що творила з нього організовану особовість. Після Мазепинської катастрофи, яка змела рештки цього зовнішнього устрою, народ відчув необхідність спромогтися на вияв моральної організаційної сили. Шевченко першим відчув драматичність зусилля народу, побачив заграву нової епохи в житті України й українця, який брав долю батьківщини на своє сумління. Свідомість нашого народу завдяки Шевченкові зросла до таких вершин, з яких уже ніхто неспроможний зіпхнути його до ролі покірного раба.

Чим же відрізняється національне сумління, як виразник душі одиниці, від усіх інших духових зобов'язань? Перш за все відрізняється почуттям і усвідомленням, що людина — це клітина вищого організму, з яким вона зв'язана спільною долею. Таке сполучення органічне, а не хвилеве чи коньонктурне. Найвищою інстанцією для громадського сумління не є сучасна опінія, популярна з певних причин у даний час. Національне сумління — етичний орган, що має історичну тяглість, а історія в ідейному значенні — безперервний тяг життя, у якому теперішність є тільки миттьовою точкою для нашої свідомости. Все теперішнє стає минулим, втягненим у майбутність. Національне сумління вразливе у своєму почутті відповідальности однаково як за минуле народу, так і за його майбутнє.

Це особливо важливий момент у проблемі журналістики. Журналіст не слуга якоїсь »актуальної« опінії, а її інструктор і виховник, співвідповідальний за те, щоб ця опінія в кожну біжучу хвилину була *історіотворчою*, себто — керувалася національним сумлінням.

Якщо порушити ті елементарні вимоги і йти на поступки хвилевій »опінії«, то треба погодитися і з фактами, що інституція преси стає на послуги довільно обраної опінії, себто — окремим середовищам (містам, околицям, провінціям), окремим суспільним або товариським групам, клікам, мафіям, а навіть потентатам, узурпаторам влади, кондотьерам, врешті, чужим аґентам, що шукають опертя в опінії якоїсь групи.

Журналісти мусять бути виразником найпростішого, природного патріотизму, того патріотизму, який дає діячеві кваліфікацію »pater patriae«. Патріотизм — природний психічний стосунок до середовища,

бо він органічний, натомість усі інші суспільні стосунки можуть бути тільки умовними, можуть випливати з калькуляції, користі або бути диктовані батогом...

Патріотизм, як психічний факт, над яким є влада сумління, не потребує жодного обґрунтування, так само, як не потребують обґрунтування моральні зобов'язання до найближчої родини. Патріотизм дає сумлінню максимум певности, як почуття правди, бо він природжений інстинкт людини, отже загальний, і в культурному розвитку організує всі дари людини (розум, почування і волю) в одну непереможну силу.

Патріотизм сила загальна, бо кориться у найглибшому шарі душі — в любові життя; йому дають санкцію родинні почування, релігія, етика, суспільство, честь, особиста гідність, національна гордість.

Патріотизм творить таку монолітність духу в національній спільноті, що про справи нації можуть спільно радити найосвіченіші та пересічні люди, інтелектуальним багатством яких є відчуття, природна антиципація, себто пізнання, що ґрунтується на логічних присудах. І справді, всі наші надії на т. зв. простолюддя, як на захист народу, нації, базувались на відчутті цього закону, і вони оживляли нашу духовість у XIX сторіччі.

Тривалою ідеєю журналіста, як публіциста і мислителя, повинні бути постійний зв'язок і тісне порозуміння між патріотичною елітою нації і всіма її верствами. Найнебезпечнішим для національного духу є ті стадії розвитку, у яких людина, втративши сумління, шукає опертя у примітивному мудруванні.

*

Дотепер була мова про підґрунтя і засоби праці журналіста, а саме: про психіку людини в двох шарах, одиниці і суспільства, і про слово, як засіб психічної комунікації. Найвищою кваліфікацією письменника, а особливо відповідального журналіста, є повнота його істоти, він перш за все мусить заслужити собі на назву *людини,* такої людини, якій ніщо людське не чуже, навіть більше: яку все, що людське, запалює до чину. Журналіст із пустим серцем, який керується тільки тим, щоб задоволити свою та інших цікавість, свою хворобливу амбіцію, є звичайним торохтієм, примітивом, до того ж циніком. Отже, поважно говорити про журналістику можемо тоді, коли маємо на думці, що в ній працюють люди із серцем, люди етичні, ідейні, люди, які заслуговують на назву національних письменників.

Журналістика, як функція духового життя збірноти, — це дія, яка прибирає стільки видів, скільки їх у самому житті, що його ми вже порівнювали із грою морської стихії. Тому й нема загального предметного означення журналістики. Журналістична праця належить до духових категорій, до творчих процесів. Журналіст, як ми вже казали, діяч, який обрав для здійснення своїх завдань і обов'язків шлях письменства.

Яке місце він займає в укладі письменства — справа похідна. Легше знайти тут речеву дефініцію, чим є референт подій (репортер), чим

публіцист, чим редактор, чим редакційний технік, кореспондент, фейлетоніст і т. д. Але всім їм спільна загальна риса — служба суспільству, нації. Як же позначається ця спільна прикмета на письменницькій продукції?

Журналіст може мати всі інтелектуальні кваліфікації вченого гуманіста, проте цього мало, бо його завдання ширше: учені у своїх наукових працях придержуються засади досліджування і фіксування того, що було і є, натомість журналіст повинен відповісти ще й на питання, як повинно бути. Отже, його обов'язок — обов'язок діяча допомогти суспільству запровадити корисні зміни у житті.

Життям усі цікавляться, досліджують його й перевіряють. Дослідження ведуться загально з трьох основних суб'єктивних становищ: одні досліджують життя інтелектом, інші чуттєво (захоплення красою — мистецтво), а ще інші під впливом волі-бажання зробити життя кращим і щасливішим. Якраз до цієї третьої категорії належать журналісти.

Ми вже згадували, чим відрізняється роля журналіста (публіциста) від ролі ученого. Вона інакша також від ролі белетриста. Мистець-письменник намагається відтворити найістотніші явища життя, для чого йому необхідна інтуїція і поетична уява, а істотність речі він відображує у символічному або й алегоричному образі. Становище журналіста супроти фактів — практичне, його цікавить кожне індивідуальне явище, його симптоматичність і значення для життя суспільства.

Творчість, яку визначаємо засягом письменства, особливо зрозуміла у своїй єдності, коли дамо їй спільний знаменник: життя. Філософія — рефлексія життя, поезія, повість, драма — його вияв, а журналістика-публіцистика — ствердження, вияснювання і унапрямлювання життя. Будь-які намагання вивищити або відмежувати дві перші категорії творчости від третьої — не можна обґрунтувати з погляду філософії самого життя. Наукова чи мистецька творчість ставить собі самостійну мету: утривалити твір у конструкції, яка має монументальну, безумовну вартість правди, науки чи краси. Публіцистична творчість пущена на хвилю життя, отже не існує сама для себе, але й не гине, бо що триваліше від життя? Публіцистична думка, охоплена хвилями життя, згодом утривалюється у пам'ятниках науки і мистецтва, а самостійно створює твір, найтриваліший із усіх — живу, велику й тривалу статую, якою є цивілізована нація.

Так між ділянками духової творчости немає жодного провалля, особливо у письменстві. Чимало українських поетів і письменників були одночасно журналістами. Іван Франко, визначний прозаїк, поет, драматург, літературознавець, фолкльорист та історик, був не менш визначним журналістом-публіцистом. Дмитро Донцов, найвизначніший ідеолог сучасної України, творець »статуї з одної брили«, конструював своє діло на публіцистичному верстаті з матеріялу наукової думки,

філософії, з одночасним найбільшим напруженням уяви, яка дана поетам. Жодна наукова чи літературна академія не має такої »поліції«, яка заборонила б публіцистові продістатися до її ділянок, бо публіцист, свідомий стихії життя, мусить шукати співдії всіх ділянок духової творчости і всім творцям нагадувати: »мементо вівере«.

Наука інколи іґнорує публіцистику, ставить себе вище неї, але й вона часто підкоряється узурпаторам влади, на доручення яких конструює засоби для знищування життя і суспільства. Мистецтво також не раз з погордою відвертається від сівачів історіотворчих ідей, проте без них (тих ідей) не було б спроможне сповнити свого призначення у житті людства. Як наука, так і мистецтво мусять бути предметом пильної уваги й опіки з боку публіцистики, щоб зберегти життя від мертвеччини.

Духове життя суспільства потребує дбайливої опіки, якої йому не може дати повністю держава із своїм законодавством та адміністрацією. До речі, такої опіки потребують і законодавство, і адміністрація. Тому тут необхідна суспільна думка, вилонена нацією, яка надає життю суверенний напрям та ідейний поштовх, а її розвиткові повинна сприяти фізична та механічна організація національної держави. Національна думка, яка пронизує всі ділянки внутрішнього життя нації, має бути відповідно розподілена між суспільством і державою.

Законодавство, свідоме значення гасла »Salus rei publicae«, мусить дбати про те, щоб у кожну хвилину й у кожному випадку всі знали, де і в чому є ця »безпечність« суспільства. Для цього цивілізація створила пресу й письменство, а держава мусить дбати про те, щоб вони виконували своє завдання. Як приклад, подамо концесіонування пресових видавництв. Титул видавця повинен бути надаваний тільки таким одиницям і установам, які можуть доказати чистоту своїх суспільних і моральних задумів, себто дати доказ, що саме оте »салюс« є основою їхньої видавничої діяльности. Вирішальний голос тут належить опінії морально і національно здорових людей, а особливо журналістичній корпорації. Коли видавець-підприємець має на увазі тільки зиск із письменницького ремесла, то він не служить суспільству і його видавнича продукція, позбавлена моральних і національних якостей, приносить нації не користь, а шкоду.

Добре зорганізована журналістична корпорація повинна забезпечити пресі вільний розвиток, а разом із тим надати їй відповідної поваги у вирішуванні питань, від яких залежить добро нації, здоровий розвиток суспільства і одиниці. Треба піднести і рівень духового життя в лоні самої журналістики, бо вона — як ми вже казали — є одною з найвідповідальніших професій, яка має служити нації-спільноті.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ЕСКАПІЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНЕ ЯВИЩЕ

Теоретично припускаємо, що людина, яка зустрічає ту чи іншу перешкоду в своїй діяльності або ж якусь небезпеку, що загрожує самому її існуванню, може реаґувати одним із трьох способів:

1. боротьба,
2. капітуляція,
3. втеча.

Ці три способи мають безліч ступенів і можуть виступати в усіх можливих сполуках і в будь-якій послідовності. Реакція у формі втечі — це основа ескапізму як літературного явища. Слово ескапізм еспанського походження (хоч є воно й в англійській мові) і походить від дієслова »escapar« — тікати, яке, в свою чергу, зформувалося на базі пізньо-латинського »excapparе« — вислизати з плаща, »виплащуватися«.

Французи воліють вишуканіший і делікатніший термін з тим самим значенням: евазіонізм.

Сама лише фіксація акту втечі в мистецькому творі ще не ескапізм. Вирішальну ролю тут відограє не сама втеча, а ставлення до неї. Ескапізм виникає тоді, коли автор надає особливого значення мотивові втечі, розцінює цей мотив як єдино-можливий вихід, будує на ньому кульмінацію твору або накопичує різні варіянти цього мотиву, раз-у-раз повертаючись до нього у своїй творчості. Іншими словами — коли мотив утечі стає свідомою чи підсвідомою проєкцією стану душі письменника та впливає на його персонажів, на ситуації його творів.

Як один з наймаркантніших ескапістських творів у світовій літературі можна назвати роман »Померлий Матіяс Паскаль« Люїджі Піранделльо, а також низку творів Джека Лондона: »Міжзоряний мандрівник«, »Джоні застрайкував«, »Маленька пані великого дому«, »Мартін Іден«.

У світовій філософії, зокрема в релігійній, можна простежити ескапістські елементи, почавши від найстаршої частини »Авести« — Ґат, де Заратустра нарікає, що не знає, куди йому податися і до кого тікати, через містичний ескапізм Плотіна, який пробував створити манастир для філософів і запевняв, що людина не може перемогти цього матеріяльного світу, а може лише тікати від нього до Божого лона, й аж до Артура Шопенгауера з його »естетичним спогляданням«.

А в поезії стрижень ескапізму тягнеться від Катуллового епілія »Аттіс« до таких поетів новітніх часів, як Стефан Ґеорґе, Аветік Ісаакян (поема »Каравана«) та Хаїм-Нахман Бялік:

Не птахом, що легко й свобідно могутні розпростує крила,
Не левом, що трощить затвори, запрагнувши волі й пустині, —
А псом, що його відшмагали, несміло, ганебно-безсило,
У поле, просторе і чисте, безтямно подався я нині...
(Х.-Н. Бялік. Переспів автора статті)

Натомість — не зважаючи на наявність мотиву втечі — не належить до ескапізму вся крутійська або пітерескна, як теж пригодницька та екзотична література. Там бо втеча мислиться як тимчасовий маневр, необхідний у процесі боротьби.

Розрізняємо ескапізм як форму поведінки мистця та ескапізм як суто мистецьке явище. Застерігаю, що не кожна авторська втеча відбивається на його творчості, спричинюючи ескапізм. Ваґнерові, наприклад, довелося тікати тричі: вперше з Риґи, кораблем з Пілляву до Лондону — від боргів, вдруге, після поразки дрезденського повстання — від присуду смерти, втрете, із Швайцарії — від ревнощів власної дружини. Задум »Летючого Голляндця«, як твердять знавці, виник під час першої втечі, проте ні в »Голляндці«, ні в інших творах Ваґнера не знайдемо жодних слідів ескапізму...

Цілком окремо стоїть такий феномен, як продукування літератури для ескапістів, літератури, яка допомагає людині забути дійсність, відмежуватися хоч на часину від довколишнього світу, жити недійсним, замість дійсного. Це література, що не розрахована ні на витворення глибоких естетичних вражень, ні на передачу читачеві якоїсь суми знань, ні на прищеплення йому тих чи інших моральних первнів. Це так зване »легке читання«: кримінальні романи, псевдоісторичні повісті, гола фантастика. Розгляд цієї літератури, автори якої на Заході, до речі, відзначаються бездоганною технічною вправністю (вони не ескапісти, а спритні заробітчани, не позбавлені таланту), не входить у плян цієї статті.

Саму втечу, ми — ставши збоку і дивлячись із нашої точки зору — можемо розцінювати по-різному, та не слід забувати, що суб'єктивно всяка втеча мислиться як зміна гіршої ситуації на ліпшу. Тут можливі лише два випадки:

1) Втеча-поворот до чогось любого, знаного, рідного — від чужого, страшного, незрозумілого. Найпростіші приклади: втеча з тюрми, з полону, з неволі: »на ясні зорі, на тихі води...«

2) Втеча в невідоме. Ситуація такою мірою жахлива й нестерпна, що будь-яка зміна її на іншу являється рятунком. Типовий приклад: оповідання Марка Вовчка »Сестра«. Сюди ж слід зарахувати й болдерівське:

І нам усе одно: до пекла чи до раю —
Аби в незвідане, аби знайти нове!..

Хоч термін ескапізм у літературознавстві належить до відносно нових (у підсоветських авторів він дотепер, скільки можу судити, ще

не фігурує), проте саме це літературне явище існує не відсьогодні: вже Веди, як один із можливих шляхів до спасіння, пропонують аскезу, себто зречення земних благ або втечу від них. У буддизмі ескапізм набирає окреслених рис, виступає як закінчена філософська концепція. У поемі »Життя Будди« великий індійський поет Асвагоша оповідає, як царевич Гаутама, вихований поза межами досягу людського горя, побачив прояви цього горя і, залишивши дружину та щойно народженого сина, втік із свого палацу, щоб спочатку пізнати істину, а потім нести її людям.

У четвертому столітті в Греції постає ескапістська філософія Епікура, який називає насолодою — відмову від насолод: »Справжня лише та насолода, що усуває страждання«. Опрощення, наближення до природи, зречення суєтних бажань — його заповіти. Три щаблі необхідности визнає Епікур: природні потреби, що їх неможливо оминути, природні потреби, що їх можна оминути, та, третє, — уявні потреби. Він »плює на прекрасне«, вчить не боятися смерти. Мудрий на хлібі й воді може змагатися своїм блаженством із самим Зевсом. Спокій і тиша — найбільші блага. Влада, почесті, багатство — порушують спокій. Тому ховатися треба в тишу, в невідоме...

Ескапістські твори прийшли до нас за часів Київської Руси у вигляді християнської »житійної« літератури. Гагіографічні твори будувалися за кількома схемами, одна з яких мала за зразок християнізований життепис Будди — »Гісторію о житіі Варлаама і Іоасафа«, і передбачала втечу святого від усіх спокус, що тільки могло дати йому життя. Найбільшою популярністю втішалося »Житіє Олексія, Божого чоловіка«: він тікає з дому, покинувши батьків і молоду дружину, вертається як жебрак і живе невпізнаний аж до смерти при дворі батьків.

Перший прояв ескапізму в ориґінальній нашій літературі можна вбачати в »Слові о полку Ігоревім«. Адже розв'язка твору унікальна серед усього героїчного епосу середньовічної Европи: це не смерть героя і не перемога, а втеча:

> Погасоша вечеру зори. Игорь спит, Игор бдит, Игор
> мыслію поля мѣрит от великого Дону до малого Донца.
> Комонь в полуночи Овлур свисну за рѣкою; велить князю
> разумѣти: князю Игорю не быть! Кликну, стукну, земля,
> въшумѣ трава, вежи ся половецкии подвизашася. А Игор князь
> поскочи горностаем к тростию и бѣлым гоголем на воду.
> Въвръжеся на бръз комонь и скочи с него бусым вълком.
> И потече к лугу Донца, а полетѣ соколом под мъглами, избивая
> гуси и лебеди завторку, и обѣду, и ужинѣ...

Цей самий нахил до ескапізму бачимо і в українських думах часів козаччини: найкращі щодо мистецької вартости, найглибші психологічно думи про втечу: »Маруся Богуславка« та »Втеча трьох братів з Азова«.

Ой то не пили, то пилили,
Не тумани вставали, —
Як із землі турецької,
Із віри бусурменської,
З города Азова, з тяжкої неволі
три братіки втікали...

Сюди ж належить і »Утікай же, Морозенку!..«, й »Утікай, Нечаю!«, й »Утікала Бондарівна...«

Своєрідна синтеза філософії Епікура з християнською гагіографією зустрічається в ескапізмі Григорія Сковороди. Ескапізм Сковороди це не стільки літературна, скільки практично-життєва концепція: відомо, що Сковорода втечею розв'язував усі проблеми, включно з одруженням: дослівно повторивши вчинок героїв леґенди, він залишив наречену в день вінчання і подався в мандри. Недаремно Василь Шевчук романізований життепис Сковороди розділив не на розділи, а на »сіті«, кожну з яких мусів порвати мандрівний філософ, який усе своє життя уявляв як утечу — звідси ж, до речі, і його автоепітафія: »Світ мене ловив, та не впіймав«.

Комічну реакцію на ескапізм дав Микола Гоголь у комедії »Одруження«. Нібито звичайні й щоденні речі для Гоголя мали символічне й містичне значення, як це показав він сам, розкривши містичну суть »Ревізора«. Що саме мав на думці автор і які символи входили в гру в його »Одруженні«, про це можна лише гадати. Та в кожному разі, з усіх трактувань реалістичне буде найдалі від істини...

Конкретну пародію на ескапізм Григорія Сковороди знаходимо сто років пізніше — в Порфирія Горотака, в »Діяболічних параболях«:

Пам'яті Сковороди:

Я був би комісар,
Коли би жив під Чигирином.
Мене манджурський цар
Хотів зробити мандарином.

Запрошував на чай
До себе в Токіо Мікадо,
Та втік я у Китай,
А звідти до Гайдарабаду.

Там магараджа мав
Мене забрати до палацу,
Та я зрезиґнував
З його шовкового матрацу.

Подався в Тегеран,
Де міг би жити як ефенді,

Та в мене не талан
Так одягатися, як денді.

У Смірні, місті фіґ,
Зістав би я напевно беєм,
Але ж і звідти втік,
По морю поблукав Енеєм.

До Риму почвалав,
І в Вічнім місті з мене мали,
Покликавши конклав,
Вкраїні дати кардинала.

. . . . . .

Та я ся знову змив,
Зрезиґнував...
Так світ мене ловив
І не спіймав!

Я, правда, маю підозру, що це не стільки пародія на Сковороду, скільки автопародія самого Юрія Клена (одного з авторів містифікації, що мала найменння »Порфирій Горотак«). Клен у сонеті »Сковорода« найкраще відтворив образ цього філософа — і свій власний, бож і сам він був: »Жебрак, мандрівник, лицар і поет«.

Ескапістські мотиви зрідка прозирають у Тараса Шевченка:

Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле...

але загально для Шевченка вони малотипові.

Натомість для Івана Франка ескапізм стає невід'ємною частиною його творчости. Традиційний мотив утечі напередодні шлюбу він використовує в поезії »Було се три дні перед моїм шлюбом«. Шедеври ескапістської лірики розкидані у »Зів'ялому листі«. Наприклад:

Безмежнее поле в сніжному завою,
О дай мені обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпнії болі.

Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває...

Для Лесі Українки, як для Тараса Шевченка, ескапізм не типовий, їй більш притаманне оте: »Убий, не здамся!«

І все ж у кількох її поезіях, до речі, в найкращих! — як ось »Ритми« (»Хотіла б я уплисти за водою...«), помічаємо прояви ескапізму.

У Володимира Винниченка існують мотиви здійсненої і нездійсненої утечі — назву лише такі твори, як »Талісман«, »Записна книжка«, »Маленька рисочка«, »Босяк«, »На той бік« і мотив самогубства — в оповіданні »Студент«, у повісті »Рівновага«, а особливо в романі-утопії »Соняшна машина« і в драмі »Між двох сил«, де самогубством кінчають головні героїні. Проте Винниченка не можна назвати ескапістом, бож ці втечі й самогубства у нього фіґурують поряд із безліччю інших мотивів, не переважаючи їх своїм ідейно-естетичним навантаженням.

Ескапізм може бути обумовлений кількома факторами. На першому місці серед них стоїть характер творчости мистця, почасти обумовлений особистою вдачею, почасти — його індивідуальною долею. Далі йде традиція народу чи країни, а також літературна мода. Важливим зовнішнім збудником ескапізму було й є обмеження свободи творчости мистця з боку урядових, партійних чи політичних чинників.

Під тиском з-зовні ескапізм подеколи може набирати групових або масових форм. Перша, зафіксована в історії епідемія ескапізму — хоч самого терміну тоді ще не було — виникла в добу розкладу Римської імперії, коли стара релігія, державність, культ імператорів, слава воєнних перемог — усе це втратило вартість... а привабливою стала втеча від усього того... в пустелю, в аскезу, в нові релігії...

Доба загального ескапізму почалася в двадцятих роках і з невеликими послабленнями триває досі в т. зв. СССР.

Звичайно, було б абсурдом твердити, що вся українська підсоветська література як така — зводиться до ескапізму. Взагалі у підсоветському письменстві розрізняємо три відмінні — хоч подеколи й перемішані між собою — прошарки літератури:

1) офіційний,
2) критикований, але тимчасово не заборонений,
3) вилучений з обігу, читання і зберігання якого підлягає судовим репресіям.

Межі цих трьох прошарків нетривкі й мінливі: те, що вчора було ще вільно висловлювати, сьогодні підпадає критиці, а завтра — заборонене. Тому ліпше поділ літератури на певні категорії базувати на суб'єктивній настанові автора, який може або вірнопіддано служити панівній ідеології чи державному ладові, — так постає література, що її звуть утилітарною, запрограмованою або ілюстративною, — або ж відверто боротися з тим ладом чи ідеологією, або ж, нарешті, намагатися у своїй творчості якось відгородитися від несприйнятної дійсности.

Офіційно-запрограмована література, як і література боротьби — це окремі й складні явища, що вимагають окремої розвідки. Скажу лише, що в добу визвольних змагань україномовна література боротьби була й українською, і большевицькою за своєю ідеологічною спрямованістю. Пізніше большевицька виродилася в запрограмовану, а українська мусіла послуговуватися езопівською мовою, а далі пере-

йшла в підпілля. Для кожної з трьох стадій, що їх пройшла література боротьби у період між двома війнами, наведу по одному прикладові.

1. Література з відкрито-українською національно-державницькою ідеологією. Зразок — раніший Тичина (напр., »Пам'яти тридцяти«).

2. Езопівська мова чи »камуфляж«, що ховає антисоветський зміст. Зразок — »Баляда з одрубаним хвостом« Олекси Влизька, »комсомольського поета«, який змалював у баляді садистську практику чекістів, за що й заплатив життям...

3. Підпільна, не призначена для друку, а інколи й не записана література. Зразок: »уявно написаний«, себто складений і завчений напам'ять, віршований роман, що його Іван Багряний, після виходу з тюрми, читав Юріеві Смоличу. (Див. Ю. Смолич: »Розмова про неспокій триває«).

Запрограмована література, вершинами якої горезвісні »пісні про Сталіна«, з одного боку, та »тракторна поезія«, з другого (У нас діди не пасічники, У нас діди — трактористи — це, пробачте, мають бути вірші!..) — за рідкими винятками стоїть поза межами мистецтва. Але іноді й тут трапляються мистецькі твори, напр., »Подвійне коло« Юрія Яновського.

На початку двадцятих років ерудитна поезія київських неоклясиків зустрілася з недоброзичливістю деяких малокультурних літераторів і з пересадною пильністю вищих партійних достойників, які також не відзначалися високим рівнем культури. Неоклясики Максим Рильський і Микола Зеров тікали від осоружної дійсности.

У Рильського це набирало форми втечі на лоно природи:

А я собі, кінчаючи свій круг,
Втечу од бур, огнів і завірюх,
У край, де друзі за удками стежать...

Або, більш відоме:

Крапивка на ставу цвіте і пахне,
Миґдалі й мед розточуючи звільна.
Забуте вчора і брудне і жахне,
За поплавцем слідкують очі пильно.

Стежки узенькі і жита високі,
І вихорці над ними пил здіймають.
Отак собі, пролинуть, друже, роки...
Нехай минають!

Ходи собі шумливими шляхами,
Гукай, кричи, роби акторські жести —
А я хотів би в тиші над вудками
Своє життя непроданим донести.

Або — втечі в світ »велемудрих книг« за мур з фоліянтів, туди, де:

Рядами гордими, проречисто-німими
Стоять кругом книжки, нетлінні, мов краса...

А книжки ці зберігають і розкривають для вибраних прекрасний світ літературних образів:

І я засну під безтурботний шелест
З надією, що, граючись м'ячем,
Мене розбудить ніжна Навсікая,
Струнка дочка феацького царя...

Якщо вважати, що вертикальна лінія ескапізму — це історичний його шлях, горизонтальна — соціально-політичні умови даної доби (а також літературна мода), а діягональна — індивідуальна схильність поета до пов'язаних з ескапізмом мотивів, тем чи образів, то точкою пересічі трьох таких ліній буде творчість Максима Рильського...

Утеча в світ образів усіх віків і народів, а насамперед соняшної Геллади — характеристична й для Миколи Зерова, який підхоплює образ Навсікаї із щойноцитованої поезії Рильського:

Душе моя! Тікай на корабель,
Пливи туди, де серед білих скель
Стоїть струнка, мов промінь, Навсікая...

З максимальною чіткістю висловив Микола Зеров свої ескапістські тенденції ще раніш, до знайомства й дружби з Максимом Рильським, в одній із своїх баришівських, ще російськомовних поезій:

Но нас не тронет злая *лапища*, (лапа)
Мы очертим *волшебный* круг. (чарівний)
А в круге — муз святые *капища* (місце)
И цицероновский *досуг*... (дозвілля)

Ескапістським настроєм перейнятий сонетоїд »Тютчев«:

Блажен, хто »рокові часи«
Не відчував на власній шкурі...

У сонеті »Двері у стіні« спогад дитинства рятує від »тривог і мотанини«, про зречення від наміру втечі і про неможливість її здійснити говорять сонети »Лестригони«:

Я тільки мрією до скель полину рідних,
Я тільки чайкою — з тобою — по воді...

та четвертий сонет з циклу »Параду«.

Деякі поезії Миколи Зерова безпосередньо віддзеркалюють непрогляднy підмосковську дійсність, перестерігають перед зрадою: »Це нам

пересторогу півень піє . . .« (»Чистий четвер«) і вчать ненавидіти ворога (»Обри«).

Втечею в уявну мандрівку (»Хай хоч в-ві сні мандрівки дальні . . .«) Максим Рильський перегукується з іншим найвизначнішим поетом доби — Євгеном Плужником, який намагався

. . . Всесвіт слухати з кімнати . . .

З ескапізмом пов'язане і сковородіянство Юрія Клена:

Та нам чужі його тумани (це про Петербурґ),
Нам дав свій заповіт Сковорода.

А сам заповіт розкривається у відомому сонеті »Сковорода«:

Піти, піти, без цілі і мети . . .
Вбирати в себе вітер і простори,
І ліс, і лан, і поле неозоре,
Душі лише співать: »Цвіти, цвіти!«.

Аж власний світ у ній почне рости,
В якому будуть теж сонця і зорі,
І тихі води, чисті і прозорі:
Прекрасний світ ясної самоти.

Іти у сніг і вітер, в дощ і хуґу
І мудрости вином розвести тугу.
Бо, може, це нам вічний заповіт

Оці мандрівки дальні і безкраї,
І може іншого шляху немає,
Щоб з хаосу душі створити світ.

Проте не слід думати, що ескапізм був притаманний у ті роки лише українській літературі: він позначав і російську, і ряд національних літератур т. зв. СССР, бож соціяльно-політичні умови у всіх »республіках« були, приблизно, однакові. У двадцяті роки москвичам навіть здавалося, що в Києві, і взагалі якнайдалі від центру, дишеться легше (див., напр., спогади Надії Мандельштам). Щойно тридцяті роки з масовим винищенням українського селянства та інтеліґенції внесли зміни.

А в двадцятих, та ще й на початку тридцятих років бачимо скрізь майже те саме: втечу письменників у перекладництво, у дитячу літературу, в кіносценаристи, на лоно природи, в сон, у смерть, в алькоголь.

Тогда і я под дікий шум (. . .)
Спустился в корабельний трюм,
Чтоб не смотреть людскую рвоту.
Тот трюм бил русским кабаком . . .

(С. Єсенін)

На цьому прикладі, до речі, бачимо одну істотну різницю між ескапізмом російським та українським: українські письменники пили ні трохи не гірше від російських (згадаймо Рильського, Сосюру, Остапа Вишню, Малишка), але в їхніх творах не знайдемо прославлення алькоголізму як такого. »Червоне вино« Максима Рильського, де опоетизовано »Прозору склянку кришталеву« — це свого роду антитеза єсенінському:

Я читаю стіхи простітуткам
И с бандітами жарю спірт...

У першого — естетизм, умовно-літературні образи, радше символи, ніж реальні малюнки, у другого — турбізм, умисно-натуралістичне відтворення дійсности, знижена лексика...

Дуже цікава психологічно мініятюра російського поета Осипа Мандельштама, яку наводжу в моєму перекладі:

Ми на кухні скоротаєм час.
Солодко нам пахне білий ґас.
Ось буханка хліба, гострий ніж.
Напомпуй-но примуса сильніш.

А як ні — мотузки десь були
Ув'язать корзини і вузли,
І — на станцію, за темноти,
Де ніхто не міг би нас знайти.

Ці вірші Мандельштам писав, чекаючи, як він казав, »дорогих гостей«, які могли його кожної хвилини ув'язнити.

Звертаю особливу увагу на три моменти цієї мініятюри, що лучать її з українською ескапістською лірикою.

Перший момент. У підтексті мініятюри, очевидно, підсвідомо, захована тема останньої межі ескапізму — втечі в небуття. Поет послідовно накопичує в підтексті засоби самогубства: нафта, якою можна облитись і згоріти, ніж, яким можна зарізатися, мотузка, з якої роблять петлю, станція, де ходять поїзди, під які можна кинутися. Із спогадів Надії Мандельштам відомо, що поет пробував відібрати собі життя, стрибнувши з вікна лікарні, а пізніше намовляв дружину кинутися з вікна п'ятого поверху...

У Володимира Свідзинського ескапізм набирає форми усвідомленого потягу до самогубства. Його сонет починається в тому ж пляні, що й »рибальські« поезії Рильського, а кінчається опоетизованою темою смерти:

І я боюсь, що встану і піду,
Плескатий лист руками розведу,
І в глибину спокусливу порину.

І покиль віку, тихо, без упину,
Все буду занурятися туди,
Де хмари стали в безмірі води.

Другий момент. Перехід ескапізму в сферу підсвідомого має свою паралелю у ліриці приборканого Рильського. Сам поет, збережений і увінчаний лаврами сталінського панегіриста, уже давно не мислив ні про яку втечу, але він втілюється у свого героя, так само, як він, приласканого переможним ворогом:

Князеві спиться — не спиться,
Вітер колише намет,
Крикнула вісниця-птиця,
Віщо шумить очерет.

Покотом сплять половчани,
Ніч — мов криниця без дна...
Клонить обличчя кохане
До узголов'я жона.

Ні, вже не знать супокою!
Туга пече, як змія!
Свиснув Овлур за рікою, —
Чуєш ти, земле моя?

Сідлані коні готові...
Геть із ласкавих тенет!
Сон увірвавсь Кончакові,
Буря колише намет.

Третій момент. Мотив утечі на вокзал — незалежно від Мандельштама — виникає в Михайла Ореста, у збірці »Пізні вруна«:

Я в місті цім прожив п'ятнадцять літ.
Чи в ньому я знайду вокзал магічний,
Де б від минулого я міг втекти
І від майбутнього...

»Магічний вокзал« Ореста — якщо вдуматися в цей символ — це також остання межа ескапізму... Для Михайла Ореста, до речі, характеристичний понурий ескапізм беззахисного схову, коли немає навіть ілюзії віддалення чи відгородження від усесильного зла:

Лунають кроки, дзвенять ключі
В безлюднім замку, пізно вночі.
Хочуть убивця, тиран і тать
Зірвати з останніх дверей печать.
Хочуть останній розкути жах,
Що землю скорботну оберне на прах.
Я знаю: ви кожен зруйнуєте храм —

На дух ваш кромішний нема пентаграм.
Ваш тайний підглядач завжди й тепер,
Я в згортках ховаюсь нічних портьєр.

Поети покоління другої світової війни також віддавали данину ескапізмові. У Бориса Олександрова, наприклад, читаємо:

Ех, пішов би я світ за очі,
Тільки шкода — шляхів нема.

Або те саме, іншими словами:

Ви куди мене, коні, мчите? —
Вже нікуди немає доріг...

Гортаючи власні книжки, я натрапив на мотив утечі в кількох речах і серед своєї лірики знайшов:

Здається, ніби все твоє життя —
Це тільки втеча...

Так само не чужий ескапізм і творчості українських поетів шестидесятників:

Я тікаю від себе, від муки і втоми,
Від крикливих окатих міст.
Я самотній бреду в білу папороть снів,
Я зрікаюся всіх і цураюся всього,
Бо хочу побути нічим...
(Василь Симоненко)

Як свого роду противага до камерного, інтимного ескапізму Свідзінського й неоклясиків виступає експресивний, емоційно-напружений ескапізм Григорія Чубая. Ім'я — Григорій Чубай — час до часу з'являлося серед самвидавських матеріялів, але з ним довший час не пов'язувалися жодні асоціяції. Щойно поява поеми »Вертеп« (див. передрукований оригінал у »В. Ш.«, кн. I, 1973) розкрила обличчя Григорія Чубая, як українського поета. Ось уривок з вищеназваної поеми:

Так щодня: в суєті, в круговерті годин
Люди втікають від себе й до себе,
Втікають до книг, до дружин, до картин,
Втікають під воду, під землю, на небо,
Втікають в ненависть, в любов, у кіно,
В салати, в борщі, у котлети і в торти,
В кашкети, в манжети, в комоди і в шорти,
Від чорта до Бога, від Бога — до чорта,
Із ночі до ночі, із рання до рання,
Втікають у крик, утікають в мовчання,
Втікають в чекання, безсоння, в прогнози,
Втікають у сміх, у ридання, у сльози...
Втікають під карнизи, під погони,

Під ліжка, в бомбосховище, в закон.
Не розбереш: де втеча, де погоня,
І до яких молитися ікон.
І до яких із них ходити каятись,
Яким хулу нести, — не каяття.
... Чи на землі таких, що не втікають
Нема давно. І втеча — то життя?
Невже вся суть в безладній біганині?
Невже вона усьому голова?!
Невже якийсь всевишній Паґаніні
На скрипці світу втечу награва?!
І щодня в суєті, в круговерті годин
Люди втікають від себе й до себе,
Втікають до книг, до дружин, до картин,
Втікають під воду, під землю, на небо.
Тікають до лісу, на Марс, до пітьми,
Щоб бути людьми чи не бути людьми,
Тікають у подвиг, у лють, у провину,
Додому, до Криму, в кафе, в домовину.

Могутній ритм, що підхоплює й несе — навіть усупереч нашій волі, багатство фонічних засобів, майстерна композиція — головні формальні ознаки цитованого уривка. Я особисто вважаю цю річ шедевром ескапістської лірики. Ескапізм Григорія Чубая — підсумковий, узагальнюючий, всеохопний, тотальний ...

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДЛАЧУЙТЕ!

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, насвітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміґрації й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміґрації в усіх країнах поселення, що повинен знаитися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

Адреса Видавництва:

München 8, Zeppelinstr. 67
Verlag Schlach Peremohy
Germany

ПОЕЗІЇ З УКРАЇНИ

З ТЮРЕМНИХ ПОЕЗІЙ

СТО ПІСЕНЬ КАЛИНІ
НЕВІДОМОГО АВТОРА

(2)

Українцям поза Україною присвячую.

* * *

Я сьогодні у сумі такім,
Як на грані життя, а чи смерті.
Важко йти добровільно на скін,
Важко байдуже й холодно вмерти.

Важко вірити в сонце й людей,
Коли ти, наче птах, одинокий,
Коли ти задихаешся цілий день
В тройнику на три метри високім.

Важко вірити в казку, що світ
Посилає жар-птиць в небесах,
В час, як ржавий колючий дріт
Навкруг стін деренчить і звиса.

Я не знаю (бо не доторкавсь),
Чи проходить по дроті тім струм,
Хоч і тягнеться часом рука
Доторкнутись, неначе до струн.

Важко вірити у жар-птиці.
І в те, що без струму цей дріт.
Важко вірить, коли блискавиці
Смертоносні розколюють світ.

Не розколюють? То ще розколять!.. —
І тоді вже... навіщо... тюрма?!
І тоді вже навіщо воля,
Коли сонця і всесвіту нема?!

Дайте волю мені — сьогодні,
Коли жайвори ще дзвенять,
Коли я ще косити годен
І сідлати в дорогу коня.

Коли кості мої ще не висхли,
А руці сниться сніп й чересло́,
Коли ще від Невади до Висли
Лопотить журавлине крило.

Коли я ще не втратив очі
І подобу людську не згубив.
Дайте волю, коли я ще хочу
Любить, й щоб мене хтось любив.

Дайте волю сьогодні, бо завтра
Буде пізно, — я й сам не візьму,
Я спалю ваше сонце на ватрі,
А своє розчере́п'ю об мур.

Вам байдуже?.. Нехай... Я вірю!
Але й вірю, що кров — не вода.
Я прощаю вам люди, вам звірі, —
Та чи ваша простить вам судьба?!.

* * *

Співвітчизники — навряд чи й повірять
В сущий — та прихований фашизм.
Їх тривожать вісті із Алжіру
І стихії вашінґтонських криз.

І болять на світі всі в'єтнами
І всі ґетто й тюрми — крім своїх.
А не бачать, як в крові багряне
Сонце й досі скапує з їх стріх.

Диктатура діє безвідмовно,
Диктатура судить і вінча.
І над всім витає дух лимонний
Розхваленого всоте Ілліча.

Співвітчизники втомились... Не до цього!
На знаменах — хліб, вино і сіль,
Та ще молять в чорта, у біса свого,
Щоб побільше Куб — малих росій.

Куби, куби, у вас хтиві губи
І не менш пожадливі серця.
Чуй, Росіє, з Сходу голос трубний:
Сват Китай твій йде до вінця.

Ну й весілля!.. Он під образами
Сталін з Мао п'ють сухе вино...

Ой хто пив, а хто вернувся з гарбузами,
Зачинилось в Азію вікно.

От якби то Індію у »сестри«!
Бо усі в'єтнами — то малька́...
Тільки треба гладити за шерстю,
А вже потім — можна й копняка.

Можна? !. Ой помалу-малу,
мій батеньку, грай,
та не рани мого серденька вкрай...

Диктатура сіє, диктатура віє,
Диктатура поле з краю в край.
Диктатура — рибка, диктатура — любка,
Диктатуру-серце — не займай!

* * *

Знищте, розстріляйте, — не терзайте.
Все одно не зможу довго так терпіть!
Ось і все, що мав я вам сказати
В цю напружену криваву мить.

Ні, не все! Ще доки б'ється серце —
Не про смерть тривожитись мені:
В гратах дощик!.. день нічний сміється!..
Він притупотів на золотім коні.

Коню золотий мій — з України,
Ти живий ще! Ти іще живий!
Я стаю перед тобою на коліна,
Я тобі нажну шовкової трави.

Василя немає Симоненка!..
Він пішов... Він більше не прийде...
Вже, либонь, його й не кличе ненька,
Не шука очима між людей.

Він пішов... А я ще тут... Візьми мене!..
Кінь розтав... У грати б'ють дощі, —
Розстріляйте! — Винного, а чи невинного!..
Розстріляйте! Нині! Уночі!

Розстріляйте!
Автомат он
У вартового на плечі...

* * *

Я син Київської Руси,
А значить — України син,
І чорний хліб і біла сіль,
І криниці вольної роси —
Мені належать тут навік,
Мені з колиски й до могили,
І жодні гунни й монголи
Наш мак не стопчуть у траві,
Не пропадуть барвінок синій,
Не куплять слова і зорі.
Я син Вкраїни й буду сином
Допоки сонця угорі.
Не час тепер такому світу,
Не час цій мові і чуттям.
Дарма! Ще засіяє світло
Любові вольної й життя.
Ще засіяє, бо не може
Правічно в рабстві буть народ,
І розцвіте червона рожа,
Хоч би зорали весь горо́д.
І зацвіте, і розів'ється,
І засвітає на світи́,
І золоте барвінку серце
Проб'ється крізь дроти й хрести,
Устане у величі й потузі,
І скине з себе прах століть.
Як знак тому — на виднокрузі
Пророк пророків наш стоїть.
І кайданований, і гнаний,
Псарями цькований стократ —
Та не продавший, Богом даний,
Святий, мов сонце, персть, талант,
Бо він — Пророк, бо він — єдиний
Знає Думу й Слово, і карався,
Лише щоб Слово те недимне
Не згасло й дух щоб не погас.
Щоб засвітав у всім світі,
Поніс в море вісті
Про січовий вольний вітер
Й бунчуки вогнисті.
Вітер поніс — вітер поніс
Тай розніс по полю...
Богун, Сірко і Кривоніс

Не виборять волю
Для нас нині, бо їх нема,
Покрились травою.
А ми?.. А ми?.. А що ж бо ми?!.
Кинуті вдовою
Недоріки?!. Ганьба! Сóром!
Та сорому
Не чує бездушний,
Коло ситого корита
І брата задушить.
За золоті еполети
Вийме й з неньки душу.
Отакі ми! Споконвіку
Торгаші кайданні.
А ще хочем записатись
В герої, в титани,
В правдолюби й богобóрці...
Тля ви перед Богом
Й якщо на вас світить сонце, —
То, видно, ще треба

Катів, тиранів, кровопивців,
І деспотів, і упирів,
Щоб в торжестві своєму ницість
Каляла сяєво зорі.
Щоб раб зрівнявся із землею
Й проріс із неї будяком,
Щоб чáсу чорна ахінея
Усе закрила під замком.

Не закриє! Не зав'яже
І не загратує.
Встане правда і розкаже,
Як кати катують
Україну.
Вкраїну — ...Україну,
Й всі народи і племена
Під небом несинім,

Під небом колючим, під небом палючим,
Під небом розверстим, як рана тяжка,
Устануть, устануть — і трон всемогучий
Розтрощить караюча революції рука.

А покищо летять хмари,
Палають стожари
Й везуть правду, везуть волю
В гарем вседержавний.

* * *

Під чорним сонцем тюрми
До ночі іду, мов до смерті.
Благословляю миром весь мир.
Волі вам, люди! Безсмертя!

В'язні Іспанії! Смертники Греції!
Чорні і білі рабів раби!
Ні в кого не б'ється два серця,
А єдине — двічі не вбить.

Любові! Життя!! Та однині
Хай буде дорожча стократ
Кожному воля Вкраїни —
Своєї! Вкраїни й Дніпра!

Під чорним сонцем тюрми
До ночі іду, мов на страту.
Благословляю любов між людьми
Лиш вибачте, що через ґрати!

* * *

Й запроторили мене в тюрму, в неволю
Лиш за те, що волю я любив,
Що з волошкою дзвінкою польовою
Подружився, як рівний, між хлібів.

Лиш за те, що не боявсь назвати
Мак червоний маком на зорі,
А над маком бачив сиву матір
І Вкраїну бачив у журі.

У журі, — бо чом же веселитись
І витинать співáнок зорьовúх,
Як з Дніпра-Славути веселúця —
Нáймичка в бóярині — Москви!

Гавкнуть: »Цить! Та ж рівна серед...«
Але дé в стобіса рівність та рівна!
Як між »трьох сестер« одна — царівна,
А дві інших — сіни підміта?!

Так собі вони — прислуга у мамки,
Шлейфонóсиці єкатеринських одеж!
Й не дволичте!.. Без російських маків
Ти, Вкраїно, й кроку не ступнéш.

А ступнеш — заверне, мов собаку,
Нацькує владичиця — Москва,
Як угорців, чехів, як поляків,
І мовчати будеш, як Мо́рдва́.

А мовчить, бо ласка пана до порога,
А мовчить — бо сила силу гне.
Мовчить!..
Й на сибірську дивиться дорогу —
Й тільки інколи чогось зітхне.

А чого — навіщо кому знати,
Ще ж не весь-бо видихавсь царат
І під »га́рбати, душити, бра́ти« —
Й досі розуміють слово — »брат«
Бра́ти! Бра́ти!!!

Та прийдеться ж бране
Й віддавати, — на́бране, — колись...
Ну, а поки що тюремні грати
Над моєю долею сплелись.

Над моєю долею й над волею...
України — ма́тері — зорі,
І мені єдине лиш дозволено:
За́живо вмирати в цій норі.

* * *

За вітрами високими в го́рах
Ходять інші високі вітри́.
Я повернуся, Чорного́ро,
Як дуб пустить сік з-під кори.

А дубова кора корява,
Наче руки робітника.
І тому, як червона загра́ва,
Дуб стоїть і не гасне в віках.

Дуб стоїть, а за дубом — діброва,
А за нею — Вітчизна. Народ.
Будь щаслива, Вкраїно, й здорова,
Як здоров твій Славутич-Дніпро.

Будь здорова, Вкраїно, в цім липні —
І на тисячу липнів вперед,
Щоб не знати боїв кроволитних
Від московських штиків і ракет.

Будь здорова в барвінку й роботі,
У коханні до третіх півнів,

У чеканні гостей на ворóтях
І в стрічанні з неволі синів.

Будь здорова, як в серпні діброва,
Де воркують в дубах голуби,
Де так високо я й чорноброва
Лист зелений в півсвіту любив.

Лист — зелений, а жолудь — мов глечик
(Коли в глечику добре питвó),
А за добрим питвом — добрий вечір
І міцна коляда на Різдво.

Колядую тобі, Україно,
Колядую в далеких снігах,
Де в заметах стоїть по коліна,
Мов калина, малиновий птах.

А то навіть не птах, то пташина,
То веселе дзвінке снігурá.
Йому мати отут — горобина,
А сестра — крижанáя зоря.

Йому батенько — кедр піднебесний,
Що стоїть на сто гін, наче стій.
Його воля прийде, як воскресне
Й бризне сік з березових хрестів.

Ой не бризне з хрестів сік солодкий,
А з берези — ще може піде,
Й лик надії, печальний і короткий,
Усміхнеться до птиць і людей.

Лик надії — тієї, земної,
Що живе — й не вмира на Русі,
Що червоні заграви, заграви соснові
Гáсить вічно в зеленій росі.

Ой гаси-не-гаси — не погáсиш,
Сонце п'є, та не вип'є росу.
І слідами Шевченка Тараса —
Йде поетів українських сум.

Тюрма, кінець липня 1972 р.

* * *

А поети — то ще не поети,
Як з їх слів орли воду не п'ють.
Як над ними летять зорелети —
Й диким чадом у груди не б'ють.

Зорелети отó, чи ракети,
А чи просто птиці стальні, —
Я не знаю, бо сиві замети
Світ і небо закрили мені.

І я бачу лиш білі стіни,
Що червоними чáсом стають,
Коли синя махне десь хустина,
Проводжаючи сина у путь.

Ой не рано я вийшов, не рано,
Запізнився на свій пароплав.
Затягнулося море туманом,
Щоб я ласки із моря не ждав.

Щоб не ждав — не чекав дúво-рибки,
Золотої, як соняшний хвіст.
Бо ростуть і гриби, і огрúбки —
З моря в небо, як чорна злість.

Золота рибка вбита напевно,
Десь спливла черевцем догори,
І від Ісляндії й до Перу —
Народились потворні вітри.

Не вітри, а якісь осьминоги,
Чорні спрути і щупальців жах.
І тому я зійшов із дороги
Й заховався отут, де іржа.

Я ж не знав, що тут так іржаво,
Я гадав: може гавань свята.
А тут — небо раніше дрижало
Й запікалися кров'ю уста.

Тут не ждали, покіль іще буде
Друге, грізне пришестя Христа.
Тут явилась раніше людям
Сила грізна не менше, ніж тá.

Тут явився раніше Іуда
І явився раніше Пилат...
Тільки це... я не знаю, люди...
Я нічого не знаю, крім грат.

І я бачу лиш білі стіни,
Що червоними часом стають,
Як синя махне хустина,
Проводжаючи слово у путь.

КАМЕРНА ДЕКЛЯРАЦІЯ

Час іще покаже, хто що скаже,
Хто був прав, а хто із нас блукав.
Тож хай тче життя мойого пряжу
Пальцями залізними рука.

Чорна пряжа і основа чорна,
Знать я також — Чорний чоловік
Й те, що в Ньому одгоріло вчора —
Загорілось у моїй крові.

Хай горить і полум'ям палає,
Яру грань кида́є довкруги,
Щоб людська́ ще ра́з повстала пам'ять,
Й скинула двосічні ланцюги.

Щоб за рабств усі тисячоліття
Піднялась хоч раз на повен зріст:
Я — Людина! Сонце! Море! Вітер!
А не братовбивчий суфікс — »ізм«.

Я — Людина! Я — дитя природи!
Плід життя — не виплодок »ідей«:
Я — Людина! Всесвіт я! Свобода!
І живу в ім'я Свободи і Людей.

Я встромляю меч навічно в землю,
Меч, на котрім мільйон голів.
Відсьогодні лілея озерна —
Стяг мій вічний в небі й на землі.

Цим живу — й судіть мене хоч стократ;
На багнетах щастя не зросте!..
Ви тавруєте убивців Лорки, —
А зі мною що?.. Хіба не те?!.

Я не Лорка?!. Мо́же... Але знайте:
Ви в мені катуєте і його!
Ви зі мною кинули за грати —
Всіх поетів світу всього́!

Я не вийду, але вийде сонце, —
Сонця жоден ще не вбив сатрап,
Вісім куль спинилося у Лорці,
А дев'яту я прийняти рад.

Виводіть! Та тільки — принародно!
Боїтесь? Стріляйте з-за куліс.
Раз нема Вітчизни і свободи —
То й мене не треба на землі.

Ні, Вітчизна — є! Й вона — Єдина!
Є Вітчизна! В мене — не у вас!
Це вона упала на коліна
І цілує землю, що сходи́в Тарас.

Де ходив Кобзар — пророк народу,
Де стрічались Леся й Каменяр —
Не умре довіку дух свободи
І не згасне Сло́ва світожар.

Я — Людина! Сонце! Світ! Свобода!
Плід життя — не виплодок »ідей«,
Я — народ! І в ім'я мого народу
Я благословляю цей свій день.

* * *

Не будьте такі бідні,
Не будьте такі багаті,
Що за бідністю — серця не видно,
А за багатством — сусідньої хати.

Не будьте такі безсильні,
Не будьте такі всемогутні,
Щоб вірити: якщо ви — невільні,
То і всім рабами слід бути.

Не будьте такими скупими,
Не будьте такими щедрими:
Не підносьте на наших спинах
Африки й Куби до ракетного ще́бету.

Не ходіте в зрячих сліпцях,
Не будьте сліпими прови́дцями,
Щоб не бачити: чаша ця —
Повна по вінця.

* * *

Мій Кос-Арале на Уралі,
Мій каземате, моргу мій,
Кував мечі, кував ти рала, —
Тепер куєш замки, в тюрмі.
Тепер? Завжди!.. Устав ти рано,
Аби на́род устать не зміг.
І не устане! — гоїть рани
Новими ранами у сніг,

В дощі червоні, у безпуття,
В багряне віяло громів,
Коли сміються з нас до кутніх
Ті, хто прозрів, хто зрозумів:
Росія лиш тоді могутня,
Коли душа її в тюрмі.

* * *

Вбий, затрáви усіх поетів,
Залиши один союз лакуз,
Кастратів, ви́дихнів, ка́стетів, —
І — да такою будет »Русь«!
Була́, і є, й такою буде,
Не возгордиться, не спошле́
Нікого більше, крім іуди,
З ним — Сталін яточко мале.
І воспоють хвалу єдиній,
І неділимій, і »святій«, —
Засліплять очі лживим димом
Отій чоренній чорноті,
Що в несусвітній глупоті
Пред світом тщиться:
»Єсьм — Людина!«

Тюрма, 1-3 вересня 1972 р

* * *

Наш за́мок замкнуто на сім замків
Наш за́мок замкнуто на відчай.
Наш за́мок замкнуто на сім штиків.
Навічно замкнуто... Навічно? !.

Кого це там матуся кличе,
З-під половецьких снів-підків?
За ким ірже мій вірний кінь
У вороних степах зірничних?

Кого чекає із походу
Моя зґвалтована Оксана?
Чиї тамує, гоїть рани
Калина сива біля броду?

Кого? Кого? !. Мовкнуть стіни.
Лиш серце мовить: України.

* * *

Чи давно відкрито золото
в Росії —
Я не знаю. Знаю, що
кайдани —
Сотні літ гримлять у просто-
рах синіх
Від Кодацьких веж до Маґа-
дана.
Я не знаю, скільки ще лиши-
лось
Золота в Росії, але тюрем — сотні.
Згубний вітер русского фа-
шизму
Курс тримає на вкраїнське сонце.

* * *

... Тоді прийде вогонь зі Сходу —
Й до Заходу прогоготить.
Зжере держави і народи,
Катів порфіри спопелить!..
Невже здійсняється пророцтво
Й глагол осанну вже вістить,
І йде людське потворне сонце,
Щоб сплюндрувати світ за мить?!.
Геєнна óгненна... Сміетесь?
Глядіть, сквасніти може сміх!..
А може, ви уже печетесь
В геєнні тій... І чорний сніг
Паде на ваш печерний череп
Й на мій, сивіючий в тюрмі?!.

* * *

Олені й люди мокли по дорозі
Під проливним, немов з відра дощем.
Везла на Північ Україна сльози,
Розпукою накрившись, мов плащем.

Ведмедицями стугоніли грози,
Грім каторжно впирався плечем
У чорні, мов бараки, хмаровози
За білим, за черемховим кущем...

Я був малий... На золотім порозі,
На маминих колінах спав мій щем.
А в небі стрибали золоті кози
Над холодом покинутих печей.

І я не знав, що вже повзуть медузи
Вкраїну пити із моїх очей.

* * *

Знов смертю віє від забитих вікон,
Від за́живо загреблених сердець, —
Такі дороги батьківщини й віку,
По ко́трих з дому вирушив чебрець.

Ідуть чумою біженці — каліки,
І гнеться під ходою путівець.
Куди іде? Які шукає ліки
Ця чередá збаранених овець? !.

Ідуть, як в бо́йню на заріз, без крику.
Байду́же їм — початок чи кінець...
Їх так навчили — так вони і звикли,
Бо не від них залежить рішенець.

І спить у небі місяць ясноликий.
Як в Україні — Січовий Стрілець.

ЗОЛОТА ОЛЕНКА

Пливуть сині гори в жовту осінь,
Плине біла хата в чорну ніч.
Знову люте серце волі просить,
Просить вечоро́вих на Вкраїні стріч.

»Ой зійди, зійди!«... ржавіють ґрати.
»Ой прийди, прийди!..« — темніє світ.
Є у мене мати, є Карпати
І колючий — у дванадцять ни́ток — дріт.

Сядь на хвою, дрозде!.. Легко тобі, легко...
І не тисне небо й сонце не пече.
Я учора бачив — золоту Оленку,
Я не міг від неї відвести очей.

Я підняв її у дворику з бетону.
Щоб не розтоптали — на стіну пустив.
Сонечко!.. Маруська!.. Панцирóк червоний,
Ти ще погости́ в нас, погости́.

На стіні напли́ви затверділі
І руда, як кров,
Фарба де-не-де...
Сонечко!.. Оленка!.. Крапелька надії —
У запечених серцях людей...

А під нами — лиш бетон запльований,
А над нами — сітка дротяна́.
Тут ми задротовані і замуровані,
Тут дають сім метрів волі нам.

Тут дають прокислого повітря
На одну годину — скільки проковтнеш.
Тут нам кам'яніти й деревіти.
Тут наш дресировочний манеж.

Сонечко!.. Маруська!.. Золота́ Оленка!..
Поки ми гуляли — зникла десь...
Хилиталось небо, як вогка пеленка,
І стікало пасмо, наче кров, руде...

А десь пливуть гори в жовту осінь,
Пливе синя хата в жовтий сад...
А десь моя воля чеше русу ко́су...
Золота Оленко, повернись назад!

Золота Оленка, Маруська, сонечко, Катруся і т. д. — так називають червоного у чорних крапинках літнього жучка, невеличкого і красивого.

* * *

І пісня співає ка́торжно:
»Будь проклята ти, Колима!..«
А як на Росію — ви́ скажете,
Ви́, кого в Росії нема?!.

Росія ж собі нас розсіє —
Посіє болиголо́в...
А надворі літо осінне
І серпень серпі́нці змолов.

А вересень меле у ве́ресі,
Мов жито, мою любов.
А вже у снігу мої березні
Лісничий-сосничий знайшов.

Червоний листок йде по березі,
Неначе він риболов.

* * *

Воли́ поклали втомоньку на місяць:
А спи, утомонько, допоки спиться.
А ми вам неба принесем з криниці, —
Й занурим роги в золоту копицю.
Крилом черка́є волю птиця,
А нам, волам, таке лиш сниться,
Коли зоря несе зірницю
І степ гарбі рахує спиці.
Ви спіть, утомонько, високо,
На нас, волів своїх, не сердьтесь,
Не сердьтесь, що волине око,
Сухе од сліз — житозере́нців,
Що в борозну моругим боком,
Лягаючи, вмирає серце.

Тюрма, 3 вересня 1972 р.

* * *

Заморо́жено вікна матово,
Щоб міста́ синьооко не бачили,
Як день нам стояв з автоматами,
Державно стояв, кулезрячо.

Державно і первопрестольно, —
Чи Москва, чи нам лобне місце,
Де Разіну кат пристойно
Відсоки́рив голови місяць.

Де висить на крученому куполі
Чи Рилеев, чи храм Блаженного,
Де купає в червоній купелі
Нерониха псят скажених.

Де на таці несуть нам од Сталіна
15 мільйонів голів,
Й по багнеті башти Останкінської
Журавліє кров журавлів.

Чи п'ятнадцять їх, чи не п'ятнадцять
Хоч і знаю — знаю собі.
Бо ще, кажуть, не повна таця,
Й людолови ідуть на Сибір.

Заморожуть вікна матами
Що й журавка не поле ряст.
Білі маки червоними маками
Можуть стати ще раз, ще раз.

* * *

Нам не́ба викроїли в грати
Якраз на комариний писк.
За щедрість цю, мої сатрапи,
Я воздвигну вам обеліск.

Росіе, бідна ти, Росіе!
Тобі вже й неба не стає:
Візьми ж у мене очі сині
І небо надточи своє.

Бери мою блакитну душу,
Мої долоні голубі.
А ні — навіщо мене душиш,
Як Рим душив своїх рабів?

Невже це ти, моя »Вітчизно«?
Невже це ти, моя добо? !.
Навіщо ви?.. Я ж не залізний.
Не топчіть мою святу любов!

Не смійте! Чуєте, не смійте!
Верніте небо і життя!
А ні — мордуйте, мучте, смійтесь:
З вас насміється — Майбуття.

Гоніть! — себе у гріб женете.
Травіте! — травите себе,
Свята розбуджена плянета
Вас, наче листя, ще згребе.

І не поможе ваша сила,
І ваші тюрми, й ваш деспо́т.
Майбутнє — це ще не Росія,
І ви — далеко не народ.

Вам мало неба? Стане! Стане! —
І внукам вашим і синам!..
І під залізними хрестами
Знайдуть — й розбудять вас од сна!

* * *

І. Франку

Ми йшли заморені крізь пущу.
Чого шукали?.. Звіра? Бога? Дива?..
Нараз побачили страшну громадну тушу
Із пикою потворною людини.

Це — він! Шайтан!! Від часу весь облущився.
Замшів. Заплив патьóками рудими.
І!.. І!!. І!!!... Враз очі він розплющив
І сапонýв на нас червоним димом.

Ми остовпіли. Скаменіли. Впали ниць.
І так лежали мить... а чи роки.
Коли ж підняли очі до зірниць —
Відчули на собі гранітний стиск руки.

Громадним ідол був — став більшим устократ.
З гранітного чола звергалось небо.
Замість зіниці в оці каменів Сократ,
І нам кивав премудро з висоти: Так треба!..

Так треба! Що ж! Раз треба — ми не проти.
Нас страх скував і до землі пригнув.
Враз металевий голос саркнув: До роботи!
Й затворів клацання розсікло тишину.

Ми глянули навколо: Боже пра́вий!
Мільйон таких, як ми, кишіло довкруги́.
Мечі кували і косили тра́ви,
Возили вугіль і тягли плуги.

І на́с рука штовхнула: В стрій! За ними!..
І ми до рук вхопили хто що міг.
А в білі хмари дзвін червоний гримав —
На землю сипався червоний сніг.

Тесали камінь ми. Залізо гнули.
Сталевим птицям пришивали крила.
Тягнули мулів ми — і нас тягнули мули.
Пили́ жовта́ву воду з жовтого барила.

В перервах між роботою приходив наглядач,
Нам на колінах перед ідолом молитись дозволяв.
В цю мить стихали стогін, сміх і плач,
Народ вповав на ідола й у кайданах догоряв.

Молились всі. Співали всі псальми́.
Хто не співав?.. Таких тут не було́!
Тут злиті всі були у жовте спільне МИ,
Що й важко розібрать, де сідно, де чоло.

Ні, сідно бачив кожен — сідно Ідола.
Воно покоїлось блаженно на червонім сукні.
А довкруги отого кам'яного сідала
Сиділо ідолят за мало не на кожнім пні.

Ідол не бачив їх — він бачив московське небо.
А ідолята плодились, немов гриби,
І лиш Сократ лукаво нам кивав: Так треба!
І повторяв: Раби, ви не раби! Ви не раби, раби!

І ми вставали, брались до роботи,
І ми співали ідолам псалми.
Й ніхто із нас не був, — не дай то Боже, — проти,
Бо хіба проти московського ідола можна йти? ! !

Остап НЕВІДОМИЙ

ЗИМОЗЕЛЕНЬ

II

(Присвячую всім українцям, — що бувши поза Україною, живуть нею і чим можуть служать їй)

* * *

Горить моя Калина* у долині,
Горить моя Калина на горі.
Все можна одібрати у людини,
Лише не сяйво рідної зорі.

Хтось упаде́, хтось вистоїть в двобої, —
Такий закон усіх часів і ер.
А я одного прошу — лиш любові
Для всіх, кому ще дзвонить листя верб . . .

А я кажу́: посійте в полі вільність —
І виростуть безсмертники по вас,
Усе умре — лиш не умре підсніжник,
Задивлений у небо в сніжний час.

Усе умре . . . Та оди ці не для суму,
А для всесильного бажання — жить.
Ніхто життя нікому не фасує,
То й відібрать не сміє хочби мить.

Підсніжники, снігами вбиті в грудні,
У борсанні у поле вийдуть знов.
Тому: якщо мене між вас не буде —
Нехай залишиться моя любов.

*) Калина тут і далі — Україна.

Нехай вам носить пролісків з левади
І будить чисту ніжність кожен раз,
Бо все умре, лиш не умре та радість,
Котру ми в світі лишили після нас.

* * *

Мені так жити — наче жати жито,
Мені так жити, наче струни рвать.
Мій світе — немовлятко розповите,
Задумою ламається моя брова.

Я бачу твою ніжність і тривогу,
І силу, і безсилля водночас,
Мій світе — кам'яна моя дорого,
Я не осліп від твоїх битв і нещасть.

В сорочці білій ходиш моїм полем,
Шукаєш мою долю. — Не шукай!
Мені твоя біла вишнева повінь
Несе дитятко біле на руках.

То, може, син мій з гілочки Калини,
То може слово з материнських уст,
А може, лебідь білий, що прилинув
До мене і приніс на крилах Русь.

Якщо ти син — будь сином України.
Якщо ти слово — уселюдним будь.
Якщо ти лебідь — сядь на цю Калину
Й невдачі й помилки мої забудь.

Забудь усе — і дай м'ні білих крилець, —
Я ще своє в житті не одлітав.
Мої літа скорились — та не вкрились
Тим, чим вкривається забутий став.

Мої літа, ще будуть жати жито
І рвати струни — й сточувати їх.
Забудеться все, — я починаю жити,
І білі крила не присипле сніг.

* * *

Поламали все. І душу поламали.
Що ж лишилося іще ламать?!
Все густіші на душі тумани,
Все лютіша на душі зима.

Можна витримати все, — я певен.
Та навіщо? !. Хіба просто так...
Ближче й ближче те жахливе мево,
Той останній непотрібний знак.

Відкидаю — й ще раз відкину,
Та чи зможу відкидать завжди́?
Може щось жевріє над людиною,
Що зраховує і дні її й сліди?

Містика?.. Хай буде... А Єсенін?
А іще, іще... Та скільки їх! —
І живі, і мертві, й воскресенні, —
І над всім цим часу гомеричний сміх.

Сміх? Чи плач?
А чи тяжкі ридання?..
І не зрозуміть розпуку із розпук.
Все це знов нове, хоч і прадавне:

Плач останній... Зов останній...
І останній звук.

* * *

Мій тягарю! Моя кривдо чорна!
Я тебе несу, мов хрест тяжкий.
Кам'яні хрести — сьогодні, вчора...
Кам'яні хрести на нас віки.

Кам'яні хрести... А для живих — могили...
Скніти в мороці — і сло́ва не яви́ть!..
А дівча далеке, — гиля, гиля, —
Гусенят зганяє на стави.

Плиньте, гу́соньки!.. І тиша...
Тільки хвилі
Ранять білі руки, білу ніч...

Якщо заберуть мене від тебе, мила,
То на берег не виходь. Не клич.
Не пове́рнусь я — в снігах замерзну...
Одберуть життя чи так, чи так...

У Сибіру виросте береза,
На Вкраїні — запалає мак.
Ні, не буде ні беріз, ні маків,
Одиноко жив — і так умру.

І ходитиме по світу мати,
І водити синову журу.
Мамо, не потрібно... Все то знав я,
І готовий до усього був.

Тільки ж вірте: виросте з безслав'я
Слава сина в осінь голубу.
Бо пропасти може все безславно,
Тільки слово ввік не пропаде́...

Україна — сива Ярославна —
Жде мене, я вірю: мене жде.
Жде мене в прийдешньому столітті,
Жде мене з-під маків чи з-за грат...

А гусей немає, лиш якісь каліки,
Й на червоній ниві — чорний грак.

* * *

Ще борю́ся, думаю, терзаюсь.
Ще не хочу одійти в тінь,
Ще шукаю слів огнисту зав'язь
На поезії кущеві золотім.

Золотий мій куще, будеш стятий,
Упадеш, умреш — і оживеш.
Ти розцвівся, куще, в час прокля́тий,
То проклятим будеш, — і я теж.

Проклянуть, осудять... А за віщо?
Лиш за те, що »жити не умів«,
Що любив над все Вкраїну й вірші,
Лиш не так, як інші, я любив.

Не знайшла любов моя притулку,
А чинів не треба їй було́.
Й льодова життя мого бурулька
Впала і розбилась, наче скло.

Хуртовини свист... Морозу тріскіт...
Заміта живого у путі...
Наді мною синова колиска,
Наді мною руки золоті.

Наді мною небо дуже сине —
Впало мені в очі на вікú.
Наді мною дерево осінне
Кида жовте листя з-за ріки.

Кида жовте листя... То розлука,
То важке й гірке передчуття...
Золотії руки, золотії руки
Вже не в силі втримати життя.

Що за руки? То, мабуть, поезія...
А на білому снігу я бачу кров.
Розгойдались днів моїх терези,
Я іду на свій останній влов.

Сніг мете... Сніг замітає очі...
Розлилóсь на стіл руде вино.

* * *

Яка безвихідь! Боже правий,
Нема тебе... Шкодá, шкодá...
Стина коса у полі трави,
І ми — як трави... Як вода...

Та ні, тихіші... Дуже тихі...
Такі вже тихі, як мерці,
Що навіть чуть, як вільха диха
На звечорілім вітерці.

Нам чути все: і шéмріт хвої,
І опівнічний шепіт уст.
Нам чути все — не чуть лиш волі,
Ні крихти волі на всю Русь.

Така безвихідь, Боже правий,
Нема тебе, — то народись.
Стина коса зелені трави,
В них — сóнця чорний диск.

Дискує землю для засіву, —
Землі ж либонь усе одно —
Вона безсила проти сили,
Котра штовха її на дно.

Земля безсила й ми безсилі,
А Бог пішов — його нема.
В ріці замерзли хвилі сині,
Замерзла даль...
Зима... Зима!

* * *

Зима... Зима на сто око́лиць,
На сто вітрів, мільйон сердець.
Гримлять підкови, як окови, —
І це — розгін, це не кінець.

Заса́пли коні, підпалились,
В кривавій піні вудила́.
А десь за часом скрипіт милиць...
Кривава даль... Кривава мла...

Не розібратись, що́ до чого,
Чи друг, чи недруг підступа́...
Виходить з лісу Баба Чорна,
Бреде за бабою ступа́.

Кошмари... Привиди... Пере́вертні...
Іуди... Фарисеї... Мразь...
Стрічаю вас я диким реготом
Не перший раз... Не перший раз...

Котіться, валом напливайте,
І щирте ікла... Не боюсь!
Усе дарма! І ваша варта
Не встереже від пекла вашу »Русь«.

Від пекла й Єргеї святої,
Від революції в серцях.
І доля Трої, *цієї Трої*,
Розси́патись у пил і прах.

А поки що на сто околиць —
Журба. Зима. Снігів багрець.
Гримлять підкови, як окови.
І це — розгін. Це не кінець!

* * *

Упав з коня. Впав під копи́та.
А коні рвуться, коні ржуть.
В крові підкови... Коні, бийте,
Убийте!.. Ось я... Я лежу...

Межа багряна... Кров чи маки?
Чи на ножах мільйон сердець?..
І перекинувсь, і заплакав
В могилі січовий стрілець.

Розрито степ й в степу могили,
Лиш світять кості по ночах...

Боротись треба до загину...
Та тільки жах... Кривавий жах!

Сердець мільйони на багнетах,
Палає червоно межа.
Куди йдете? Кого ведéте,
Щоб розіп'яти на ножах?..

Нема одвіту... Тільки коні
Б'ють копитáми — крешуть кров.
В бігý розжарені підкови
Гартує у сльозах Дніпро.

* * *

Ви обходите так боком, боком...
Начебто нічого... А болить.
Що ж, бажаю вам із Новим роком
Сотню чи півсотні іще літ.

Вам бажаю, а собі не можу.
Ви — живіть, мені ж — усе одно.
Догорить, мабуть, червона рожа
Й передчасно згасне під вікном.

Ви ж собі живіть... Й топчіть пелюсткú ті...
Після мене — по мені ходіть,
Плюньте на мій хрест чи перекиньте,
Будьте в добрім тілі й молоді.

Я ж не зміг... Пробачте... Всі не можуть...
Мусить хтось мабуть і не змогти.
Догоряє під вікном багряна рожа,
Сипляться останні пелюстки.

* * *

Звідки це на мене?.. Ще ж бо рано...
Й повернуть все можна »в інший бік«.
Ще ж горить троянда ця багряна
І гукнути можна в світ: Любіть!

А любіть — не лиш свої троянди,
А любіть не лиш самих себе.
Бо не буде вам відради ні розради,
Ну, а час вас, — хоч яких, згребе.

Так згребе, як листя пожовтіле,
Й після вас не лишить і сліду.

Пишнодумні, пишномовні, пишнотілі,
Я од вас світ за́ очі іду.

Я іду розгублений, побитий,
І не розумію, хто́ ви й що.
Я іду, — і це остання битва, —
Бо вам ситий світ — нічний горщо́к.

Я іду — і вам кидаю виклик,
Вам усім — з чинами й без чинів.
Як ви звиклися усі! Як звикли
Фанатично порпатись в багні.

Порпайтеся, рийтесь, — я не можу...
Звідки ж це на мене? А хто зна́...
Догоряє під вікном багряна рожа,
Ні, то починається весна.

* * *

Знов не сплю я. Кваплюсь дописати,
Кваплюся дожить на волі те,
Що від мене заховають грати,
Коли мак червоно зацвіте.

Зацвіте той мак біля пшениці
Для дівочої коси й краси.
А мені лиш буде воля сниться,
Снитись воля — і на волі син.

Зацвіте той мак у ярім житі,
Ти зірви його, коханої рука.
Ти зумій, кохана, інакше жити, —
Раз судилась доля нам така.

Зацвіте той мак між полинами
І обпалить кри́лечка джмелю.
Де б не був я, — друзі, буду з вами,
І не треба туску і жалю.

Мак червоний під червоним сонцем, —
О які жорстокі кольори́!
Мов фашизм це... Йду — й на кожнім кроці
Мов кричить хтось: »Руки догори!«

Стану... Ні, нічого... Тільки вітер
Груди рве до кро́ві на стерні
Й б'ють в обличчя калинові віти
У жорстокому багряному вогні.

* * *

Яка там далечінь?.. Яке там сонце?!
Не знаю. Знаю. Мушу знать.
Я сотні раз казав тобі, сокóльцю,
Своїх небес і білих хмар, не зрадь.

Я сотні раз учив тебе летіти
Висóко, вище неба — не зіб'ють.
Ти ж полетів — і вилетів зі світу.
А далі що?.. Скінчилась твоя путь.

Вертайсь назад. Калина ще не згасла, —
Нагрієш крила, а чи сам згориш.
Вертайсь назад — на ті кармінні гасла,
Що світять їх у жовтні явори.

Вертайсь, вертайсь, покіль ще маєш крила,
Покіль тобі ще дано далечінь,
Покіль зима калину не окрила
Й не збила в сніг калúнові ключі.

* * *

Не далеким сумом з-поза річчя —
Голубими зорями свічý.
Мати кличе, мати кличе, —
Чуй!
Чую, чую, а немов не чую.
Як то все дається важко, мамо,
А над горами досвітніми кочують
Тумáни.
Чую, мамо, і усе те бачу,
Тільки ж вірити у себе мушу знов,
Соловей не плаче, соловей не плаче,
Повертаючись до батьківських дібров.
Соловей не плаче. Соловей не плаче...
А діброви?.. Листя буде знов.
Мамо, до побачення...
Я ще вас побачу...
Ні, я вже побачив...
Я прийшов.
Я прийшов, щоб більше не розлучатись,
Я прийшов, щоби пізнать себе,
Щоб усе почати із початку —
І життя, і сонце голубе,

Так, почати сонце. І під ним — дорогу,
По якій ніхто ще не ішов.
Мамо, прощавайте!
Залишаю вам край сивого порогу —
На підмогу і на жаль —
Свою любов.

* * *

Даруйте трохи радості мені,
Я вам ніколи цього не забуду.
Я ще не жив, а вже моїй весні
Зневірою пробито наскрізь груди.
Даремно все це... Що проси́ть?!
Моє життя — й живу, як хочу,
Бо я землі такої син,
В яку світ вірить ще пророчо.
Вона воскресне з-під наруги,
Як воскресала сотні раз
І вольний вітер з зелен-лугу
Черлен-росою вкрие ряст.
Черлен-росою?.. Ні, не треба.
Не той то день, не той то час...
У синім небі білий лебідь...
Чому ж він чорний ув очах?!.
Мій білий лебедю, знайди,
Знайди Вкраїну в Україні
І віру в неї — неруїнну
В серцях окутих розбуди.
Наш дім окрадено і мову,
Окрадено серця́ й чуття.
То не народ, то і не море,
Що не подасть ознак життя.
Живем! — в історії і пісні,
Живем у думі горьовій
І нашу душу не затисне
Сатрап вінча́ний у Москві.
Ти чуеш чеху, ти, естонцю,
Й ти, сину білої Литви́?
Ще буде в кожного з нас сонце
Своє, священне — не з Москви.
Калюжі крові по Європі —
Це віща велич »воленосців«?!
Угорка рве пучечки кропу, —
На них — не сонце, ні, не сонце,
То краплі крові, згустки крові...

То п'ятдесят і шостий рік...
Ми вміем цілитись між брови
Й гасить в серцях вогонь зорі.
Ми... Хто це — ми?!
Пробач слов'янко,
Не я тебе кайданував
Й не від моїх підків і танків
Твоя кривавилась трава.
Мої світанки теж розстріляно
І мої го́ри взято в бран...
Чому ж і над моєю стріхою
Кривава тінь од твоїх ран?!.
Не я стріляв...
Не я, — так інший,
Такий, як я...
Ні, не такий...
Чому ж ридають твої вишні
Коло моєї сум-ріки?
Ридають вишні...
Вишні, вишні!
Простіть мені... Ні, не простіть
За те, що раб я сам,
Кайдани вішав
На іншого раба в путі.
Не я... Не я!..
А хтось з моїх же
Братів, знайомих, вітчизнян...
Ця чорна правда серце ріже...
Та зізнання є зізнання.
Народ, що душить чужу волю —
Не вздрить довіку волі сам.
Росіє, глянь, на твоїй хвої —
Криваві зорі і роса.
На твоїх руках — кров угорця,
А на долонях — чеха кров.
Криваво сходить твоє сонце
З-за закривавлених дібров.
Тобі нічого... Тріюмфуеш...
Та всім тріюмфам є кінець.
Кривава фуріє із фурій,
Сумний готуеш ти вінець
Собі й своєму деспотизму
Й свому тиранству на землі.
Назад вертатися ж запізно:
Не тії роси, й журавлі.
Не той і люд, не ті діброви,
Й відплата буде теж не та...

Влучá у ціль не кожне слово,
І віддаляється мета.
Та ти іди, карай і властвуй,
Чим більший гніт — яркіший гнів.
На цій землі багато рясту,
І весь не стопчеш на весні.
Я тільки ряст, я буду вбитий...
Та білий лебідь мій летить.
І поки світ і в світі вітер —
Він буде жить! Він мусить жить!

* * *

Все витримай! Не здайся! Не скорись!
Пророк в пустині — все ж пророк...
А їх же каменують скрізь,
За ними ж віщане добро.

Безцільна жертва? Хай і так.
Як би ми не боялись жертв —
Давно проріс би волі мак
З націлених в серця нам жерл.

Не час іще? А де ж той час? !.
Рве Африка заліза пут,
А тут — титан, що вже не раз
Вставав — забув до волі путь.

Залізний сон... Стальна облога...
А ти не здайсь! Не підкорись!
Всім до свободи є дорóга, —
Раз ластівки літають скрізь.

* * *

Усе ми зможем. Вийдем з бездоріжжя,
Знайдем ключі од Золотих воріт.
А поки що в полях шумú нам, збіжжя, —
Ми вийшли з світу — і підемо у світ.

Прийшли — й гаразд. Отак давно би.
Усе — манá, святе — життя,
Лиш з життя... Життя!.. І добре,
Що меч є і на ката.

Любіть мене і ненавúдьте,
Прощайте — і суділте знов.
Лиш з життя — Життя! — повірте!
А двох життів нам не данó.

І будем жити, будем вірить,
Й гойдать черемхове гілля, —
І я́вить нам своє довір'я
Росою скроплена земля.

А де росою, де сльозою,
А де словечком зорьовим.
Як пахнуть зорі! Любі зорі!..
Як пахне сон-трава живим!..

* * *

Яка ти гарна, Україно, уночі,
Коли пливе до тебе білий місяць!
Твоїх калин червоні перначі
Твоє у світі ясно зна́чать місце.

Яка ти гарна, Україно, — о яка!..
Ці гори — золотії кораблі.
Їм ще плисти свобідно у віках,
Й давати вільний мед дзвінкій бджолі.

Яка ти гарна, Україно, — над усе!
І срібло рік твоїх — не занечи́стить.
Ще твій Славута в море понесе
Свободний клич свободної Вітчизни.

Яка ти гарна, Україно́нько́,
В твоїх тополях — дзвони волі...
А поки що — це тільки сон,
Що серце крає нам надвоє.

Яка ти гарна, Україно!..

* * *

Се́стро, се́стро, ти не знаєш то́го,
Як ридають сніжні явори,
Дивлячись на голубі дороги,
Де гаса́ють голубі вітри.

Ти не знаєш, як буває страшно
Оленя́ті в зо́рній тишині,
Як зведе мисливець хмільно-бра́жний
Проти місяця дві цівки вогняні.

Се́стро, се́стро, все було́ би просто,
Як би це зі *мно́ю* не було́...
Є таке веселе слово — розстрі́л, —
То стріляють в серце — не в чоло.

Є таке надійне слово — гра́ти,
З-за яких ніхто ще не утік...
Краще з смертю у піджму́рки гратись,
Ніж в боя́зні звікувати вік.

Так, чи так — одна в кінці зарплата,
Але честь і мужність — над усе...
Вміють руки закривавлені пилати,
Срібняки іуда понесе.

І скінчиться все. Ні, не скінчиться, —
Побіжать доро́ги в далечінь —
І зорею на путі Вітчизни
Серце моє впаде уночі.

* * *

На камінь сіли і лягли на камінь.
Накрились каменем у забутті.
І більш не розмовляли із зірками
Ні з житечком при маковій путі.

А мудре жито гралось колосками,
Житніло в житньому чутті,
І перепілку пестило руками —
Й само перепелилось в ласці тій.

А ми не бачили. Ми каменем накрились.
І камінь нас до каменя притис.
Під каменем вмирали наші крила,
Мох — повзунець по крилах тихо ліз.

І лівому крилу — Вкраїна снилась,
А правому — чумацький житній віз.

НАДДНІПРЯНКА

ВОЛИНСЬКІ СВІТАНКИ

(Продовження, 3)

Приїхавши до Відня, Остап трохи заспокоївся і помалу приходив до себе. Наука і гарні околиці ніби притупили біль Остапового серця. Так минув рік. Він не втрачав надії, сподівався, що Варка вернеться. Та минув і другий рік, а про неї і чутки не було.

Потроху гоїлась у серці рана, але як прийшло літо і Остап вернувся додому, в село, він знову почав сумувати-тужити за Варкою.

На третій рік від зникнення Варки, на Заході зірвалась воєнна хуртовина. Падала Польща під німецькими ударами і Остап мусів залишитись удома.

На Сході також загриміли осінні громи й котились на Волинь. Одного дня з боку лісу залунала пісня, ніби й своя, але якась дивна й зловісна.

Остап стояв і наслухував. Ось показалось кілька тягарових авт, що в'їхали в село і зупинились. В автах, на соломі, як барани, лежали покотом п'яні солдати і співали пісень, що кінчались сороміцькою лайкою.

Сірі шинелі й шапки з ріжком на голові зливались із посірілими обличчями і брудною соломою. З очей солдатів світились утома і смуток, а один із них, мабуть старшина, запитав Остапа:

— Єсть воєнние в вашей деревни?

Остап радше догадався, ніж зрозумів, що він питає, і відповів:

— Нема.

Військовий подав команду і авта від'їхали.

Остап ще довго дивився їм услід, а потім пішов у хату.

— Тату, в село приїхали червоні.

— Буде біда, сину! Я бачив їх у 19-их роках, ця саранча все перепаскудить! — відповів старий із сумом.

Напочатку »визволителі« поводились ніби чемно, ходили між людей і прислуховувались, хто що говорить.

Люди розбирали фільварки, рубали панський ліс, розтягали все, хто що міг. Деякі із солдатів-українців підходили до селян і казали: »Тягніть, люди добрі, тягніть... Візьмете одне, а віддасте втрое...« Дехто вірив їм, але інші сміялися і казали, що їх тільки так лякають...

Та ось »визволителі« показали свої гострі кігті. Що третій день мітинґи, промови за промовами... Почали організувати колгоспи, ходили по хатах і списували все, що знайшли. І вийшло так, як перестерігали деякі українці-солдати: »Візьмеш одне, а віддаси утрое!«

Прийшов час вибирати голів колгоспу і сільради. Солдат їздив попід хати і викликав на »собраніє«. На »собраніє« люди йшли неохоче, бо де ж таке видано: що третій день — »собраніє« і »собраніє« ...

Зігнали всіх людей під читальню. Люди стоять і чекають, чого від них хочуть. Нарешті, приїхали »начальники«. Порадившись між собою, один із них виліз на трибуну і почав двогодинну промову, аж захрип. Хоч люди нічого й не розуміли, бо говорив по-московськи, він завзято вихваляв совєтську владу, плів про якісь »темпи« тощо. Закінчив свою промову вигуками: »Хай живе совєтська власть! Хай живе вождь і учитель товариш Сталін!«

Хтось із зібраних сказав до сусіда: »Хай би чорт забрав від нас того вождя!« Начальник, почувши слово »вождь«, відгукнувся:

— Так, понімаєтє, і надо! — Тоді назвав кандидатів на голову сільради й колгоспу, а наприкінці запитав:

— Хто за тим, щоб товариш Іван Петрович Мотузко був головою сільсовєта, а товариш Сєргей Голопупенко головою колгоспу?

Люди загули:

— Та як же будемо за них голосувати, коли їх не знаємо?

— А вам і не треба знати! Ми знаємо, це віддані й заслужені люди Совєтського Союзу ... Хто проти?

Побачивши, що будь-який спротив даремний і небезпечний, селяни замовкли. І так мовчки прийняли кандидатів, а секретар записав у протокол, що схвалено »одноголосно«.

Закінчивши »голосування«, начальник запитав, чи всі зрозуміли про що він говорив.

Найстарший у селі дядько Оверко підняв руку і запитав:

— Товаришу, я ніяк не розчовпаю, що воно оті »темпи«?

Начальник почав пояснювати, сказав ще одну промову й наприкінці вигукнув:

— Понятно, папаша?! Повтори, щоб усі зрозуміли!

Оверко виліз на трибуну, мняв шапку в руках і почав по-своєму пояснювати, шукав прикладів і не міг знайти ... У той же мент надійшов жебрак, обвішаний торбами. Не мавши злого наміру, Оверко звернувся до зібраних:

— Дивіться, людоньки добрі, ось вам приклад: бачите отого жебрака? Тепер він один, а коли совєтська влада візьметься за темпи, то їх буде кілька соток, а може й тисяч. Тепер розумієте, що таке темпи, про які нам говорив товариш?

В натовпі почувся сміх, а хтось гукнув:

— Добре, дядьку, правду сказали!

»Товариш« позеленів від злості, йому аж баньки з лоба вилізли. Він заверещав до Оверка:

— Ти сволоч, »враг народу«, вон мерзотник, убрать його!

— Та я нічого ... пане ... товаришу ... злого не сказав ... — виправдувався здивований Оверко. Він ніяк не міг зрозуміти, чому »товариш« так розсердився. Розвівши руки, бідкався: — Господи, що ж я злого сказав, я ж хотів, щоб люди зрозуміли ...

Дядька Оверка схопили міліціянти і повели, а за ним побігла його жінка, ляментуючи, як за небіжчиком.

Начальник ще довго верещав, аж заслинився, обіцяв усіх таких, як Оверко, послати до »білих ведмедів«.

Люди з переляком поглядали один на одного і мовчки розходились домів.

Посумніло на Волині, небо заступили хмари, а землю оповили жах і смуток. Вночі енкаведисти вештались по селі, арештували свідомих селян і молодь, вивозили на Сибір. Лазили нечестиві і підслуховували під вікнами, хто що говорить. Ніхто не був певний за завтрішній день.

Посумніла й молодь, уже не чути пісень на вечерницях, навіть діти принишкли. Почалося підпілля . . .

Була глибока осінь, удень сіяв дрібний дощ, а вночі брали приморозки. Чорніли поле і ліс, вітер сердито завивав у комині, гнав по небі сірі хмари, як сполохане стадо овець. Над селом кружляло вороння і зловіще крякало. Потім зграєю падало на ріллю і змішувалось з нею в одну чорну масу.

Ніхто не був певний, чи цієї ночі не прийде на нього черга. Сумно дивились вікна опустілих хат, господарі яких Бог знає де опинилися. Кати, вхопивши їх у свої руки, вивезли у вічно замерзлу тундру. Скажіть, за що? »Куркуль«, »експлуататор«, »враг народу«! В нього є земля, худоба і гарна хата, а де ж він того всього набрав?

Але скільки недоспаних ночей і тяжкої праці, поки він доробився свого куска хліба? Такими питаннями »визволителі« не турбувалися, тільки шукали причини, щоб селянинові пришити ярлик »враг народу«...

Не минула лиха година і Андрія: »куркуль«, бачите, в нього земля, синів учив, хата гарна . . . Все треба забрати до колгоспу, а його самого з родиною у Сибір, він же »неблагонадьожний елемент« . . .

Викликали Андрія у сільраду і накинулись на нього:

— Чому не вступаєш у колгосп? Не подобається тобі совєтська влада?

Старий виправдувався, як тільки міг, але нічого не помогло. Його арештували, а Остап з Михайлом втекли. Все Андрієве майно забрали, залишили, покищо, тільки хату. Параска гіркими сльозами проводжала Андрія і не знала, що діяти далі.

Вночі Остап підкрався до хати, щоб забрати матір. Параска не спала. Як же спати, коли таке горе?

— Мамо, мамо, — тихенько кликав Остап крізь вікно.

Параска стрепенулась, але подумала, що їй причулось. Остап закликав вдруге. Тоді вона відчинила двері й кинулась синові в обійми, заголосивши:

— Боже мій, дожились ми такого, що й до власної хати підкрадаємось, як злодії. — А де ж Михайло? Батька одвезли в район . . . Мати Божа, заступися за нас грішних . . .

— Не плачте, мамо, краще збирайтесь, я одвезу вас до Мотрі, там безпечніше.

— Та як же так, сину, залишити і хату? А з батьком що буде? Ні, сину, я вже стара і зі своєї землиці ніде не піду. Тут народилась, тут і помру. Живої мене не візьмуть, повезуть хіба трупа...

Хоч як Остап вмовляв і просив маму, нічого не помогло. Вона твердо стояла на своєму. Тоді він, рад-не-рад, узявши білизну й харчі, попрощався. Гірко йому було на душі залишати самітну матір...

— Нехай Божа Матір опікується вами, мої сини! — благословила Параска. — Були часи, що я вами опікувалася, годувала, пильнувала, а тепер не можу заступитись за вас.

— Мамо, простіть, якщо будь-чим провинився перед вами! — поцілував її і, неоглядаючись, пішов геть.

Мати довго стояла, не рухаючись з місця; її уста шептали молитву, а очі дивились у темряву, в якій зник Остап.

Ще тієї ночі Остап сів на поїзд і поїхав до Львова.

Андрія тримали в тюрмі до Різдва, мучили, питали, де його сини, а недобившись жодної відповіді — випустили. Він вернувся худий, виснажений, аж чорний. Як увійшов у хату, то Параска тільки скрикнула:

— Що ж вони, нечестиві, зробили з тебе?

— Цить, стара, цить. Добре, що випустили, могло бути гірше. Кажи, що нового в селі, кого арештували, кого вивезли? Де сини?

Параска розповідала, тільки власне горе приховувала. Боялась сказати, що в них забрали все, не хотіла відразу завдати йому болю. »Як трохи відпочине, тоді скажу«, — вирішила.

Прийшов Свят-вечір, Параска поставила вечерю на стіл, сіли вони вдвох до вечері й мовчать. Мовчить Параска, мовчить Андрій... Про що ж говорити, коли думають кожне зокрема, але про те саме...

Повечерявши, Андрій встав, перехрестився, вийшов з-за столу і подався надвір. Під хатою закурив і глянув у сад, а там ніби постаті якісь бовваніють, ніби хтось ходить... Свиснув Андрій на Рябка, той загавкав, але зараз затих, тільки хвостом виляє і скимлить.

— Тату, це ви? — почув Андрій знайомий голос.

— Михайле! — і Андрій кинувся назустріч синові. — Ти сам?

— Ні, зі мною Іван, Остап і ще двох хлопців. Можна зайти в хату? В селі спокійно?

— Боже ж мій, заходьте!

Михайло тихо свиснув, із саду вийшли хлопці. Андрій обіймав синів, а з його очей текли сльози радости:

— Заходьте, заходьте у хату, але спішіться, щоб хтось не побачив!

Параска все ще сиділа за столом і молилась, а побачивши синів — аж заніміла. Не йняла віри своїм очам.

— Мамо! — кинулись до неї.

Вона немов із сну прокинулась і простягнула руки до синів.

В хаті відразу повеселішало. На столі з'явилась вечеря і пляшка горілки. Так просиділи цілу ніч, говорили про все пережите. Хлопці розпитували, як господарюють у селі »визволителі«.

Раненько Андрій повів їх усіх у хатчину, що була в садку, і каже:

— Відчини, Михайле, віко, і лізьте в криївку.

Відгорнули солому і відчинили віко, на них війнуло вогкістю і сирістю підземелля.

— Тут буде безпечніше. Я зараз принесу соломи, кожухи і ліжники, — докинув Андрій.

Іван першим поліз у сховище, а за ним інші. Андрій подав солому, кожухи й ліжники і хлопці вигідно розмістились.

— Правдива розкіш, ще ніхто з нас не святкував Різдва Христового в такому палаці! — жартували хлопці.

— Жартуйте, здорові, тепер кращого місця не знайдете. Тут і »всевидюще« НКВД вас не побачить, — відповів Андрій.

Хлопці заснули, Андрій пішов у село розвідати, чи не шукають енкаведисти за підпільниками. На щастя, в селі було спокійно. Вертаючись додому, зустрів Ілька. Він весело підморгнув до нього і привітався:

— Христос Родився, дядьку Андрію! З празником будьте здорові!

— Здоров, здоров! А чого тобі так весело? — допитувався Андрій.

— Не все ж сумувати, ось і вас радість не обминула. Хлопці сплять?

— Цить! — стривожився Андрій. — Ти знаєш?

— Знаю, я ж один із них. А ви не бійтесь, їх ніхто не бачив... Увечорі зайду до вас!

— Тільки дивись, щоб когось за собою не привів.

— Мене не обдурять, не вони за мною, а я за ними слідкую.

Вони попрощались і Андрій подався додому. Ілько пішов далі, підійшов до церкви, що тепер стояла пусткою, і зупинився. Сумно дивились на нього замерзлі вікна і забиті дошками двері. Довкола великі кучугури снігу і церква серед них нагадувала покинутий корабель серед розбурханого моря.

Неспокій і туга огортали Ількову душу, ще так недавно, кілька місяців тому, тут щонеділі було повно людей. Всі веселі, щиро молились, а старенький отець благословив їх, давав добрі поради, навчав, вінчав, хрестив, молився за спокій душ...

Од щирої молитви і в найтяжчому горю на душі ставало легше, люди підтримували один одного, допомагали, жили тихим сільським життям.

Та ось прийшли »визволителі«, дім Божий замкнули, священика арештували, принесли сльози і жах. Тюрми переповнені невинними жертвами, всюди сваволя і терор. Гірко плачуть батьки й матері за своїми дітьми, а діти — за батьками, але Москва сльозам не вірить. Червоні кати бродять в крові помордованих, стогне наша земля під чоботом наїзників, що мов дика орда налетіли на Волинь...

Отак роздумуючи, Ілько стояв перед дверима церкви.

— Христос Родився! — почув знайомий голос молодої учительки, що приїхала зі »Сходу«.

Ілько здивовано підніс голову і відповів:

— Добрий день, товаришко Олю! — »Бач, як провокує«, — подумав.

— Недовіряєте мені? — усміхнулася учителька і тяжко зітхнула. — Що ж, ми також не віримо одне одному, такими зробило нас життя... Та ось не бійтесь нас тільки тому, що ми зі Сходу. Боятись треба яничарів, а ми такі самі українці, як і ви. Північні »старші брати« завдали нам стільки горя і мук, що й розповісти не можна. Ось дивлюся на цю церковцю і вона пригадала мені моє дитинство. Ніколи не забуду тієї жахливої картини, як у нашому селі кацапи з їхніми вислужниками-комсомольцями топтали святі образи, руйнували церкву, мов дикуни. Взяли старенького священика, вбрали йому на голову терновий вінець, обдерли з нього ризи і так водили по селі, співаючи сороміцьких пісень. Потім полізли на дзвіницю і скинули дзвони. Це діялося пізньої осені, мені було тільки 11 років, але ніколи не забуду, як дзвін похитнувся, жалібно зойкнув, впав на замерзлу землю і замовк назавжди. Церкву також зруйнували...

Запанувало страшне пекло: холод, голод і жах, взявшись за руки з окупантами, ходили по Україні. Вимирали цілі села, мати їла власних дітей, діти — батьків. Свавільний жорстокий кат, ситий від української пшениці й сала, точив із нас кров, виганяв із власної хати, морив штучно витвореним голодом, мордував по тюрмах, вивозив на далекий Сибір. Отака-то наша доля, брате, хоч і далекі ми, але рідні, діти однієї Матері, — закінчила Ольга.

Ількові від її оповідання стало моторошно. Здавалось, що хтось сипле йому снігом за ковнір, а в серці зродилась тривога: »Невже і нас така сама доля чекає? Ні! Сидіти безчинно і чекати, як віл обуха, не можна...« У його голові роїлись різні думки, а перед очима все ще стояли жахливі картини, що про них оповідала »східнячка«, як звали Олю в селі.

— Прощавайте, — сказала вона і простягнула йому руку. Він несміливо стиснув її тендітну холодну долоню у своїй широкій і міцній руці. Почервонівши, ледве видушив із себе:

— Пробачте за недовір'я.

— Не журіться, на все треба часу, ми ще мало знаємо одні одних. А ви уважайте, з ким говорите, бо можна легко попасти в халепу! — Вона усміхнулася і відійшла.

Ілько ще довго стояв і роздумував, аж відчув, що холод проймає його до костей... Надворі темніло і він помало рушив до дядька Андрія.

Андрій стояв біля воріт і дивився, як падає сніг. Довкола вже все біліло, а сніг падав і падав. Білі сніжинки весело крутились у повітрі від тихого подиху вітру і легко лягали на землю, що виглядала як біла пухка ковдра. Земля заснула тихим, спокійним сном, заколихана зимовим вітром. Відпочивала, а прийде весна, засяють проміння сонця і вона знову пробудиться, щоб обдарувати людей щедрим урожаєм.

Андрій не запримітив, як за його плечима появився Ілько.

— Добрий вечір, дядьку!

— Тю, на тебе, аж злякав! Ходиш, як дух...

— Не гнівайтесь, я не хотів вас лякати, — виправдувався Ілько.

— Ходім у хату, ато ще хтось побачить нас! — і Андрій боязко оглянувся довкола себе.

— Христос Родився! З празником будьте здорові! — привітав Параску Ілько.

— Славити Його! І ти будь здоров! — відповіла.

— А де ж хлопці? Може, вже пішли?

— Я зараз покличу їх, тільки перевірю, чи не вештаються коло хати »товариші«, — відповів Андрій.

Зустрівшись з Ільком, хлопці зраділи і розпитували, як хазяйнують у селі окупанти.

— Ет, лазять п'яні, як свині! — відповів Ілько. — Та це тільки початок терору »визволителів«. А ось що я чув сьогодні від учительки Ольги, яку люди звуть »східнячкою«... — і він розповів про свою зустріч з нею та про все те, що вона йому сказала.

Після Ількової розповіді почалась дискусія, що робити далі. Остап заявив:

— Ні, так сидіти не можна і ждати, щоб нас вовк, як баранів, подушив. Щось треба робити. Щоб тільки зима минула, а на весну ми покажемо їм, де раки зимують

Вони ще довго сиділи і говорили. Коли минула північ, Іван і Остап попрощались із батьками і разом з хлопцями подались на залізничну станцію. Михайло залишився переховуватися у селі. Хлопці поїхали до Львова, бо там їх ждали тяжкі організаційні обов'язки.

Хоч енкаведисти метушились, знали, що молодь не спить, працює у підпіллі, проте не могли нічого довідатись. Бралися за всілякі способи, підсилали своїх вишколених аґентів, щоб дісталися до ОУН, але безуспішно, підпілля було глибоко законспіроване.

Активісти також метушились, у зимові вечорі зганяли людей по »кутках« і читали їм сталінську конституцію. Треба ж »просвітити темних волиняків...«

Зганяли дядьків і до сільради, говорили їм про те, як »батько« Сталін піклується, щоб людям добре жилося.

Кордони замкнули, щоб, бува, »грішники« не повтікали з »раю«. Не гріло, а пекло »сталінське сонце«; хоч зима люта, всім було душно, навіть »визволителям«. Не спали й вони спокійно. Встанеш рано і чуєш, що хтось підрізав гордо сталінському вислужникові або ножа встромив у спину енкаведистові. Так їм і треба, раділи люди: »Ніс вовк та й вовка понесли«.

»Визволителі« кричали, аж захлиналися від безсилля і злости. Погрожували, що знайдуть »бандитів« навіть під землею, а всіх »ворогів народу« зліквідують. Арештували людей, вивозили на Сибір,

але даремно. Не минало й пару днів, як знову знаходили задубілого енкаведиста.

Були й такі сміливці, що й серед білого дня розправлялись із катами. Енкаведисти скаженіли від страху і безсилля, жорстоко катували невинних людей, арештували, підсували їм фальшиві зізнання і примушували підписувати. Але ніщо не помагало, Волинь займалась вогнем помсти і з маленької іскри, що лише тліла, розгорялось велике полум'я, охоплювало всі »визволені« західні землі й нестримно посувалось на центральні.

Минула зима, від весняного сонця топився сніг. Земля збудилася після зимового сну і зашуміла весняними струмочками. Почав зеленіти ліс, шумів і вітав птаство, що верталось із вирію до своїх гнізд. Вітер легенько колихав столітніми дубами й велетенськими соснами, грався молодим листям, співав про воскресіння природи.

На Заході займались жорстокі світанки, що поволі переходили у криваві й гарячі дні. Україна будилась від тимчасового сну і кликала своїх синів до помсти за вчинені їй кривди. Чаша, ущерть виповнена горем і муками, почала переливатись через вінця.

Енкаведисти й комісари скаженіли, арештували кожного, хто видавався їм »підозрілим«. Ешельони за ешельонами, переповнені скатованими й виснаженими людськими тінями, під охороною до зубів озброєних енкаведистів, сумно вистукували колесами і їхали у далекий Сибір.

На весні Остап вернувся на рідну Волинь. Тут було де сховатись, ліс — як рідна мати — радо прийняв хлопців. Та Остаповому братові, Іванові, не пощастило, попав в руки НКВД і його вивезли до Рівного в тюрму. Старого Андрія зловили, як перевозив летючки й літературу. Довго мучили його й катували, допитували, де віз, від кого, але він нікого не зрадив, нічого не сказав і загинув, закатований енкаведистами.

Остап не міг собі простити, що не визволив батька з тюрми. Ходив, як осіння ніч, обмірковував, як би то хоч брата врятувати від певної смерти!

Покищо, про їхне перебування в рідних лісах ніхто не знав, крім Ілька і діда Юхима, що одночасно були їхніми розвідниками й постачали їм різні відомості.

Про всі події, що відбувалися в районі й по селах, Ілько довідувався від »східнячки« Ольги і передавав хлопцям. Ольга з Ільком тепер нерозлучні друзі, Ілько кохав Ольгу, а вона його, але одне одному не признавалися. Ілько боявся, що вона вже когось любить і він рака спече. А Ольга терпеливо ждала, коли цей дужий волиняк відкриє перед нею, дочкою розлогих степів, своє серце і скаже правду, що кохає її. До неї вернулася радість, втрачена ще в дитинстві. Ілько був для неї усім: батьком, братом, коханим, він показав їй інший світ і заповнив порожнечу її душі й серця.

Тепер вона часто їздила в район, довідувалася про все, що було потрібне, хоч добре знала, що її жде, коли виявиться її роля розвідниці. Але вона вже не боялася, бо відчувала, що служить своєму рідному народові, хоч про організаційні таємниці ще нічого не знала.

Одного разу Ілько запитав:

— Чи ти, Олю, знаєш, хто я і чому посилаю тебе в район по вістки?

— Знаю! Ти націоналіст, працюєш у підпільній організації.

— Ти знаєш і не боїшся? — перепитав здивований Ілько.

— Ні!

— А я й не сподівався, не мав відваги... — і махнув тільки рукою, недокінчивши.

Ольга підняла свої зеленкуваті очі, що мерехтіли дивними вогниками з-під її шовкових вій. Глянула на нього і взяла за руку:

— Не бійся, в »східнячки« також українське серце, вона вміє бути вірною своєму народові й тобі...

Ілько несміливо, як сестру, поцілував її у чоло і легко пригорнув до себе. Раптом Ольга вп'ялась гарячим поцілунком у його уста і сказала:

— Я ж кохаю тебе, мій несміливий волиняче, доросла дитино...

Тепер Ілько горів від радости: »Оля його кохає, а він боявся сказати їй правду«. Йому здавалось, що в нього виросли крила, що він не ходить, а літає... Хлопці, жартуючи, часто дразнили його:

— Але ж закрутила тобі голову »східнячка«.

Він сердився, вибухав гнівом і гукав:

— Вона така »східнячка«, як ви »западняки«!

— Ну, не гнівайся, ми знаємо, Оля українка-патріотка, ми тільки жартували.

За короткий час свого учителювання Ольга знала всіх у селі й усі її любили. У школі діти ходили за нею, як за мамою.

У районі вже знали, що вона має великий вплив на дітей і користується великим довір'ям молоді й старших. Одного дня Ольгу викликали у відділ освіти і тут її чекала неприємна розмова з начальником НКВД.

— Товаришко Ольго Петрівно, ми радіємо, що ви зуміли здобути собі довір'я у селі. Таких людей нам треба. Ви, як чесна громадянка Радянського Союзу, можете зробити своїй радянській вітчизні велику прислугу... По селах загніздились контрреволюційні банди націоналістів і ми потребуємо вашої допомоги...

Ольга відразу зрозуміла на що натякає начальник НКВД і відповіла:

— Товаришу Кочерга, я приїхала на Волинь, як учителька, а не як сексот. Вибачте, я не здібна на таку роботу.

Кочерга аж почервонів від злості, гримнув кулаком об стіл, витріщив свої баньки на Ольгу і заверещав:

— Он якої ти співаєш, куркульське насіння, таку твою... Знаємо, з якого ти гнізда, як не розкаєшся — підеш учити білих ведмедів, а твій бандит Ілько здохне в тюрмі...

На саму згадку про Ілька в Ольги в грудях похололо, певно щось знають про нього, а може тільки здогадуються.

Начальник ще довго кричав, грозив їй арештом, але Ольга мовчала. Була вже пізня година і він, нарешті, ніби заспокоївся. Казав Ользі йти додому й подумати про свою долю. Навіть усміхнувся до неї і побажав »доброї ночі«.

Вийшовши за двері кабінету, Ольга не йняла віри, що її пустили. Видно, що ще нічого не знають, тільки страшать. Треба якнайшвидше попередити Ілька, бо за ним, мабуть, слідкують. Вона не йшла, а бігла порожніми вулицями міста на залізничну станцію.

Десь опівночі приїхала в село, але погані думки не покидали її, хоч намагалась позбутися їх.

А Ілько довго чекав на Ольгу, скурив цілу »Правду« і повну кишеню тютюну. Ольги не було, він уже боявся, що її заарештували. Відчув докір сумління, бо це ж він спрямував її на таку небезпечну дорогу.

Над'їхав поїзд, Ілько бігав біля вагонів і шукав очима Ольги. Побачивши її, відразу запитав:

— Чого викликали? Є якась небезпека?

— На щастя, все закінчилось неприємною розмовою, — відповіла Ольга. — Мене пустили, але ти будь обережний, здається, вони щось знають про тебе, або догадуються...

Про себе Ольга мовчала, вона не хотіла тривожити Ілька. Дійшли до школи, Ольга швидко попрощалася, бо боялася, що за нею слідкують і можуть зловити його.

— Добраніч, зустрінемось завтра! — сказала і пішла до хати.

Здивований поведінкою Ольги, Ілько стояв перед школою і дивився їй услід. Його мучили якісь погані передчуття. Раптом побачив, що в хаті блиснуло світло... По середині кімнати стояв енкаведист, щось сказав Ользі й вона заслонила вікно. Він відразу збагнув, у чому річ і приготувався до скоку, як розлючений тигр...

Як тільки Ольга переступила поріг, з темряви прозвучав наказ:

— Світіть світло, заслоніть вікно і не робіть зайвого руху!

Побачивши енкаведиста, Ольга опустила руки: он воно як, пустили, щоб в хаті арештувати.

— Збирайтесь, ви вже не вернетесь! Підете зі мною! — далі наказував.

В кімнаті все було порозкидане, видно, робили обшук. На щастя, крім шкільних зшитків, в Ольги нічого не було. Та найбільше раділа Ольга тим, що Ілько не зайшов до хати, бо був би разом із нею попав у руки енкаведиста. Вона швидко зібрала у клунок свої убогі пожитки, обвела поглядом кімнату і спокійно сказала:

— Я готова!

— Гасіть світло, замикайте две... — й недокінчив, захарчав, запручався і повалився на долівку... Ілько вхопив Ольгу за руку й потягнув за собою.

Вони вибігли на вулицю, потім через городи подались у ліс. Все так блискавично сталося, що Ольга навіть не могла відтворити ходу подій, але Ілька не розпитувала...

Вже були в глибокому лісі, як почало світати. Відчували велику втому й сіли відпочити, притулившись одне до одного.

— »Східнячка!« — глумливо промовив Ілько. — Втекла енкаведистам з-перед самого носа... Що тепер скажуть наші?!

— А що буде зі мною? — запитала Ольга.

— Не журись, загинути не дамо, добре, що втекла.

Пішли далі, їх затримав стійковий біля табору підпільників і запровадив до Остапа.

— Що сталося? — стурбовано запитав Остап, побачивши Ілька і Ольгу.

— Нічого особливого, хотіли Ольгу арештувати, та, бач, не вдалося, задушив поганця, як кота, — відповів Ілько.

— Ти розповідай усе до ладу, а не наздогад, — сердився Остап.

— Дозвольте мені, — сказала Ольга. — У середу я була в районі, щоб довідатись про вашого брата, а зараз же на другий день мене викликали у відділ освіти, де чекав начальник НКВД. Пропонував співпрацю з ними. Я відмовилась, виправдуючись тим, що я вчителька, а не сексот. Тоді він загрозив мені арештуванням, але випустив. Вони, мабуть, щось знають, або здогадуються. Вернувшись до села, я зайшла в хату і тут на мене вже чекав енкаведист. Все було порозкидане, напевно робили обшук. Він звелів мені збиратися і йти з ним. А далі все так нагло сталося, що я й не знаю, як розповісти. В коридорі з'явився Ілько, енкаведист повалився на долівку, а ми втекли...

— А котрий це був енкаведист? — поцікавився Михайло.

— Шевельов, — відповів Ілько.

— Славно, брате! Чим же ти його так приголубив?

— Ну, закинув пояс на шию. Навіть не сподівався, що він так швидко здохне.

— Еге ж, не даром дід Юхим тебе ведмедем кличе. Ти справді поведмежому приголубив »бідненького« Шевельова, — кепкував Остап.

— А ти думав, що я задармо їм хліб! — відрубав Ілько.

— Ну, не сердься. Вам треба помитись і відпочити, — сказав Остап і повів Ольгу до потічка.

Ольга сіла на камінь і спустила ноги у воду. Сонце зійшло, піднялося вище дерев, золотило поверхню води, плигало по камінцях, грайливо зазирнуло Ользі в очі й соромливо сховалося за білу хмарку. Вона опустила довгі шовкові вії і задумалася...

Остап, спершись об грубого дуба, стояв і придивлявся Ользі: — Яка вона вродлива, ця ніжна квітка наддніпрянських степів. Її зеленкуваті очі нагадували йому степ напровесні, довгі русі коси низько звисали і торкались кінчиками води, високе чоло, рожеві щоки, по-дитячому

розкриті напівусміхнені уста... І Остапові стала перед очима Варка: »Варко, де ти? Обізвися, чи знаєш, як мені тяжко жити без тебе?« — зойкнуло його серце.

— Як тут гарно! — пробудила його із задуми Ольга.

— Так, тут чудово, я люблю наш ліс. Але ходім снідати, бо ще й мені дістанеться від Ілька, — відповів жартом.

— Він на друзів не гнівається!

— Ви, мабуть, дуже його любите?

— Так, люблю, — щиро призналася Ольга.

Під час сніданку хлопці вирішили, що як у селі заспокоїться, то відвезуть Ольгу до Остапової сестри.

Вранці сторож дід Юхим пішов до школи, щоб спитати Ольгу Петрівну, що нового привезла з району. Увійшов у коридор і жахнувся, побачивши на землі Шевельова, з міцно затягнутим поясом на шиї. Старий пізнав Ільків пояс і відразу здогадався, що сталось. Він знав, що Ілько заходить до Ольги. Стягнув пояс, сховав і невдоволено бурмотів під носом: »Ну й необережний, той ведмедисько, задушив, то й добре, бо собаці собача смерть, але навіщо залишати оцю штучку? Щоб знали, чия це робота? Так не можна!« Зайшов у кімнату, в кухню, перевірив, чи не залишились якісь речі, які допомогли б енкаведистам попасти на слід підпільників. Переконавшись, що нема нічого підозрілого, пішов до сільради зголосити про »випадок« із Шевельовим.

Незабаром з району приїхала ціла тічка енкаведистів разом із начальником. Вони аж казилися, побачивши трупа Шевельова, а ще більше скаженіли, що Ольга втекла. Вона багато знала і випурхнула їм з-перед носа. Довго випитували діда Юхима про те, хто до неї заходив. А він тільки руки розводив: »Я ж її не пильнував, усі з нею добре жили й до школи заходили, тут же їх діточки учаться...«

Після слідства, Юхим хотів піти у ліс і розповісти хлопцям, як верещав Кочерга, але стримався, боявся, що за ним слідкують.

І добре зробив. У селі не бракувало й »своїх людців«. Такою була Ількова двоюрідна сестра Наталка. З того часу, як вона втратила надію на Остапа і побачила, що ніхто з парубків не лакомиться на неї і її багатий посаг, носила змію під серцем і готова була всіх утопити в ложці води.

Коли прийшли большевики, в селі появився кацапчук Альоша, комсомолець, важна »цяця« при сільраді. В нього не було ні краси, ні розуму, зате він був добрим вислужником НКВД, здібним на найпідліші вчинки. Цілі дні нічого не робив, пиячив і їздив по селах, заходив до селян, хоч його всі цуралися. Хотів здобути симпатії в молоді, досить гарно грав на гітарі і знав безліч босяцьких пісень. Але дівчата його боялися і втікали від нього, як від чорта.

Одного вечора Наталка досить пізно верталася додому і саме тоді її зустрів Альоша. Був напідпитку, затримав Наталку і — не питаючи

— обняв її і почав цілувати. Вона навіть не пручалася, тремтіла в його обіймах і довірливо сприймала його п'яне белькотіння:

— Наташа, какая ти хороша. Я уже давно хотел с тобой об етом поґаварітъ... Я тебя очень люблю...

Альоша грубо брехав, він уже не одну дівчину обдурив і добре знав, що Наталка легко стане його жертвою, бо нею ніхто з хлопців не цікавиться.

Так з того часу між Наталкою і Альошею розцвіло »кохання«. Він приносив Наталці дорогі подарунки, догоджав Горпині й обмотав їх своїм павутинням. Стара Горпина не могла нахвалитися, який у неї буде зять: »Мудрий, учений, по-панському говорить, у начальниках ходить!«

Ущасливлена незнаним дотепер коханням, Наталка говорила Альоші все, що знала, а він доносив в НКВД. Наталці обіцяв золоті гори, казав, що буде панею, ось виконає своє завдання перед партією, одружиться з нею і будуть жити в місті. Заживуть, мовляв, на »стоп'ять«, навіть авто дістануть.

Наталка вірила Альоші й уже бачила себе його жінкою, дерла носа, мовляв, чекайте, я вам покажу, хто така Наталка. Горпина також із гордощів не чула землі під ногами. Обидві догоджали Альоші, як болячці, не знали й на яку ногу стати, а він сипав брехнею, як з мішка. Навіть хвалився, що й сам Сталін кликав його до себе і вони вдвох пили »водку«.

Старий Антон аж кипів, що Горпина допустила свою дочку до такої ганьби, ще й сама стала ганчіркою Альоші. Але Горпина й слухати не хотіла його, ще й погрожувала: »А ти, старий, сиди тихо, бо скажу Альоші й він тебе провчить!«

Одного разу Ольга зустріла Наталку і перестерігала її, щоб не вірила Альоші. Наталка мовчки вислухала і ще того самого вечора все розповіла Альоші. Тоді він вирішив помститися і почав доносити на Ольгу в НКВД. Це був початок переслідування Ольги, що закінчилось її утечею.

Кожний раз, коли Кочерга викликав його в район, Альоша попадав у паніку. Треба ж було здавати звіт з того, що він зробив. А він що робив? Пиячив і волочився по селах. Проклятущі волиняки не йшли на його немудрі хитрощі, з ним ніхто навіть говорити не хотів, звідки ж мав роздобути вістки про »буржуазних націоналістів«?

»Кохання« з Наталкою значно поправило його позицію, він користувався її вістками, підфарбовував їх і подавав начальникові НКВД. Та ось новий удар, утекла Ольга і Кочерга знову викликав його в район:

— Ти сволоч, п'яниця, — кричав, — я скручу тобі голову, як курці, коли не довідаєшся від своєї бляді, де її брат, що втік разом з Ольгою. Ти подлец, государственні деньги пропускаеш, таку твою мать..., а діла нет! — і почав бити кулаком об стіл.

Альошу облив холодний піт, він добре знав, що з Кочергою жарти короткі й кожної хвилини йому може увірватись »маліна« — як він звав своє життя на Волині, а тоді його знову відішлють на Донбас »забойщиком« ...

Вернувшись із району, Альоша сердився на цілий світ, кляв усіх найбридкішими триповерховими матюками й запивав горілкою свою невдачу. Кричав на Наталку, щоб зігнати свою злість. Вона плакала, благала, цілувала йому руки, мовляв, не гнівайся, я довідаюсь про все, що тільки хочеш, тільки не кричи.

— Блядь, нюні разпустила, мнє дєло нужно, начальство требует, понімаєш?! — невгавав Альоша.

Щойно тепер Наталка побачила, що попалась, як муха в павутиння, з якого виплутатись уже не могла, було пізно. Щоб розбудити в нього ніжність, виявила йому найбільшу свою таємницю, про яку ще ніхто не знав: він буде батьком, ось уже другий місяць, як вона вагітна... Альоша остовпів, а потім схопив її за плечі і так почав трясти, що — здавалося — хотів витрясти з неї зародок свого нащадка. Кричав, як навіжений, аж слина бризкала з його уст і падала на її лице:

— Ти що, здуріла? В мене ні роботи, ні грошей, а вона дітей родити хоче! На біса мені твоїх дітей. Щоб я з такою бл... женився? Ніколи! Завтра поїдемо до »врача« аборт робити... Мовчи, ні слова нікому, бо задушу, як суку!

Коли Альоша пішов, Наталка плакала й проклинала свою долю. Що ж їй тепер робити, як довідається батько, то і з хати прожене. Тому вирішила підкоритися волі Альоші, бо краще аборт, ніж стати посміховищем на ціле село.

Другого дня приїхав Альоша, Горпині сказав, що бере Наталку в район, бо »начальство« хоче побачити його »наречену«. А Наталка мовчала, їй здавалося, що по смерть їде, але іншого виходу не мала.

Виїхали за село, їхали польовою доріжкою, а довкола, як море, хвилювало збіжжя. Було парко і пахло скошеною травою. Наталка думала тяжку думу, жалувала свою молодість, так даремно змарновану падлюкою Альошею, і серце гнітила туга.

А він навіть не поглянув на неї, не мав часу, обдумував страшний плян, як позбутися Наталки. Нарешті, сплюнувши крізь зуби, єхидно усміхнувся — Наталчина доля була вирішена...

(Далі буде)

Юрій БОРЕЦЬ

УПІСТИ НА ЗАХОДІ

(Продовження, 5)

Новий рік

Наближався новий 1949 рік. Недавно вщент зруйнована Німеччина вже ставала на ноги, повним темпом розбудовувала свою промисловість. Добробут кращав із кожним тижнем.

Новий латинський рік німці, зокрема німкені й американці, святкували дуже гучно й розкішно. А українські еміґранти й далі сиділи по таборах, не раз по кілька родин в одній кімнаті, і чекали на незнане завтра.

Надходили українські різдвяні свята і на квартирі вояків УПА почався пожвавлений рух. Одні прибирали велику кімнату, а Юзьо і Бурий принесли з лісу таку велику ялинку, що й не вміщалася. Треба було втинати, почалась суперечка де: згори чи здолини. Тоді друг Нічний запропонував компромісову розв'язку: відрубати чверть метра згори і пів здолини.

Упісти прибирали ялинку, Нічний і Павук готували й варили страви на Святу Вечерю. Павук робив перелік страв:

— Сіль, часник, цибуля, оселедці... разом — понад двадцять. Не погано!

Та тим разом жарт Павукові не вдався. Ніхто не звертав на нього уваги, всі його друзі мовчки працювали й думали.

А думати було про що. Роки колишніх щасливих свят давно минули. Тоді вони з нетерпеливістю чекали Свят-вечора. Відживали спомини... На долівці свіжа запашна солома, в куті дідух, на столі сіно, накрите скатертю, і смачні страви. Мама в святочному настрої, тато також. Веселі брати і сестри. Після Свят-вечері на вулиці появлялись колядники. Вони також приставали до колядників і йшли разом по білому снігу від хати до хати. Їх усюди радо вітали, в кожній хаті бажали їм веселих свят.

Так було колись. Сьогодні вони думають про незнану долю своїх рідних і друзів, що залишилися в боротьбі в Краю, та про тих, які вже не живуть.

Вечеря готова. На столі засвічена свічка, друзі готові до молитви, а Нічний засвітив ще одну свічку і поставив її під ялинку. Він не казав нічого, але всі знали, що та свічка у пам'ять його рідного брата Терки, який загинув у рейді ще на українській землі.

Тиха щира молитва, коротке слово Чумака, а тоді смачна вечеря.

Коли раніші Свят-вечори були веселі для повстанців, то сьогодні, вже вдруге на Заході, це вечір спогадів і суму за батьківщиною.

Гудим сів на ліжку, взяв у руки гітару й злегка почав акомпанювати до дуже тихих слів »Бог предвічний народився«. Його підтримали кількох друзів і з кожною хвилиною коляда звучала дедалі голосніше й могутніше.

— Ану, друзі, почнімо її ще раз, але так, як колись у Краю, — сказав Гудим і вдарив сильніше по струнах. Коляда летіла крізь відкриті вікна на таборову площу до переповнених еміґрантами кімнат тринадцятого великого блоку. За нею »Нова радість стала«, а при словах »даруй волю, верни славу нашій Неньці-Україні!« аж дзвеніли шиби.

На майдані, недалеко вікна, стояли люди і прислухалися до колядок, що вже мали багато повстанських додатків.

Зірка вийшов на подвір'я і запросив на квартиру упістів декотрих дівчат і хлопців, а між ними й Гудимову наречену та Чумакову Таню. Тепер коляди були підсилені кількома чоловічими й дівочими голосами.

Згодом почалися бадьорі повстанські пісні, що відродили колишній веселий вояцький настрій.

»Гей степами, темними ярами машерують повстанські полки...«

За цією — »Хто живий, в ряд ставай, здобувати рідний Край...«

А далі: »Лунає, рветься пісня буревісна по Лемківщині кругом...«

Пізно вночі друзі розходилися по своїх кімнатах. Повстанці клалися спати, щоб завтра не спізнитися на ранішню Службу Божу. Тільки Гудим, Зірка і Чумак пішли спати ще пізніше, бо відпроваджували своїх наречених.

Рано-вранці у таборовій каплиці і біля неї — понад тисяча людей. Рівними лавами по одному боці стояли сумівці, а по другому — пластуни. Каплицю заповнили таборяни. Добра і щира проповідь талановитого отця Прокоповича.

Після Служби Божої біля каплиці люди віталися святочним звичаєм і бажали одні одним веселих свят.

На обіді у панства Тимкових — трохи скромний, але гарно прибраний стіл. Тут кількох упістів, Таня, Чумак і його добрий друг Палаганюк. Пані Тимкова зготувала смачний обід, а друг Палаганюк дбав, щоб товариство не сумувало.

Надвечір Таня і Чумак знову пішли до того романтичного парку. Брак родин найдужче відчувається у час Різдвяних свят. Таня і Чумак поринули спогадами у минуле, згадували своїх батьків і рідних, про долю яких нічого не знали. І саме ті спогади і туга за рідними додали Чумакові відваги просити Таню стати його дружиною.

Вона не надумувалась, з усмішкою, без жодного слова, дивлячись йому просто в вічі, кивнула легко головою на знак згоди і притулилася до нього. Чумак був щасливий і, по-вояцькому плянуючи цей великий крок у своєму житті, одразу запитав:

— На коли призначаємо день вінчання?

— Юрчику, відклади цю справу на кілька хвилин, бо зараз я не можу думати.

Вони йшли по сухому листі в парку і Таня, нарешті, запитала:

— А коли ти думаєш?

— Сьогодні! — відпалив без надуми Чумак. Таня засміялася і сказала:

— Сумніваюся, чи отець Кудрик на це погодиться.

Вони вирішили, що двадцять шостого лютого буде день їхнього вінчання. А вже перед самими сходами тринадцятого бльоку умовилися зустрітися завтра і точніше обміркувати свій великий плян.

На квартирі гамірно. Всі повстанці були запрошені різними друзями у гості і по їхньому гуморі було видно, що провели час весело.

Тільки один Гудим, легенько дотикаючись до струн гітари, виспівував дуже сантиментальну повстанську пісню:

Тихо-тихо полем вітер віє,
Лопотить, торкнувшися лиця,
І летять у даль солодкі мрії
Вартового юнака-стрільця.

Ось він вдома, вийшла сестра люба,
Стара мати в білому платку...
Та в цей час позад його на дубі
Залунало збуджене »Ку-ку!«

Ой чому ж ти закувала вранці?
Перервала мрій солодку мить?
Ти вгадай, скажи мені, кохана,
Скільки років я ще буду жить?

Байдуже кує зозуля: рік і два,
Й на цьому не кінець,
Та рахунок перервала куля,
Похилився прострілений стрілець.

Пісня виходила в Гудима так зворушливо, що розвеселене вояцтво зовсім замовкло, прислухаючись до неї. Не одному пригадалися колишні небезпечні вартові стійки і бої з ворогом.

Гудим закінчив пісню і щойно тепер зауважив, що її слухали всі присутні друзі. Він глянув на них і сказав:

— Подумайте, скільки їх там сьогодні стоїть на варті?

Було пізно, друзі вже готувалися іти спати, але Чумакові дуже кортіло поділитися з ними новиною, тому почав:

— Друзі, я думаю женитися. Сьогодні ми з Танею домовилися, що вінчання буде двадцять шостого лютого...

Запанувала мовчанка, першим вибухнув жартом Павук:

— Дуже добре, знаменито, будемо мати господиню!

Каня заявив, що це неправильно. Добрий командир повинен насамперед одружити всіх друзів, а щойно тоді думати про себе. Очевидно, він також жартував.

Гудим підійшов до Чумака, подав йому руку й сказав:

— Ґратулюю! Думаю, що мудро робиш.

За ним підійшли Зірка і всі інші друзі, стискаючи Чумакові руку.

Чумак цієї ночі довго не спав. Дотепер справою його стосунків із Танею керувало серце, а ось зараз він хотів перевірити своє рішення тверезим розумом.

— Ну, добре, — думав він, — якщо удасться нам перебороти фінансові труднощі і влаштувати якесь скромне весілля, то що буде далі? Де будемо жити? Отут, разом із вояцтвом, як радить Павук, чи, може, я піду до неї, до дівочого гуртожитку? — Ти, Чумаче, здурів! — мало не вигукнув уголос. — Ні, я завтра поговорю з нею на здоровий розум і ми відкладемо весілля.

Другого дня біля церкви, після Служби Божої, Таня підійшла до Чумака й сказала:

— Побачимося увечорі, бо тепер я запрошена на обід до пані Ціханської. Па! — і вона пішла до дещо старшої від неї сеньйорки Пласту, яку всі дуже любили й шанували в таборі.

Пані Ціханська мала великий вплив на Таню, вона давала їй багато порад, і вони любили одна одну. Чумак знав від сторонніх людей у таборі, що пані Ціханська особливо опікується Танею і навіть має на увазі якогось жениха для неї. Він був певний, що Таня звіриться і розкаже їй про їхні пляни, а ця розумна жінка дасть їй, приблизно, таку відповідь:

— Ти що, здуріла? Що знаєш про цього пройдисвіта-партизана? Може, він залишив удома жінку? Тут є стільки добрих хлопців!

Чумак саме такої, приблизно, поради для Тані й бажав. Він не хотів зав'язувати їй світу самою любов'ю.

По обіді, хоч це й був другий день Свят, Чумак пішов до крамниці, переглянув товари і зробив список, якого товару бракує, бо завтра вранці поїде на закупи. Крамниця вже дуже розрослася і в інших, нормальних, умовах її можна було б розвинути у велике підприємство.

Він замкнув крамницю і пішов до сумівської домівки, де в приємному товаристві провів цілий пополудень.

Майже кожного разу Чумак зустрічався з Танею у маленькому садочку, на лавці біля школи, кількадесят кроків від тринадцятого блоку. Ось і тепер саме тут Чумак чекав на Таню.

Надворі вже добре стемніло, коли задумана Таня дуже повільним кроком ішла від пані Ціханської. Вона навіть і не глянула на умовлене місце і пішла сходами до своєї кімнати. Чумак був певний, і навіть задоволений, що хтось допоміг йому відкласти весільну справу. Але подумавши, що це, може, однозначне з розлукою, його серце наповни-

лося великою журбою. У цьому садочку неначе забракло повітря для нього. Він добре знав, що забути Тані йому не сила, тому доведеться тяжко заплатити за це коротке щастя. Курив цигарку за цигаркою і думав, як би то виїхати геть із табору.

Але думки не клеїлися. Він підвівся з лавки й подався до своєї кімнати, а по дорозі сказав собі:

— Тримайся, Чумаче! Така вже твоя доля.

Вже в брамі він побачив Таню, що йшла йому назустріч:

— Я дуже спізнилася? — сказала. Правда? Перепрошую! — і притулила свої теплі вуста до його уст.

Вони пішли до тієї лавки, де перед хвилиною сидів Чумак. Були знову щасливі... Погода досить тепла, а навколо, в колишніх військових кошарах, світилося світло. З деяких кімнат іще було чути колядки, в таборі далі панувала святкова атмосфера.

— Таню, як провела час у гостині?

— Дуже добре! Пані Ціханська й далі журиться долею свого чоловіка. Вже кілька років нічого не знає про нього.

— Ти сказала їй про наш плян?

— Так.

— А що вона тобі відповіла?

— Бачу, ти хотів би знати, чи люди тебе хвалять, а чи гудять?

— Ні, — запевнив Чумак, — мене цікавить не тільки те, що сказала пані Ціханська про мене, а перш за все те, що вона думає про наш плян. У нас немає батьків, щоб нам порадили й допомогли. Чи наші пляни реальні? Крім весільних клопотів, є ще й мешканеві труднощі. Де будемо жити? — І жартома додав: — Чи ти мене між дівчат приймеш, а чи підеш жити до партизанів?

Таня розсміялася, а потім споважніла і відповіла:

— Ось дивись: пані Ціханська любить свого чоловіка, хоч і не знає, чи він живий. Якщо й живий, то десь там сотні кілометрів від неї. А нам мало б перешкодити окреме життя в цьому самому будинку?

Щасливий Чумак схопив Таню за руку, але жартував далі:

— Ну, добре. А як же будемо виховувати своїх дітей? Ти між дівчатами доню, а я між партизанами сина?

Вона вирвала свою руку, легенько вдарила Чумака по носі, і сказала:

— Не журися, доки будемо жити окремо, такої проблеми в нас не буде.

Розмова перейшла на побутові весільні справи. Білу суконку, яку Таня дістала від пані Ціханської, вона переробить на шлюбну, вельон (фату) позичить у товаришки. А в нього є темне вбрання. Скромне прийняття можна зробити в партизанській кімнаті, а далі якось треба думати й плянувати.

Вони попрощалися і, щасливі, розійшлися до своїх кімнат.

Другого дня Чумак був зайнятий справами крамниці, а ввечорі написав листа до командира Громенка, в якому просив дозволу на вінчання, а одночасно запрошував командира стати йому за боярина.

Кинув листа до таборової поштової скриньки і поважно замислився:

»А що, як не дістане дозволу? Що тоді? Адже він зробив уже заходи без порозуміння з Командуванням. Може, Командування УПА має для нього інший плян?«

Вирішив припинити будь-які готування до весілля і чекати на відповідь командира.

Після довгих-довгих десятьох днів Чумак одержав листа від командира Громенка і, схвильований, розпечатав коверту. У ній було два листи. В офіційному було написано:

»Команда Закордонних частин УПА розглянула Ваше прохання і дає дозвіл на вінчання та бажає багато щастя в новому житті«.

У другому, більш приватному, командир Громенко поздоровляв Чумака напередодні вінчання і дав свою згоду бути на його весіллі за боярина.

Ще того самого дня Чумак пішов до отця-пароха Кудрика, дістав у нього свідоцтво про народження і подався до німецького бюра замовити обов'язковий у Німеччині цивільний шлюб на той самий день, що й церковний, на дев'яту годину рано.

Таня мала багато свого власного клопоту, але нічого про те не говорила.

Друзі питали Чумака, де буде весілля, яка буде музика і про все інше, але він сказав їм, що візьме тільки шлюб:

— У нас так багато знайомих і приятелів, що й ціле майно крамниці не покриє видатків на таке весілля. З чого ж будемо далі жити?

Але друзі не погодилися з Чумаком. Вони приготували все на своїй квартирі. З'єднали два столи, між якими прибили ще якісь двері, і накрили білими простиралами. За тим імпровізованим столом було місця для тридцятьох осіб, що могли сидіти на стільцях, скриньках і на »позиченій« у таборовому парку лавці. За музику мало послужити десь позичене старе радіо, яке час від часу треба було »підсилювати« ударом кулака.

Велику допомогу в готуванні весілля подали пані Целевич, Тимкова, Чужак та весільні батько й мати — панство Сенюти. Найбільшою проблемою виявився столовий посуд, але й вона була розв'язана завдяки таборовій кухні.

Оселедці, хліб, кілька пляшок горілки та принесені панями торти стали запорукою, як казав Гудим, »порядного весілля«.

Все було готове і Чумак не міг надивуватися, бо ніколи не сподівався такої допомоги. Та ось ще нова несподіванка: комендант табору, який раніше не дуже-то прихильно ставився до упістів, зробив Чумакові весільний дарунок понад усі дарунки — приділив йому гарну кімнату в тому самому бльоці, та ще й частинно умебльовану.

Це була особливо приємна несподіванка і Чумак був переконаний, що цей гарний жест був наслідком доброї поведінки повстанців у таборі.

Увечорі приїхав командир Громенко. Познайомившись із Танею, він сказав Чумакові, що має велике щастя, бо зустрів у своєму житті милу дівчину.

Раненько Таня з Чумаком пішли до церкви, а після сповіді довго молилися до Всевишнього й дякували Йому, що зберіг їхнє життя під час воєнної хуртовини і опікувався ними.

А з церкви вони, разом із двома свідками, пішли до німецької установи і зареєстрували в ній свій цивільний шлюб. За кілька годин мало відбутися їхнє вінчання у церкві, тому вони розійшлися, бо мали ще полагодити багато різних справ.

Тим часом пані Тимкова, разом із двома успістами, прибрала призначену їм кімнату і принесла в подарунок молодій парі теплу перину. Нічний оздоблював якимись галузками вояцьку кімнату, де мало відбутися весілля. Інші прасували сорочки, краватки й штани, а Чумак не знав, що і як починати, тому сів на лаві й думав:

»Яка ж то цікава й незнана доля людини? Чи міг я колись уявити собі, що моє вінчання відбудеться в Німеччині, та ще й у військових кошарах, без відома і без присутности батьків?«

За долю батьків він боявся і думав про них. Його думки перервав йому Зірка:

— Чумаче! Збирайся, незадовго до церкви пора.

Завжди енергійний і заradний, Чумак тепер сидів ні в сих, ні в тих, не знавши, що йому робити і з чого починати. На допомогу йому прийшов Нічний. Він гукнув до повстанців:

— Гей, браття! Треба допомогти цьому повстанцеві оженитися!

І друзі помагали молодому вбиратися. Один подавав уже випрасовану сорочку, другий простягав йому блюзу, а третій зав'язував йому білого метелика-краватку... Командир Громенко весело гукнув до нього:

— Агов, Чумаче! Та всміхнися ж бо! Це ж не похорон тобі, а весілля!

Павук пришпилював, заздалегідь приготовані Танею, якісь стрічки із зеленими листочками. Але виявилося, що ніхто не знав, із якого боку їх чіпати. Павук побіг через коридор до сусідки, за хвилину вернувся і радісно заявив, що вже знає, де треба їх чіпати.

Частину українських весільних звичаїв довелося, хоч-не-хоч, залишити, бож незручно було молодому з його боярами підбирати молоду із шкільного гуртожитку. Тому вони домовилися, що зійдуться на коридорі.

Сімнадцятеро повстанців спостерігали, як із своїми дружками з першого поверху сходила вниз Таня. Тут уже були й весільні батьки, панство Сенюти. Вони й керували весільним походом до церкви, благословили молоду пару і пізніше вітали її.

Весільна група вирушила походом до церкви. Попереду бояри вели наречену попід руки, а за нею дружки так само провадили й Чумака.

Непогамовний Павук і тут пробував жартувати. Він дуже поважним тоном звернувся до командира Громенка із запитом, чи виставлено бічні охорони?

Весільний похід урочисто посувався до церкви, по обидвох боках його проводили очима багато глядачів, а Чумак дивився на Таню й не міг начудуватися, як вона спромоглася так чудово вбратися. Тоді він глянув на своє скромне убрання, а потім і на взуття й відразу облився потом: його черевики тільки попастовані, без полиску, виглядали мізерно. Командир Громенко підшіптував йому якийсь жарт, але Чумак не був спроможний його слухати. Він тільки зітхнув і простогнав:

— О Боже! Щоб я якось пережив цю годину!

Біля церкви було багато людей, а в самій церкві чекали на молодих особливо милі їм несподіванки: по обидвох боках, відгороджуючи юрби людей, виструнчилися по один бік сумівці, а по другий пластуни. Лава пластунів віддавала пошану пластунці Тані, а шерег сумівців маніфестував на цьому весіллі повстанця свою нерозривну єдність і солідарність із Воюючою Україною.

Не раз Чумак в Україні, як службовий сотні, робив збірки, давав накази, вирівнював шереги, звітував командирові в присутності інших відділів, а часом і на очах величезних натовпів цивільного населення, але тоді він почував себе багато краще, ніж тепер. Вся його увага тоді була звернена на рівні й горді повстанські лави. Сьогодні його командир стоїть за ним, а сотні очей звернені на Таню й на нього.

Чумак уважно слухав виразне й гарне читання апостола, та зміст його йому не дуже сподобався. Він узагалі не вимагав від своєї любої жінки всього того, що там читалося.

Після вінчання, отець парох Кудрик побажав молодій парі щасливих і довгих літ життя, а хор, разом з усіма присутніми, проспівав »Многая літа«.

Потім підходили приятелі й знайомі з добрими побажаннями. Таня почувала себе трохи ніяково, а трохи й гордо, бо їй уперше »панове« цілували »ручку«.

Із церкви на прийняття Чумак вів свою дружину під руку, але не знати було, хто саме й кого підтримував. Пізніше в кімнаті сотник Громенко жартував:

— Здається, що сьогодні в Чумака був перший бій, у якому він виявив свій страх і розгубленість.

Крім повстанців, до стола засіло біля двадцять гостей. Отець Кудрик поблагословив їжу і почалося прийняття.

— Яка шкода, — промовила Таня до Чумака, — тут можна було примістити ще кількох гостей, яких я дуже хотіла запросити, але не знала, чи буде місце.

Чумак визнав їй слушність і сказав:

— Бачиш, тут відчувається брак батьків та їхньої поради. Ні ти, ні я не розуміємося на весільних справах, тому в нас і можуть бути помилки.

Нічний, Гудим і Каня частували гостей, доливали їм чарки. Весільне прийняття ставало дедалі веселіше. Почалися патріотичні промови і за кожною з них підносили чарки на »Многая літа«. На шафі хрипливе радіо почало грати на підібраній станції старий австрійський вальс і половина гостей пішла в танець, спершу повільніше, а згодом швидше. Друг Миськів, проф. Чужак, пані Целевич і о. Кудрик розповідали по черзі веселі жарти і важко було вгадати, кому веселіше: чи тим, що танцювали, чи тим, що сиділи за столом.

Командир Громенко танцював із старшою дружкою, Марійкою, потім її хтось йому »відбив«. Він став у кутку і дивився на своїх веселих партизанів, з якими разом писав частину найновішої історії української визвольної боротьби.

Командир був сумний, немов відчувши на собі Чумаків погляд, він підійшов до нього й сказав:

— Бачу, Чумаче, що з мене не виходить веселий весільний боярин. Треба мені підібрати собі на заступника Зірку.

І, не чекаючи на Чумакову відповідь, він попрохав Таню до танцю. Однак танець цей, як бачив Чумак, був лише приводом поговорити з Танею.

Нічний приніс іще кілька пляшок і весілля ставало дедалі гамірніше. Хтось лагодив змучене радіо, а решта молодих обступили професора Чужака і голосно й весело виспівували якусь пісню різними голосами.

Зближалася північ. Гості почали розходитися. Чумак подякував усім гостям за присутність, за всяку поміч і за подарунки. Він і Таня попрощалися з усіма й пішли до своєї нової кімнати. Світла не світили, раптом почули, що хтось хропе, мабуть, у їхньому ліжку.

Чумак засвітив світло. Так і є! На їхньому ліжку, на перині, спав, у чоботях, один з упістів, друг Бурий. Вони глянули одне на одного й голосно розсміялися. А Таня сказала:

— Я завжди мріяла вийти заміж у велику родину і ось моє бажання сповнилося.

В кімнаті не було жодного стільця, тому молодята посідали на краю ліжка і згадували перебіг весілля. Таня й досі шкодувала, що не запросила більше своїх знайомих і подруг. Чумак почав її підбадьорювати:

— Не турбуйся, ми цю помилку виправимо на майбутньому весіллі наших дітей. Отоді вже запросимо кілька соток гостей.

І вони знову весело засміялися.

Щирий сміх розбудив Бурого. Він прокинувся, схопився з ліжка, почав поправляти перину і виправдуватися:

— Я дуже перепрошую, мені зробилося недобре... Не хотів псувати гостям весільної забави, тому вийшов на подвір'я, а потім сам не знаю, як сюди попав...

— Не журися, нічого не сталося, — потішав Чумак збентеженого Бурого. — Ти вже трохи виспався, тепер іди й заопікуйся командиром Громенком.

Бурий, поспішаючи, вийшов.

Таня скинула вельон, розчесала волосся і попросила Чумака згасити світло.

— Навіщо гасити світло? — жартував Чумак.

Таня нічого не відповіла, сама погасила світло і почала роздягатися. Чумак також роздягався і був задоволений, що світло вилучене, бо він також не відважився б роздягатися при Тані.

Він уперше по кількох роках ішов до ліжка під теплу перину.

*

Уранці, коли сонце залило своїм промінням кімнату, Чумак прокинувся. Побачив, що він спав на перині, а біля нього під периною, спала його кохана Таня. Він швидко вбрався і був готовий іти на квартиру до повстанців, щоб позичити собі бритву і там поголитися, але прокинулася Таня.

— Як же ти тепер будеш одягатися? — запитав жартом Чумак. — Я світла сонця не погашу.

— А я не встаю, ти йди і подивися, що там діється на квартирі в друзів, — відповіла.

На квартирі вже вбраний ходив по кімнаті сотник Громенко і щось думав, а вояцтво ще спало твердим сном, немов по великій і вдалій бойовій операції.

— Агов, герої! Снідати і до церкви! — будив їх Чумак.

Упісти не поспішали вставати, тоді Чумак застосував іншу тактику:

— Зараз сюди прийде Таня і мене цікавить, як ви тоді будете вбиратися?

За кілька секунд майже всі були одягнені.

Таня також використала Чумакову неприсутність, швиденько встала, вбралася, прибрала кімнату і тоді прийшла на квартиру вояків, щоб допомогти дещо прибрати після вчорашнього бенкету. Таню вояки любили і шанували, тому зараз кинулися їй помагати. Як звичайно, розпещений син священика, Зірка, спізнився і Юзьо мусів закривати його коцом, поки той похапцем одягався.

Добрий господар друг Нічний давав поради також і Тані. Він радив насамперед зварити каву, поснідати, а потім прибирати кімнату. Сотник Громенко питав Чумака, але так, щоб Таня чула, чи вміє вона хоч каву і яйця варити.

— Пане сотнику, дайте мені час і змогу навчитися. Я ж щойно стала господинею, а яєць не звару, бо нема, — відповіла Таня.

— Як закінчилося вчора прийняття? — запитав Чумак сотника Громенка.

Командир глянув на вояків і сказав:

— Вони всі, добрі хлопці, були під газом, за вийнятком Бурого.

Бурий весело підморгнув Чумакові, а тоді соромливо глянув на Таню, а вона підтвердила, що Бурий завжди чемний і вирозумілий.

*

Увечорі Чумак відпровадив командира Громенка на станцію. По дорозі командир сказав до нього:

— Я дуже задоволений, що у вашій групі ще нема такого розбиття, як по інших таборах.

— Яка причина тих непорозумінь, друже командире?

— Лихо його знає! Я щось підозріваю, що ті нові зв'язки з Краєм занадто легкі. Доведеться, мабуть, самому йти до Краю.

— Чи не можна цього скандального непорозуміння якось полагодити?

— На низах перетягають наших вояків то на один, то на другий бік. А »на горі« обидва табори твердять, що за ними стоїть Край. А я цілком певний, що в Краю нема жодного розбиття, тим більше, що ОУН, УГВР і УПА очолює та сама людина.

Сотник почав випитувати Чумака, що він думає про упіста Сержанта і чи в нього добра пам'ять.

Вони потисли один одному руку, побажали всього найкращого і командир ускочив до потягу, що вже рушав. Це була їхня остання зустріч.

По дорозі до табору Чумак думав про командира Громенка:

— Боже, чому не пошлеш нашому народові кілька тисяч отаких Громенків. З їх допомогою ми не тільки здобули б свою державу, а й добре її забезпечили б.

За кілька днів по від'їзді командира Громенка до повстанців приїхав колишній військовий референт ОУН полковник Калина і своїми жартами кидав камінчики в бік ОУН та вимагав, щоб усі підпорядкувалися УГВР, яка, за його твердженням, вже змінила курс політики в Краю і на еміґрації.

Чумакові кортіло запитати, наскільки засуджено й дотеперішню боротьбу і політику УПА, але пригадав собі слова Громенка, що дискусії на низах тільки перетягають на один, то на другий бік вояцтво, тому й утримався від запиту.

Кілька днів пізніше, після виїзду полковника Калини, до Байройту приїхав Горислав, який поставив справу гостріше. Він зажадав від Чумака ключів до крамниці і почав її перевіряти. Чумак напів із жалем, а напів з іронією запитав:

— Чи перевіряєте свій вклад капіталу?

Горислав зрозумів запит і відповів:

— Друже Чумаче! Коли у вас не буде повного підпорядкування ЗП УГВР, будете звільнені з вашого посту, бо я маю такий наказ.

Пригноблений Чумак нічого не казав своїм друзям, ані Тані, але шукав якогось виходу і вирішив приспішити свій виїзд кудись за океан.

Увечорі він про свій намір розповів Тані й вони довго радилися, а врешті вирішили спробувати виїхати до Австралії.

Ще того самого вечора Чумак написав листа до командира Громенка з проханням про дозвіл на виїзд.

Родинне життя у »панства Чумаків«, як їх називали тоді в Байройті, текло нормальним руслом. Таня вже добре варила каву, маринувала оселедці і робила різні салати з городини.

Та ось наближалися Великодні Свята і перед Танею виринула величезна проблема. Крім одного горщика, двох тарілок, двох виделок і ножів, іншого начиння не було. А тут треба пекти паску, готуватися до Свят і прийняття гостей.

Таня виявилася дуже потайлива і честолюбна. Кудись ходила, щось робила, обкладалася якимись книжками і щось із них собі виписувала. Чумак відчував клопіт Тані, але помітив, що вона намагається всі ті свої готування приховувати, тому вирішив не докучати їй запитаннями. Він пішов обмірковувати підготовку до свят до »своєї родини«, до упістів, а ця »родина« була досить велика.

По трьох днях дуже клопітливих і потаємних готувань, у Тані на столі вже стояв десь позичений і гарно прибраний кошик, а в ньому — гарненька невеличка паска, кілька писанок та ще щось. Усе було накрите рушничком із чудовою вишивкою.

— Дуже гарна твоя паска, — сказав приємно здивований Чумак. Але Таня не відповіла нічого.

Посвячення пасок відбулося на таборовій площі. Цікаві жінки роздивлялися по кошиках, але Тані не доводилося соромитися своїм першим святковим печивом.

Свято, а також і прийняття, відбулося досить гарно. На похвали за гарну й смачну паску Таня нічого не відповідала, приймала їх мовчки.

Тепер дні минали швидше. Повстанці, а з ними й Таня, були досить зайняті, бо часто на таборові забави готували буфет.

Таня поралася коло »канапок« (грінок, сандвічів), а вояки обслуговували веселу публіку і доливали чарки. Найспритніше виходило це в Гудима, від нього намагався не відставати Ромко. На пластових забавах буфет готували панство Сиваки. Їхні буфети мали кращий вибір тортів, але обслуга ніколи не могла дорівнятися до метких упістів.

Одного дня до табору приїхав відвідати вояків старшина УПА, доктор Скала. Повстанці дуже зраділи, д-р Скала був гарною і заслуженою людиною, йому не один з повстанців завдячував своє життя. Довго говорили з ним про минуле, про його брата в Краю на високому пості, і про теперішню ситуацію на Заході. Він усією душею був із Воюючою Україною.

Одного суботнього ранку Чумак хотів »побавитися« в джентлмена і самому зготувати снідання та подати його Тані до ліжка. Почав нишпорити в їхній одинокій шафці на посуд і раптом намацав у ній досить великий, на кілька сантиметрів завтовшки якийсь макух.

Спробував надломити його, але він виявився дуже цупким. Нарешті, Чумак »переміг«, надломив шматок і спробував »на зуб«. Був дуже смачним, видно, що не бракувало в ньому ні жовтків, ні масла, ні цукру. Чумак збудив Таню і запитав:

— Звідки в нас такі »ласощі«?

Таня розплющила очі, глянула на корж і швиденько сховалася під перину. А вже звідти, напів із сміхом, а напів із плачем призналася, що це її перша в житті, власноручно спечена паска.

— Та вона ж добра! — сказав Чумак. — Тільки дивно, чому ти й досі не подала її на стіл?

— Бо пасок заввишки в чотири сантиметри не печуть, — відповіла Таня з-під перини.

Її щирість зворушила Чумака, він запевняв її, що ще зроду не їв такої смачної паски.

— Тільки, — додав Чумак, — ти напевне дістала на неї рецепту від дантиста.

(Закінчення буде)

ПОВІДОМЛЕННЯ

В Українській Видавничій Спілці в Лондоні вже появився друком у книжковій формі повний текст українського захалявного журналу

»УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК« ч. 4.

Тверда оправа з мистецькою обгорткою, добрий папір, 136 сторін тексту.

Ціна з пересилкою:

Вел. Британія	1.00 ф.
США, Канада, Австралія	3.50 дол.
Німеччина	9.00 н.м.
Бельгія	120.00 б.фр.
Франція	13.00 ф.фр.

В інших країнах рівновартість 1.00 ф.

Замовлення слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200, Liverpool Road,
London N1 1LF, Great Britain.

Марк ТВЕН

ОСОБИСТІ СПОГАДИ ПРО ЖАННУ Д'АРК СЬЄРА ЛЮЇ ДЕ КОНТА

(Закінчення, 12)

Розділ XXIV

ЖАННА-МУЧЕНИЦЯ

О годині 9-ій рано Орлеанська Діва, Визволителька Франції, юна, принадна й невинна, вийшла з в'язниці, щоб віддати своє життя за батьківщину, яку безмежно любила, і за короля, який залишив її напризволяще. Жанну посадили на віз, призначений для злочинців, щоб передати цивільному судові, але вже заздалегідь поклали на її голову високу шапку-ковпак, подібну до митри, на якій був напис:

»Єретичка—клятвопорушниця—віровідступниця—ідолопоклонниця«.

Разом із нею на возі сиділи — монах Мартин Ладвеню і метр Жан Массьє. У довгому білому одязі Жанна була чудова, юна й прекрасна. Коли вийшла з темряви на соняшне світло і стала під темним склепінням в'язниці, то юрба простого люду голосно закричала: *»З'ява! Небесна з'ява!«* Люди впали на коліна і молилися, жінки плакали. Знову залунала зворушлива молитва за вмираючих... Спів зростав і поширювався, хвилі врочистих звуків супроводжали засуджену, потішали і благословили її на цілому сумному шляху, аж до місця страти: »Ісусе змилуйся над нею! Свята мученице, Маргарито, моли Бога за неї! Святі архангели й блаженні мученики, моліть Бога за неї! Боже, не залиши її без Своєї благодаті! Милосердний Боже, рятуй її, змилуйся над нею!«

В одній історичній книжці читаємо: »Біднота не могла нічого дати Жанні д'Арк, крім своїх молитов, але є всі підстави сподіватися, що молитви тих людей дійшли до Бога. Історія не знає багато таких зворушливих явищ, коли безрадна юрба плаче й молиться із засвіченими свічками, ставши на коліна біля мурів фортеці-в'язниці«.

І так на цілому шляху: тисячі людей стояли на колінах, шлях був густо вкритий блідо-жовтими вогниками свічок і виглядав немов поле золотавих квіток.

Обабіч шляху густими рядами стояли англійські вояки, а за ними живими мурами простягались ряди народу на колінах.

Раптом крізь юрбу і стіну вояків прорвалась людина в одязі священика. Немов божевільний, він упав на коліна перед возом і, простягнувши руки до Жанни, благав:

— О, прости, прости мені!
Це був Луазелер.

І Жанна простила йому, простила від щирого серця, сповненого милосердям до всіх, хто страждав, незалежно від того, за які гріхи. Вона ані словом не докоряла мерзенникові, який день за днем, лицемірно й підступно, заманював її у смертельну пастку.

Вояки хотіли вбити Луазелера, але граф Варвік заборонив. Дальша доля Луазелера невідома. Мабуть, сховавшись десь од світу, його мучила грижа сумління.

На площі Старого ринку збудовано двоє підвищень і приготовано костер, подібно, як це вже було у дворі св. Уена. Як і тоді, так і тепер на однім підвищенні примістили Жанну і її суддів, а на другому — вельмožів на чолі з Кошоном і кардиналом Вінчестерським. Площа виповнилась народом, вікна і дахи довколишніх будинків аж чорніли від людей.

Коли підготовка до страти Жанни закінчилась, затихли всякий шум і рух, запанувала врочиста тиша.

На наказ Кошона, священик Николя Міді почав проповідь, він пояснював юрбі, що коли одну з гілляк лози (лоза означала Церкву) охоплює хвороба, то її треба відрубати, бо інакше зараза може кинутись на цілу лозу. Він доводив, що Жанна і її злочинні дії стали згубною загрозою для чистоти і святості Церкви, тому Жаннина смерть необхідна. Закінчивши свою промову, він — звернувшись до Жанни — сказав:
— Жанно, Церква позбавляє тебе своєї опіки! Йди собі з миром.

Жанну посадили окремо, щоб показати, що Церква справді відреклася від неї. Вона сиділа цілком самітна, чекала кінця терпеливо й покірно. Тоді до неї звернувся Кошон. Йому порадили прочитати їй документ про її відречення і він узяв його з собою. Але, побоявшись, що Жанна може сказати всю правду і на нього впаде вічна ганьба, він тільки коротко пригадав їй про її гріхи і запропонував покаятися, щоб врятувати свою душу. Потім урочисто оголосив, що Жанна відлучена від Церкви і передав її цивільному правосуддю для виконання вироку.

Жанна стала на коліна і, зі сльозами в очах, почала молитися. За кого? За себе? — О, ні, — за короля Франції! Її покірний голос проймав усі серця. Вона не згадувала про підступність короля, про те, що він покинув її, що через його невдячність вона мусить умерти лютою смертю. Вона пам'ятала тільки одне: він — її король, а вона — його вірна піддана; вороги кидають на нього брехню, а він не має змоги себе захищати. Смерть була перед нею, але Жанна не думала про себе, тільки благала всіх присутніх, щоб повірили їй — король добрий, шляхетний і правдивий, він не винен за її вчинки, він нічого не доручав їй. Покірними й зворушливими словами просила помолитися за

неї та простити їй усі гріхи, просила всіх — і ворогів, і тих, що співчували їй.

Мабуть, не було ні одної людини незворушеної. Всі схвилювалися, навіть англійці, навіть судді. У багатьох тремтіли уста, а очі вкривалися слізьми, навіть у англійського кардинала: у політичних справах він не знав сантиментів, але, виходить, в нього було ще й людське серце.

Голова цивільного суду був настільки схвильований, що забув оголосити вирок і Жанна пішла на смерть без присуду: — так ще одним беззаконням закінчився цей ганебний процес, беззаконний від початку до кінця. Голова цивільного суду спромігся тільки на те, що сказав варті:

— Візьміть її! — А до ката: — Роби своє діло!

Жанна попросила дати їй хрест, але де взяти хреста? Тоді один з англійських вояків переломив паличку надвоє, зв'язав її кусники навхрест і подав Жанні. Жанна взяла цього саморобного хреста і пригорнула до своїх грудей. Ізамбар де Ля П'єр пішов до близької церкви і приніс їй посвячений хрест; вона поцілувала його, поливаючи слізьми, славила Бога і святих.

Із Жанниних очей текли сльози, притиснувши хреста до уст, вона разом з Ізамбаром пішла по фатальних сходах на підвищення. Там їй казали стати на купу дров, що були довкола стовбура на одну третину його висоти. Вона стала спиною до стовбура. Юрба, затамувавши дихання, дивилася на неї. До Жанни підійшов кат, обвинув її слабеньке тіло ланцюгом і прив'язав до стовбура. Тоді кат зійшов униз, щоб завершити своє жахливе діло. Жанна залишилася сама, — вона, що недавно мала стільки щиро відданих їй друзів.

Я бачив все, хоч мої очі були залиті слізьми. Далі я вже не мав сили дивитися, тому оповідаю те, що подають інші очевидці. Я тільки чув жахливі звуки, які розривали моє серце, але останнє, що відбилося в моїх очах у той жахливий час, — це була Жанна д'Арк у своїй юній красі. І цей образ, незнищений часом, збережеться в моїй пам'яті до кінця моїх днів. А тепер продовжую моє оповідання.

Якщо хтось думає, що в таку страхітливу хвилину, коли всі злочинці признаються до гріхів і каються, Жанна також підтвердила своє розкаяння і сказала, що її вчинки були злими, навіяні дияволом, то він дуже помиляється. Чисті Жаннині думки були далекі від цього, вона й тепер думала не про себе й свої муки, а тільки про інших, про ті нещастя, які їм загрожували. Із смутком поглянувши на башти міста, вона промовила:

— О, Руане, невже тобі суджено стати моєю могилою? О, Руане, Руане, боюся, що ти пострадаєш за мою смерть!

Дим піднісся аж до її лиця; на мить Жанну охопив жах і вона закричала: »Води! Дайте мені святої води!« Але зараз заспокоїлася і вже

не відчувала страху. Почувши біля своїх ніг тріскіт полум'я, її охопила тривога за ближнього, якому грозила небезпека, — за брата Ізамбара. Вона була дала йому свій хрест і просила його ввесь час тримати перед нею, щоб могла черпати з нього надію і втіху, поки відійде до Бога. А тепер просила Ізамбара відійти далі від небезпечного вогню. Заспокоївшись, сказала:

— Тримай хреста так, щоб я бачила його до кінця.

Злодюга Кошон не хотів дати їй спокійно померти, він не відчував сорому за свої ганебні вчинки, підійшов трохи ближче і крикнув:

— Востанне раджу тобі, Жанно! Покайся і моли Бога, щоб простив тобі!

— Я гину через тебе! — відповіла Жанна, і це були її останні слова.

Чорний дим, прорізуваний червоними язиками полум'я, піднісся густими хмарами і сховав її від людей. З-за цієї димової заслони було чути, як Жанна голосно й надхненно молилася. Деколи, як вітер відганяв дим, було видно її обличчя, звернене до неба, і її вуста, що відмовляли молитву. Нарешті, милосердне полум'я раптом знялось угору і Жаннине обличчя навіки сховалося, назавжди замовк і її голос.

Так Жанна д'Арк відійшла від нас. Тяжко розповісти короткими словами, як світ збіднів і осиротів!

ЗАКІНЧЕННЯ

Жаннин брат, Жак, помер у Домремі під час Руанського процесу. Так здійснилося пророцтво, що його була висловила Жанна на лузі. Тоді вона сказала, що Жак залишиться вдома, а ми всі підемо на війну. Бідний Жаннин батько, довідавшись про її мученицьку смерть, не витримав такого удару й помер.

Жаннина матір одержала пенсію, призначену їй Орлеаном, а життя її було довге.

Минуло 24 роки після смерти Жанни. У Парижі, в Соборі Богоматері, взимку відбувався диспут, який став початком поновлення доброго імени Жанни д'Арк. Тоді прибула й старенька Жаннина мати. До Парижу зібралися люди з усіх кінців країни, щоб побачити високошановану стареньку жінку. Вони виструнчилися на її шляху і з пошаною, із слізьми на очах, дивилися на неї, як вона йшла до собору, де на неї чекали великі почесті. З нею були Жан і П'єр, але вже не ті безтурботні молодики, що пішли з Вокульору разом із нами, а колишні вояки, голови яких уже сріблилися.

Після мученицької смерти Жанни, ми з Ноелем вернулися до Домремі. Та незабаром, коли конетабль Рішмон став на місце Ля Тремуйля, як головний радник біля короля, і вирішив завершити велике Жаннине діло, ми знову одягнули воєнні панцери, вернулися до війська і

воювали за короля в усіх великих і малих битвах, аж Франція остаточно визволилася від англійців. Цього вимагала б від нас і Жанна, воля якої і по її смерті була для нас законом. Всі живі її вояки залишилися вірними їй і до кінця воювали. Доля нас розсіяла по цілій країні, але коли брали Париж, тоді, випадково, ми всі опинилися разом. Це був великий і радісний день, хоч одночасно й дуже сумний, бо без Жанни, вона не ввійшла з нами до відвойованої столиці.

Ми з Ноелем ніколи не розлучалися, я був побіч нього і в час його смерти. Він упав в останнім великім бою з англійцями. Тоді ж загинув і старий грізний ворог Жанни — Тальбот. Йому вже було вісімдесят п'ять років, він ціле своє життя провів у битвах. Боровся, як грізний старий лев із густою сивою гривою, в нього було ще досить сил і того дня він воював не гірше будь-якого молодика.

Ля Гір пережив Жанну на тринадцять років, він також безперервно воював. Війна була головною радістю його життя. Я вже ніколи не зустрічався з ним, але часто чув про нього.

Дюнуа, герцоґ Алансонський і д'Олон дожили до повного визволення Франції. Вони разом із Жаном і П'єром д'Арк, Паскерелем і мною виступали на Виправдувальнім процесі. Тепер вони вже усі упокоїлися навіки і з бойових Жанниних співтоваришів я залишився сам. Пригадуєте, Жанна пророкувала, що я доживу до того часу, коли люди вже забудуть цю війну. Але не забудуть навіть тоді, коли я прожив би ще тисячу років, бо все, що пов'язане із Жанною д'Арк — безсмертне.

Жаннині брати одружилися і залишили по собі нащадків, що належать до шляхетського стану, а їх знамените ім'я дає їм честь, якої не мають звичайні шляхтичі. Ось учора діти прийшли до мене і всі скинули шапки перед ними, але не тому, що вони шляхтичі, а тому, що вони внуки братів Жанни д'Арк.

А тепер оповім про відновлення доброго імени Жанни. Вона коронувала короля в Реймсі, а король навіть не зробив найменших зусиль, щоб рятувати її від жахливої смерти. На протязі 23 років він був байдужим, не турбувався тим, що її добре ім'я очорнили попи за її геройські вчинки, якими вона врятувала його і його трон. Не турбувався, що Францію мучить сором і вона прагне відновити честь своєї Визволительки. Та ось, раптом, король заметушився і почав вимагати правосуддя для бідної Жанни. Чому? Може тому, що в нього прокинулося почуття вдячности? Може тому, що його черстве серце відчуло грижу сумління? — Ні! Тут була важливіша причина, кажемо — важливіша, але тільки для такої людини, якою був негідний король. Тепер, коли англійці остаточно програли і опустили Францію, вони почали розповсюджувати чутки, що король дістав свою корону з рук жінки, яку Церква засудила за зносини з дияволом і спалила її, як чарівницю. Так, отже, мовляв, чого вартий такий король? Ясно, його вартість мала і чого тримати такого короля на троні!

Ось тому Карло VII раптово запалав бажанням посмертно відновити добру славу своєї добродійки! Він звернувся з тією справою до папи, а папа визначив авторитетну комісію з духовних осіб для дослідження історії Жанни. Комісія працювала в Парижі, Домремі, Руані, Орлеані та в інших містах продовж кількох місяців. Вивчила протоколи суду над Жанною, вислухала свідчення Дюнуа, герцоґа Алансонського, д'Олона, Паскереля, Курселя, Ізамбара де Ля П'єра, Маншона, мої та багатьох інших, імена яких знані вам із мого оповідання. Допитувала й понад сотку свідків, які вам менше знані — друзів Жанни в Домремі, Вокульорі, Орлеані та в інших містах, а також суддів та інших очевидців Руанських процесів, свідків Жанниного відречення та її мученицької смерти. Таке дуже докладне дослідження не виявило ні однієї плями на імені Жанни і на її вчинках. Так і записано в постанові комісії, так і залишиться навіки.

Я часто був присутнім під час праці комісії. Зустрічався з багатьма знайомими, яких не бачив уже чверть століття, а між ними і з тими, кого гаряче любив: з моїми колишніми командирами, з Катериною Буше (О, Боже! — вона вже була одружена!). Були між ними й такі, що розбурхали в мені багато гірких почувань, як ось Бопер, Курсель і їх псубрати у дияволі. Зустрівся і з Ометтою та маленькою Менжетою — їм вже було під п'ятдесятку, мали чимало дітей. Зустрічався і з батьком Ноеля, з батьками Палядина та Соняшника.

Радісно ставало, як герцоґ Алансонський хвалив Жанну за її великі воєнні здібності, як Дюнуа красномовно підтверджував його свідчення, а одночасно оповідав про Жаннину доброту, про її велику відвагу, про її вогненну пристрасність, грайливу веселість, ніжність, милосердя та про все чисте, принадне і шляхетне у Жанни*. Слухаючи його, я бачив Жанну перед собою, як живу, і серце моє обливалося кров'ю.

На цьому закінчу своє оповідання про Жанну д'Арк — чудову дитину, шляхетну душу, особистість, яка ні в чому не має і не буде мати рівних їй: ні в чистоті прагнень, ні в цілковитій безкорисливості, ні в абсолютній відсутності особистого честолюбства. Як би ви пильно не шукали, жодних плям у Жанни не знайдете. А про інших, хоч вони й записані в історії, навіть священній, цього не скажете.

У Жанни д'Арк любов до батьківщини була чимось більшим, ніж почуття: — це була пристрасть. Тому вона — втілення духу патріотизму, його живий, видимий образ.

Любов, милосердя, геройство, війна, мир, поезія, музика — для таких тямок можна знайти багато символів і прикладів. Але слабенька струнка дівчинка, в розквіті першої юности, з короною мучениці на голові, з мечем у руці, яким вона розбивала кайдани своєї поневоленої

*) Вражає те, що ні автор, ні дійові особи, виведені ним, уже навіть натяком не згадують про жахливий злочин, що його вчинив єпископ Кошон (Свиня), засудивши Жанну на мученицьку смерть, — *Д. К.*

батьківщини, — одна! І хіба вона, саме вона, не залишиться символом патріотизму до кінця світу?!

— Кінець —

Переклад »Жанни д'Арк« Марка Твена на українську мову початий 14-го квітня 1970 року, а закінчений 28-го квітня 1971 року. Отже, тривав один рік і чотирнадцять днів.
Мюнхен, 29.IV. 1971 р. *Д. Куликовсъкий*

ПОЯСНЕННЯ Й ПРИМІТКИ
до твору »Жанна д'Арк« Марка Твена

Історичний роман М. Твена про національну героїню Франції початий 1893 р., а закінчений на весні 1895 р., хоч задум твору виник у нього значно раніше. Образ Жанни д'Арк полонив автора ще в його юних роках. Спогад про знайдення ним на вулиці в Ганнібалі (коли він ще був там друкарським учнем) листка з книжки, в якому була розповідь про долю Жанни, залишився у його пам'яті на все життя. Одначе щойно 1880 р. М. Твен починає уважно вивчати літературу і документи про її часи.

Постарівшись, Марк Твен з особливо ніжним почуттям згадував цей свій твір. У замітці з 30-го листопада 1908 р. він писав: »З усіх моїх книг я найбільше люблю »Жанну д'Арк«, я добре знаю — вона найкраща з них. Крім цього, вона дала мені семикратно більше задоволення, ніж уся решта моїх книжок; я готував її дванадцять років, а два роки писав. До інших творів я не готувався...«

Дещо пізніше з'явилися і критики твору Марка Твена, але з думками деяких із них важко погодитися. Наприклад, з Ваґенкнехтом, який твердив, що Твен у »Жанні д'Арк« відмовився від своїх раніших поглядів на февдальну старовину, мовляв, звеличував те лицарство, яке раніше висміював. Насправді, Марк Твен так само змалював темними кольорами февдальну Францію, як і Англію Тудорів у »Принці та Жебракові« або Англію леґендарного короля Артура.

Марк Твен у своїй праці подав світлий образ своєї героїні на дуже темнім тлі, яке створили: зовнішні вороги і власні, себто внутрішні (французькі) — розбійники-февдали, повністю здеморалізовані урядові кола на чолі з нікчемним і безхарактерним королем Карлом VII та тодішні достойники римо-католицької Церкви у Франції, які служили ворогам своєї нації, замість захищати її право на незалежність.

Переказ про Визволительку Франції, св. Орлеанську Діву, найкращу християнку з усіх католиків, творився в особливих умовах: — спочатку Жанну, як »еретичку« і »Боговідступницю«, спалили, а потім, щоб довести свою »непомильність«, канонізували, як новоявлену католицьку святу!..

Як видно із самого твору, образ Жанни д'Арк давав М. Твенові надхнення, головно, як втілення героїки національного патріотизму. Великому письменникові було ясне одне: джерелом Жаннииої мужности, витривалости й рішучости був її кровний зв'язок із своїм народом. »Жанна була селянкою, вийшла з народу й знала його. Всі інші, що вешталися у вищих сферах знали його менше. Ми звикли ігнорувати безформну масу, яку звемо »народом«, додавши до цього слова навіть трохи презирства. Це дивне, бо в душі добре знаємо, що міцна тільки та влада, яку підтримує народ: висмикнути цю підпору — ніщо на світі не врятує трону!« — глибоко правдиво каже сам М. Твен.

В тих словах заповітні переконання самого Твена. Його роман про леґендарні вчинки середньовікової французької пастушки з Домремі був тісно пов'язаний із його власними роздумами про долю американського народу. Крім цього, в багатьох випадках Жанна д'Арк близька до раніших героїв Твена: до Гека Фінна, до Томи Кенті та коннектікутського янкі. Твен любується моральною цілістю характеру Жанни, її волею до боротьби за права і волю свого народу, її ясним розумом, життєвою мудрістю і геніяльністю, що поставили сімнадцятирічну неграмотну селянську дівчинку на чолі французької армії, зробили її творцем багатьох блискучих перемог над окупантом.

Цікаві думки висловив про Жанну д'Арк Бернард Шов у п'єсі-хроніці »Свята Жанна«, де він каже: »Вона — людина доброго розуму, ні один мент не була тим, чим багато письменників її собі уявляли: мовляв, вона »романтична леді«. Жанна д'Арк повністю дочка землі, з її селянськими рисами — поміркованістю і впертістю, з її сприйняттям великих лордів, королів і прелатів такими, якими вони були, — без поклонів і снобізму . . .«

У »Жанні д'Арк« автор виступає як сьєр Люї де Конт, ніби земляк і друг з дитинства Жанни, але це видумана особа, яку Марк Твен підставив замість своєї власної.

»Особисті спогади про Жанну д'Арк« вперше були надруковані в журналі »Гарпер'с Маґазін« без підпису автора, як нібито якийсь переклад із французької мови. Ім'я Марка Твена, як автора, подане було щойно тоді, коли роман вийшов окремою книжкою у 1896 році.

Примітки й пояснення до Книжки першої

Розділ I

До заголовка твору треба подати наступне: історичним прототипом Ле Конта був Люї Ле Кут, паж Жанни д'Арк, що його д'Олон зарахував до її оточення, а пізніше він давав свої свідчення на посмертнім Виправдувальнім процесі Жанни.

Лайош Кошут (1802-1894) — провідник національно-визвольного руху в Угорщині проти австрійсько-угорської монархії. Він був головою угорського революційного уряду в 1848-49 рр.

На початку оповідання згадується про Арманьяків. Під час панування божевільного короля Карла VI (1380-1422) у Франції існувало двоє феодальних угрупувань, із яких одне звалося Арманьяками — від графів Арманьяків. Угрупування Арманьяків уважало себе за французьку партію у противагу до Бургундців, які співпрацювали з англійськими окупантами.

»Вільні банди« — це т. зв. »routiers«—»дорожники«, розбишацькі загони, які складалися з дезертирів і зубожілих селян. Найчастіше їх очолювали лицарі-авантюрники, незаконні відпрыски (байстрята) великих феодалів. Воєначальники Столітньої війни дуже часто брали їх собі на допомогу в битвах з англійцями.

В одному місці роману сказано: *»...і в нас було тоді три папи«*. Автор має на увазі сорокрічний розкол в історії папства (з 1378-го по 1417-ий рік). Після »Авіньйонського полону« (1308-1377), себто періоду, коли папи — підпавши в залежність французьких королів — перебували в Авіньйоні, папську столицю знову перенесено до Риму, але Курія, яка залишилася в Авіньйоні, далі обирала своїх папів. Так витворилися партії, які в суперечках між собою розкривали багато ганебних справ і подій. Щоб піднести повагу Церкви, а одночасно обмежити владу й прибутки Ватикану, уряди багатьох країн пробували поставити над папою владу соборів. У 1409 р. Пізанський собор скинув із папства обидвох тодішніх папів — Григорія XII і Бенедикта XIII, а під час виборів нового папи взяв від кандидатів присягу, що вони проведуть разом із собором реформу Церкви. Обраний папа Олександер V порушив присягу і розігнав собор. Усунені папи також не відмовилися від своїх претенсій і так було аж три папи. Незабаром Олександер V помер, бувши отруєним, а на його місце прийшов Балтазар Косса.

Наступний Констанцький собор (1414-1418) формально поклав край т. зв. великому розколові, але на практиці зайнявся не обіцяним очищенням Церкви, а здушенням соціяльних рухів, що тоді прибирали релігійних форм.

Розділ III

»...Дванадцять палядинів« (від латинського слова »palatinus« — палацовий), — так звалися співробітники Карла Великого. В 778 р. вони були ар'єргардом Карлового війська, що виходило з Еспанії. Всі загинули в Ронсевальській лощині від басків, що влаштували на них засідку. Літописи згадують між ними бретонського маркграфа Ролянда. Ця подія лягла в основу героїчної епопеї — »Пісня про Ролянда«, де Ролянд виступає як сестрінок Карла Великого, а замість басків — маври.

Розділ IV

Салицький закон — звичаєве право племени салицьких франків, згідно з яким жінки не мали права успадковувати землю. На основі цього закону жінки не могли бути спадкоємцями престолів у Франції, Еспанії, Бельгії та в деяких німецьких князівствах.

Розділ V

Дюнуа Жан (1402-1468) — нешлюбний син Людвіка Орлеанського, був одним із витриваліших прихильників Жанни д'Арк. Після її смерти, керу-

вав багатьма воєнними акціями проти англійців. У 1439 р. одержав графство Дюнуа, як дарунок від свого брата, герцоґа Карла Орлеанського.

Сентрайль Жан-Потон, сеньйор де Сентрайль (? - 1461) — один із головних військових начальників французької партії.

Ля Гір Етьєн де Віньоль (1390?-1443), від старофранцузького слова »la ire« (гнів) — французький військовий начальник, що разом із своїм приятелем Сентрайлем був вірним дофінові Карлові під час його великих невдач. Ставив міцний спротив окупантам французької землі, а разом із тим займався і грабунками. У 1434 р. був маршалом Франції.

Книжка друга

Розділ II

Мерлін — герой цілого ряду середньовікових леґенд, співвояк леґендарного британського короля Артура, пророк і маг, якому в народі приписувано багато »пророцтв«.

»Оселедочна битва« (лютий 1429) — битва між французами і загоном сера Джона Фастольфа (див. також примітку до розділу XVI, який віз провіянт для англійців, що облягали Орлеан. Використовуючи, як прикриття, вози й бочки з оселедцями, Фастольф оборонився від значно більших французьких сил.

Розділ V

Жорж де ля Тремуйль (1385»?«-1466) — перший міністер і любчик Карла VII, який всілякими способами поборював вплив Жанни д'Арк на армію і народ. У 1433 р. його силоміць усунули з королівського двору прибічники конетабля Рішмона (див. примітку до XXIX розділу).

Раульдеґокур — визначний учасник воєн з англійцями за Карла VI і Карла VII; займав високі посади, але не був »бальї« Орлеану. »Бальї« — урядова особа в містах середньовікової Франції, щось як начальник міста.

Розділ VIII

Парлямент — назва судових урядів, які існували у Франції аж до революції 1789 року. Спочатку парлямент був лише в Парижі, де він поступово розвинувся з ради васалів при королю, яка виконувала судові та адміністративно-політичні функції. Пізніше на його зразок були створені або реорганізовані з раніших судів дванадцять провінціяльних парляментів. Місто Пуатьє свого парлямента не мало, але в час, про який пише Марк Твен (тоді майже ціла Франція була під владою англійців), в Пуатьє були скупчені французькі установи, зокрема парляменти Парижу і Бордо.

Розділ X

»...схований стародавній меч...« Цей випадок, що його згадують у всіх історичних джерелах, пояснюється тим, що в церкві св. Катерини у Фієр-

буа було багато старої зброї, складеної там вояками, як здійснення своєї обіцянки-приречення. Св. Катерина вважалася за покровительку вояків, особливо полонених, а зброю їй присвячували за вдалу втечу з полону.

Розділ XIII

Маршал де Буссак — Жан де Бросс, сеньйор де Буссак (1375?-1433) — маршал Франції, брав участь у більшості боїв з англійцями на початку панування Карла VII-го. Витративши на воєнні потреби все своє майно, він цілком збіднів, а за те, що не міг сплачувати своїх боргів, був відлучений від Церкви.

Сір де Рец — Жіль де Рец або *Ре* (1404-1440) — деякий час був маршалом Франції.

Герцоґ Орлеанський — Карло Орлеанський (1391-1465) — двоюрідний брат Карла VII-го, попавши до англійського полону біля Азенкуру, пробув у ньому двадцять п'ять років. Звільнений у 1439 році.

Розділ XIV

Герцоґ Бедфорд Джон Плантаґенет (1389-1435) — брат англійського короля Генріха V-го, призначений управителем англійських володінь у Франції, а теж опікун малолітнього сина Генріха VI. В союзі з герцоґами Бретонським і Бургундським зміцнив англійську владу на найбільшій частині Франції, але наприкінці 20-их років попав у великі клопоти, головно тому, що не мав потрібної кількости вояків.

Вільям де ля Поль — граф, а потім герцоґ Суффолк (? - 1451). Перебрав від Бедфорда команду над англійським військом, що облягало Орлеан, але відступив, коли Жанна д'Арк почала наступ; потім зазнав поразки біля Жаржо. Життя закінчив на ешафоті за зраду і підкупство.

Джон Талъбот, Шрусбері (1373?-1453) — військовий отаман, прозваний »англійським Ахілесом«. Багато разів перемагав французів, зазнав поразок від Жанни д'Арк, був розбитий під Орлеаном, біля Менґе й на рівнині Бос. Раненний попав до полону. Згідно з деякими історичними джерелами, став звільнений з полону без викупу.

Рень Шартрський (1380? — ?), — архиепископ Реймський, один із лютих ворогів Жанни д'Арк. Коли вона попала до полону, він у зверненні до мешканців Реймсу зловтішно писав, що Жанна »покарана за свою гординю«.

Розділ XVI

Сер Джон Фастольф, або Фальстаф (1378?-1459) — англійський військовий отаман (генерал), визначний учасник війни у Франції на початку XV-го стол., аж до 1440 р.; відомий своєю перемогою в Оселедочній битві, а проте деякі історичні джерела обвинувачують його за відступ біля Пате.

Шекспір дав ім'я Фастольфа п'яниці, хвалькові й боягузові, якого він вивів у »Генріхові IV« (частини I і II) та у »Віндзорських шельмах«. На думку багатьох дослідників, це сталося випадково, бо первісно Шекспір був назвав цього персонажа Джоном Олдкаслом, але потім змінив на вимогу нащадків якогось дійсного Олдкасла. Існує, одначе, й така думка, що

ім'я Фальстаф Шекспір свідомо висміяв, бо в народі він згадувався, як боягуз, що втік із поля битви.

Розділ XVII

»...*розступилися, немов води Червоного моря*«. Згідно з біблійним текстом, води Червоного моря розступилися перед Мойсеєм, що виводив свій нарід із єгипетської неволі.

Розділ XVIII

Бертран дю Геклен (1320?-1380) — визначний французький військовий отаман, конетабль Франції, що здобув ряд перемог над англійцями у першім періоді Столітньої війни; часто користувався партизанськими загонами.

Конетабль — у середньовічній Франції головний командувач сухопутніми силами країни.

Відам — титул єпископського заступника у феодальній Франції і Німеччині. З єпископських заступників відами перетворилися на спадкових власників земель, якими колись вони тільки управляли.

»...*звірства над мешканцями Дінану*« — жорстока розправа, яку вчинив бургундський герцог Карло Сміливий у 1466 р. над мешканцями Дінану за їхню спробу визволитися з-під влади його батька.

Розділ XXIX

Конетабль Рішмон-Артур — граф де Рішмон, пізніше герцог Бретонський (1395-1458). Був полонений англійцями біля Азенкуру, але на слово чести його випустили. Після цього служив Англії і був одним із творців договору в Труа. Ображений Бедфордом, він знову служив Франції і намагався створити союз Бретані, Франції та Бургундії проти Англії.

Розділ XXXIII

»...*ні папа, ні інша влада не може позбавити священика його звання*«. Це твердження Марка Твена не цілком відповідає дійсності. Католицького священика єпископ може позбавити сану.

Розділ XXXIX

Кошон П'єр (? — 1442) — ректор Паризького університету, а пізніше єпископ Бове. Бувши вигнаним населенням із Бове, яке підтримувало Карла VII, перейшов на службу до англійців і під час суду над Жанною д'Арк отримував від них платню. Хоч як вислуговувався англійцям, проте він не був єдиним убивцею Жанни. Таким Кошона (після його смерти) представлено на Виправдальнім процесі в 1456 р., коли відновлялося добре ім'я Жанни д'Арк, бо для високих установ — Паризького університету і вищих органів »Святої інквізиції« — так було вигідніше: з них знято відповідальність головних убивців Жанни.

Франке з Аррасу був попав до французького полону і Жанна хотіла виміняти його за якогось паризького мешканця, зловленого англійцями

під час викриття змови на користь короля Карла VII (змовники плянували на весні 1430 р. відчинити йому паризьку браму). Але виявилося, що змовника англійці уже стратили. Пішовши на зустріч вимогам бальї Сенліса, Жанна віддала йому свого полоненого, який був змушений признатися до своїх злочинів і бальї покарав його на горло. Страту Франке зарахували як одну з Жаннних провин, за які її судили.

Книжка третя

Розділ VI

»...*З того часу, як я приїхала до Франції*«. Домремі, рідне село Жанни д'Арк, у Льотрінґії, межує із французькою провінцією Шампань. Льотрінґія, хоч і була зв'язана з Францією віковими господарськими та культурними зв'язками, у ті часи не належала до її складу.

Розділ IX

»...*Лист від графа Арманьяка*...« Мова про ґасконського феодала, могутнього васаля французької корони. Арманьяка виключив із Церкви законний папа; він мав намір просити в нього пробачення за тимчасову приналежність до одного з папів-самозванців, що їх висували різні європейські володарі під час політичних інтриґ. Коли вже була встановлена влада римського папи, Арманьяк звернувся до Жанни із запитанням, котрий із трьох пап правдивий.

Розділ X

»...*Довідалася про зраду коменданта Суассону*«. Комендантом Суассону був Ґішар Бурнель. Військо короля Карла наближалося до Суассону і хотіло розташуватися у ньому, але заможні міщани, які боялися квартирування будь-якого війська — свого і чужого — спротивилися і запросили до міста тільки кількох військових священиків. Армія Карла обминула місто, а тоді комендант Суассону за великі гроші передав місто герцоґові Бурґундському.

Розділ XIII

Базельський Собор (1431-1449) — мав за мету провести широкі церковні реформи, але провів їх тільки частково. Більшість европейських монархів не дала Соборові належної підтримки в його боротьбі проти папської надвлади. На цьому Соборі французьке духівництво було заступлене представниками обидвох таборів — англо-бурґундського і прихильників короля Карла VII.

Розділ XIV

Кардинал Вінчестер — Генріх де Бофор (? — 1447) — дядько реґента Бедфорда; прибув до Франції з п'ятитисячним військом і мав намір почати »хрестовий похід« у Чехію проти »єретиків-гуситів«. Бедфорд дуже відчував брак війська, тому залишив тих 5.000 вояків у Франції. Скориставши

з цього підкріплення, як також і з духового піднесення, викликаного серед англійців ув'язненням »чарівниці« (Жанни д'Арк), він мав деякі незначні успіхи перед остаточним політичним і воєнним упадком англійців у Франції.

Розділ XVIII

Беліял (походить від старожидівського »Beli ya'al« — без користи) — демон, бог тьми, зла руйнуюча сила. Звідти пізніше йменння »диявол«.

Бегемот (також походить від старожидівського слова »behemah«—звірина) — назва звіра, про якого згадується у Біблії.

Розділ XXIV

»*Що трапилося з ним потім — невідомо*«. Деякі відомості про дальшу долю Луазелера збереглися. Він не тільки не загинув від гризоти сумління, а й відограв ще значну ролю на Базельськім Соборі, де виступав як великий прихильник обмеження папської влади.

Закінчення:

»*Він звернувся до папи...*« Коли Карло VII-ий звернувся до Ватикану, щоб реабілітувати добре ім'я Жанни д'Арк, він не отримав папської підтримки, бо папа боявся дразнити англійців, а головне — не хотів визнати злочину »Святої інквізиції«, яка в той час була його правою рукою. Але кілька років пізніше знайдено вихід з цієї поганої ситуації: клопотання про привернення Жанні доброго імени почалися з боку її родини і, таким чином, справа прибрала, замість політичного, приватний характер. Ось тому Жаннина мати в 1455 році, разом із своїми синами, прибула до Парижу, де в Соборі Богоматері зажадала справедливого перегляду незаконного засуду і поновлення доброго імени її дочки.

Д-р Дмитро **КУЛИКОВСЬКИЙ**

ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

»ГОМІН УКРАЇНИ«

Видає Видавнича Спілка »Гомін України з обм. порукою в Торонто, 140 Bathurst St., Канада.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1.

Є. ЛЯХОВИЧ

ПРАЦЯ ОУН У ЛОНДОНІ 1933-35 РОКІВ

(Закінчення, 3)

Всі українці дуже радо привітали б добре відношення й допомогу Великобританії і фактично багато з нас щиро надіється, що до цієї співпраці дійде. Я попробую пояснити причини, з яких випливають ті наші надії.

Відродження незалежної Української держави ні в якому разі не попадало б у конфлікт із британськими інтересами, навпаки — доповнювало б їх політично й економічно.

Росія завжди спричинювала клопоти в Азії і завжди загрожувала британським інтересам на далекому й близькому Сході. Тепер вона продовжує свою нищівну роботу. В Китаї вже повністю анектувала Сінкіянґ, а тепер тихо готується до експансії в напрямі Індії. З цією метою вона будує залізничні й автомобільні шляхи в напрямі Афґаністану й Індії, таємно вишколює аґітаторів у Ташкенті й кожного року організовує дослідницькі екскурсії у Памір під керівництвом комісара; до складу екскурсантів входять старшини червоної армії. Також полки, розташовані в тій околиці, забезпечені устаткуванням, потрібним у війні в гористих місцевостях. Кілька місяців тому уряд влаштував велику параду невеликому загонові червоних добровільців, що в повному військовому виряді на лещатах перейшли Памір. Подібні маневри Росія проводить у відношенні до Афґаністану, Персії й Іраку. Коли б Японія одного дня відсунула Росію від Пацифіку, Росія зробить усе можливе, щоб дістатись до Перської затоки.

Коли візьмемо до уваги, що Росія — це країна великих природних ресурсів, знову ж Корея, Манджурія, Монголія у передвоєнні часи, а Сінкіянґ, Монголія, Середній і Близький Схід в нинішні часи — це теж країни з великими природними ресурсами, мусимо прийти до висновку, що безперервний російський гін до експансії не є економічний чи політичний з огляду на державну безпеку; він ірраціональний.

Російська імперія, яка має понад 70 різних національностей, основана і домінована силою етнографічних російських, чи точніше — московських мас. Внаслідок деспотичних тенденцій московського національного характеру — відносно легко було для московських провідників створити фізичну силу із своїх мас і поширити свою територію. Таким способом вони збудували свою імперію. Але, хоч вони підбили інші народи, деякі з них культурно значно вищі від них самих, — вони не були в силі своєї імперії виповнити належним соціяльним змістом. Хоч російські володарі хвалились утримуванням порядку в »одній шостій частині світу«, — проте ні один з народів, яким вони оволоділи,

не був задоволений у тій їхній російській імперії, не виключаючи навіть їх власного народу, їх власних московських мас. Що воно так — доказала остання революція, яка свою російську еліту за те так тяжко покарала.

Щоб приховати внутрішні недомагання в соціяльній структурі, Росія мусіла поширити експансію і своїми підбоями втихомирювати незадоволення всередині. Невдачі поза кордонами завжди мали фатальний відгук внутрі.

Точнісінько це саме діється тепер. Всупереч сповидно інтернаціональній доктрині комунізму, всупереч Третьому інтернаціоналові з його »Пролетарі всіх країн, єднайтесь!«, всупереч »п'ятирічним планам«, а навіть всупереч оригінально ідейним тенденціям комуністичних провідників створити комуністичний рай на землі — ми бачимо, як усі ці явища дивним способом впрягаються на службу московському імперіялізмові. Хто бачив російський пропаґандивний фільм »Кричи, Китаю«, який сповидно стає в обороні китайців, саме тоді, коли мільйони українців конають з голоду, той може собі уявити наше, українське, почуття.

Незадоволення в Росії існує значно більшою пропорцією, ніж колинебудь раніше, і щоб втихомирити його, російські володарі зміцнюють свою експансивну закордонну політику. Надіятись, що колись буде можливе якесь порозуміння з Росією, надіятись на її добру волю і згоду на поділ сфер впливів — кардинальна помилка. Під тиском певних інтернаціональних справ вона може обіцяти припинення підривної пропаґанди, але при першій нагоді вона зломить свою обіцянку, бо мусить мати щось, чим вона могла б відтягти увагу свого населення від внутрішніх справ і присмирити його невдоволення; інакше — вона тріснe зсередини.

Єдиною можливістю змінити Росію і її соціяльні тенденції, щоб вони не прямували до зовнішньої експансії, а тільки до внутрішнього покращання, є — відірвати від неї інші народи і звести її до етнографічних кордонів. Спонукати її до прийняття демократичних засад із заохотою плекати індивідуальні уподобання.

Ті російські демократи й ліберали, які рекомендують і захвалюють демократію в Росії, але одночасно відмовляються відпустити інші народи з-під свого панування, є або нещирі, або наївні. Бо коли нагадаємо російський »третій Рим«, »панславістичне російське море« і »Третій інтернаціонал« та порівняємо із тим, що сталось пізніше — ми з певністю можемо передбачити: доки росіяни, чи, точніше, москвини, панують над іншими народами — нова »демократична« ідеологія остаточно зійде на ті самі шляхи, якими пішли раніші гасла, хіба тільки з тією зміною, що ҐПУ дістане інші ініціяли.

Росія у своїй формі все буде викликати заколот, все буде пробувати розтягати свої кордони, все буде загрожувати британським інтересам в азійських країнах, себто — все буде в них підривати пошану і при-

хильність до британців і їхньої культури, усілякими демагогічними засобами.

Поділ Росії і створення незалежної Української держави, яка постійно розвивалася б лінією, згідливою з британськими інтересами, усунув би ту небезпеку і, на мою думку, був би корисним явищем і для Британської імперії.

Як я вже сказав, така держава виповнила б політичний вакуум, створений на Сході Европи большевицьким експериментом. Доки такої держави не буде, завжди існуватиме небезпека, що якась інша сусідня держава спокуситься, щоб цей вакуум заповнити.

Однією з передових держав, що якраз прямує до цієї ролі, є Німеччина, провідники якої, за різних нагод, явно проголошують свої пляни. Якби вона в Україні закріпилась — перш усього рівновага сил перехилиться на її користь; далі — вона вже не мала б ніяких перешкод у своєму наступі з України на схід — Ірак, Персію і т. д. Цього роду зміна для Британії була б ще більше небажаною.

Єдиним виходом із цієї напруженої ситуації є відновлення незалежної Української держави, прихильної для Британії.

Але, чому ми думаємо, що шлях України буде прихильний для британської політики? — Перш усього, ми маємо глибоке довір'я до ліберальної політики Британії. Ми пильно слідкуємо, як поступає Британія з домініями і колоніями, зокрема — як трактовані 400.000 українців у Канаді. Британці не грабують і не винищують інших, а розвивають багатства таким способом, щоб обидві сторони мали з цього користь.

Ми також надіємось, що в економічних стосунках будемо взаємно себе доповнювати. Великобританія — промислова країна, а ми — аґрарна. Наш край колись звали »шпихліром Европи«. Україна багата на природні ресурси, має чимало покладів і мінералів. Її копальні і сталеварні тепер виробляють 70% вугілля, залізної руди, сталі й манґану з усієї продукції СССР. Не для хвальби згадую це, бо добре знаю, що Західня Европа і Великобританія зокрема можуть обходитись без цього добра. Вони можуть дістати ті продукти з інших країн... Проте, згадуючи природні добра України, хочу тим підкреслити, що потенціяльно ми багаті і могли б платити за ті промислові продукти, які купували б від Британії.

*

В Лондоні напередодні другої світової війни були можливості розвинути українську політику. З тою метою полковник вислав мене на лондонський ґрунт. За його порозумінням і згодою я підготовляв його приїзд до Лондону, щоб закріпити цю початкову роботу. Впливові англійці, серед них полк. С. Малон, заявляли мені: »Ми приймемо його тут якнайсердечніше«. Назначено навіть реченець приїзду. Але кілька тижнів перед тим реченцем я дістав повідомлення від полковника, що його приїзд відкладено на неозначений час. Подані причини були загальникового характеру; вони відбивали нехіть нашого руху до цього

роду радикальної зміни. Для багатьох провідних осіб у русі дух Англії був чужий, непривітливий. Лиш дехто з них володів англійською мовою. Англія здавалась віддаленою від рідних земель і це, на їхню думку, утруднювало б зв'язки з підпіллям. Тому краще залишитись в орбіті німецьких рухів...

Маю враження, що полковник не був щасливий із цього рішення, але він був реалістом і мав геніяльний змисл відчуття — як далеко дану справу і даних осіб можна посувати, а де треба зупинятись...

Півроку тому він вислав був мене до Берліну, де була група ідейних, принципових і відданих націоналістів. Я мав з'ясувати їм причини, які повинні спонукати нас шукати бази і співпраці в англосаксьскому світі. Знову ж тамошні націоналісти на чолі із сот. Р. Ярим мали з'ясувати протилежний бік справи. До раніших арґументів, я був додав ще такі:

1. Навіть коли б Німеччина виграла, взявши до уваги згірдливе відношення Гітлера до слабших національностей, вона не погодиться на проголошення самостійної держави. В найкращому випадку може погодитися на якийсь ляльковий уряд.

2. Ми, націоналісти, прямуємо до соборної і суверенної держави, тому мусимо зв'язуватись із такими силами, які зацікавлені Україною як чинником, що може заважити на рівновазі потуг. Такою силою є англосакський табір.

3. Німецька сила, без сумніву, реальний чинник і іґнорувати її було б абсурдом. Але цей бік української справи повинна заступати менш максималістична українська група — гетьманське середовище, яке фактично має там більші впливи, ніж націоналісти.

Проти тих арґументів місцеві націоналісти висунули такі питання: Звідкіля в мене певність, що Англія нас не обдурить? Скомпромітувавши нас у німецькому таборі, вона може викинути нас на смітник. Вона відома із своєї політичної змінливости. Вийшовши з орбіти рухів Німеччини, ми станемо лише пасивними свідками світових подій.

Я знову ж підкреслював, що з погляду політичної перфідії ніхто не перевершить Гітлера. Що буде, коли Гітлер, діставшись на українські землі, замість проголосити самостійну Україну, проголосить українські землі як здобич і як терен колонізації для німецького народу?

Тут втрутився у дискусію сот. Ярий і з натиском та щирістю, у яку я до сьогодні не маю причини сумніватись, заявив: »Якщо б так сталось, то ми миттю повертаємо нашу зброю й усі наші сили проти німців«. Очевидно, всі інші повністю підтримували цей погляд.

Така заява викликала в мене приємне почуття і, певною мірою, роззброїла мене, тому я тільки додав: »Я переконаний, хоч би на основі того, що пише Гітлер в »Майн Кампф«, до цього напевно дійде. Тому, власне, уважаю, що добре було б заздалегідь шукати політичної бази в другому таборі«.

Передумуючи цю рішучу заяву берлінської групи з дальшої перспективи, приходжу до переконання, що її треба було передискутувати

глибше, передбачити всі можливості та знайти на них конкретну й офіційну відповідь. Брак докладного вирішення цієї проблеми, на мою думку, мав пізніше трагічні наслідки, був причиною розколу націоналістичного руху, і то в найкритичнішу хвилину. А з цього треба тепер витягти науку: всі проблеми, що стосуються до майбутнього, треба точно продискутувати, передбачити усі можливості, якими шляхами вони можуть покотитись, і на кожну можливість мати виразну відповідь. Бо в час, коли наступить критичний момент — уже дискутувати ніколи. Тоді кожен вирішує справи по-своєму, наступає розкол і взаємне винищування, яке випливає з такого хибного переконання, що рація виключно по його боці. Певно, що авторитет полковника був би вирішив справу і не допустив би до розколу. Але тоді уже полковника не було між живими.

Рішення відкласти поїздку полковника (незадовго перед його трагічною смертю) мене поставило в прикру ситуацію. »Що сталося«? — запитували мене ті англійці, яких я ще недавно просив про моральну підтримку для тієї поїздки. »З певних, мені добре невідомих, причин поїздку відкладено«, — відповідав я. Одночасно я звернувся з проханням до ПУН, щоб мене негайно забрати з Лондону, бо моя присутність шкодить справі. Саме в той час кінчався реченець мого пашпорту, щоб продовжити його по двох роках перебування за кордоном, треба було вернутися до США. Попрощавшись із найближчими знайомими, я залишив Лондон.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

1.	*п. І. Рожак* (Дітройт, США)	— 6
2.	*п. П. Дзвінник* (США)	— 2
3.	*п. К. Левченко* (США)	— 1
4.	*п. В. Макар* (Канада)	— 2
5.	*п. Е. Баран* (Англія)	— 1
6.	*п. І. Дмитрів* (Англія)	— 1

Всім правдивим активним Приятелям »Визволъного Шляху« щиро дякуємо за приєднання нових передплатників. Хто черговий?

КОНФЕРЕНЦІЇ АБН І ЕРС У ЛОНДОНІ

Пресова конференція

Від 24-го до 27-го серпня 1973 р. в Лондоні (Велика Британія) відбулися Конференції Антибольшевицького Блоку Народів (АБН) і Європейської Ради Свободи (ЕРС). АБН відзначав своє 30-річчя.

Пресовою конференцією керував Дон Мартін, голова Британської Ліґи за свободу. Мету й завдання АБН-у з'ясував Я. Стецько. Між іншим, він сказав: »У час, коли у вільному світі голову підіймає дух компромісу та договорів з російськими тиранами-окупантами, які (договори) здійснюються коштом поневолених націй, а одночасно загрожують втратою свободи і незалежности ще вільного світу, — АБН мусить тримати прапор безкомпромісової боротьби проти Росії і комунізму, прапор визвольного націоналізму...«

Голова АБН наголосив, що ідеї АБН перемагають, що концепція національних революцій виправдалася, що національний принцип організації світу та шлях національних визвольних революцій — це єдиноправильний шлях до перемоги над московсько-большевицькими імперіялістами і їх тиранією. Далі він підкреслив, що українці на рідних землях, а зокрема молоде покоління, перебороли страх перед переслідуванням і терором окупанта. Усю його промову характеризувала головна провідна думка, яка стала кличем конференції — *визволення, а не капітуляція.*

»Тепер, більше ніж будь-коли, Захід потребує наступального духу, а промотором цього повинен стати АБН. Ми віримо в перемогу наших націй!«

Слово Ярослава Стецька на відкритті Конференції АБН

Маю честь відкрити Конференцію АБН у тридцяту річницю його існування. Її головна тема: *»Визволення, а не капітуляція«.* Саме таке ставлення справи боротьби проти російського імперіялізму і комунізму в теперішній час необхідне, бо панує дух компромісу з большевизмом, договорювання з ним не лише коштом поневолених націй, а й коштом загрози втрати волі і незалежности ще вільних народів світу. АБН мусить залишитися незмінно прапором безкомпромісової боротьби проти Росії й комунізму, як захисник національної держави проти імперії, як носій визвольного націоналізму проти комуністичної тиранії, як пробойовик ідеї людини, Богоподібного єства, проти людини-ґвинтика у тоталітарній системі.

У тридцятиріччя свого існування АБН себе повністю виправдав. Із двофронтової війни народів проти нацизму і большевизму — він із лісів

України, де створили його з ініціятиви УПА-ОУН революціонери-націоналісти 12 народів, він виріс у світову протиросійську і протикомуністичну силу. АБН — це вже символ безкомпромісових сил волелюбного світу у боротьбі за націю і людину, за духове понад матеріяльним, за героїчне над егоїстичним, за вічне над дочасним!

Національний принцип організації світу перемагає принцип імперіяльний.

АБН — в авангарді цього світового процесу і прогресу! Концепція визволення — національно-визвольні революції поневолених націй — теж виправдалася. Не термоядерна війна, а повстання — шлях перемоги над московською імперією і її тиранією! На революції і революціонерів атомних бомб не кидають! Ідеї сильніші, ніж атомні бомби!

За ті ідеї борються, страждають і гинуть найкращі сини й дочки поневолених народів.

АБН завжди орієнтувався і незмінно орієнтується на свої власні сили, а не на чужу допомогу.

Його орган АБН-Корреспонденц — єдиний цього роду міжнародний журнал у світі (в 1972 р. минуло його двадцятип'ятиріччя), фінансований виключно власними фондами. Він є протиставленням до большевицького »Новое время«, що з'являється у Москві.

Брежнєв зі своїми »вєшателями« скріплюють терор теж завдяки капітуляції деяких західніх держав перед Росією. Але поворот до сталінської епохи вже неможливий не тому, що тирани цього не прагнуть, або що вони стали більше людяні, — Брежнєв такий самий злочинець, як Сталін, — а тому, що поневолені народи, зокрема їхнє молоде покоління, втратили страх і постають проти тиранії й імперії!

Найкращі з-поміж наших народів ставлять мужньо і відкрито чоло ворогові.

Отже, головна тема Конференції: — *Визволення, а не капітуляція!*

Станьмо солідарно і закликаймо увесь волелюбний світ узяти участь у мужньому протесті проти терору і переслідування борців за національні і людські права!

В обороні переслідуваних й ув'язнюваних за національні, релігійні і політичні переконання та дії!

Це конкретне гасло нашої Конференції і масової демонстрації на Трафальґар-сквері.

Хай відчують тирани, що ще живе і відроджується також серед народів Заходу офензивний дух боротьби за правду, справедливість і волю, за державну незалежність поневолених націй!

АБН повинен бути промотором офензиви Заходу!

Якщо за російські ідеї може змагатися деяка збаламучена частина людей Заходу, то більшість їх піде напевно за ідеями АБН-у в своєму власному інтересі.

З вірою і впевненістю у перемогу наших народів над російськими окупантами і тиранами, проголошую Конференцію АБН відкритою.

Привіти

Від 22 народів і численних визначних діячів прийшли привіти, в яких висловлена подібна віра в перемогу правди й справедливости. До найважливіших привітів належать: від Блаженнішого Кир Йосифа, Митрополита Мстислава, Митрополита Амврозія, привіт і телеграма від Архиєпископа Кир Івана Бучка, Владики Кир Володимира Маланчука, від кол. прем'єра Канади Дж. Ф. Діфенбейкера, сенатора Б. Ґолдвотера, К. МекІнтайра, голови Міжнародної Ради Християнських Церков, заступника голови парляментарної фракції ЦДУ-ЦСУ кол. федерального міністра Вінделена, президента Американської ради безпеки Дж. Фішера, Отта фон Габсбурґа, багатьох американських сенаторів, конґресменів, парляментаристів інших держав, антикомуністичних організацій Азії, латинської Америки, США, Швеції, Данії, Норвегії, філій і делеґатур АБН-у в цілому світі, численних українських організацій, як ось ЛВУ, ООЧСУ, СУБ, СУМ, ОЖ ООЧСУ та інших, Учительських зборів у Великобританії, хорватських, білоруських, литовських, естонських, латиських, туркестанських та інших організацій поневолених народів.

Подаємо частину привіту І. Маттео Льомбарда, кол. міністра Італії:

»Дух, який три десятиріччя тому в лісах Житомирщини панував над угодою, яка пов'язувала героїчних представників народів і націй, придушених і поневолених в російській тюрмі народів, сьогодні інспірує більш, ніж колинебудь досі, тих, які »воліють не бути, ніж бути невільниками«.

Єдиним величавим рухом цієї доби нашого сучасного світу є свята боротьба за визволення, яку провадять безчисленні чоловіки і жінки поневолених російським імперіялізмом народів, мужньо і вперто — страшним коштом смерти, насильства і нужди їх самих і їхніх родин, — щоб задокументувати право нації, до якої вони належать, на повну суверенність і незалежність від ярма чужого поневолення.

Історія вчить, що імперії розкладаються і падуть, що тиранія й узурпація скоріше чи пізніше зникнуть. Нації безсмертні, і вічним є дух волі, бо його не можна вимазати з розумів і сердець людей, з найвищих прагнень людини...

Якщо чоловіки, »зі зброєю, з душею повною відваги«, борються проти тиранії, не втрачена жодна надія. Їх героїчна посвята і чини не тільки примушують до подиву їх сучасників, а й передбачають »подяку мільйонів ще ненароджених«, що матимуть змогу жити в світі, в якому свобода одиниці, відновлення суверенности і незалежности націй, тепер потоптаних узурпаторами і окупантами, дасть єдину запоруку людської гідности, тривалого миру і справжньої безпеки.

Але необхідна сьогодні пересторога тим, які залишаються сліпими, глухими, німими і цинічно байдужими супроти трагедії життя і смерти своїх поневолених і переслідуваних братів! Бо така гедоністична настанова, такий боязливий брак солідарности, такий агностицизм, що

межує з божевіллям, можуть коштувати дуже дорого — втратою особистої волі та волі своїх власних націй«.

Німець д-р В. Бехер, кінчає свій привіт так: »Вітаю те, що Ви вважаєте цю конференцію »світовою акцією для оборони політичних і релігійних в'язнів«. Я переконаний, що всі люди, які живуть на волі, повинні стати учасниками цієї акції«.

Митрополит Мстислав закінчує свій привіт так: »... З нагоди 30-річчя АБН-у, вітаю основоположників і трудівників цієї вельми заслуженої Організації та бажаю всебічної Божої помочі для їхньої почесної праці«.

Джон Ф. Діфенбейкер, колишній прем'єр-міністер Канади, пише: »Бувши в повній згоді з діяльністю для освідомлювання вільного світу в тому, що ті, які опинилися в російських тюрмах і концтаборах за те, що вірили в можливість свобідно висловлюватися ... що є суттю Хартії ОН і також совєтської конституції, я оцим користаю з нагоди підтримати Вашу справу своїми поглядами ...«

Джон Фішер, президент Американської Ради Безпеки, заявляє: »Ми ґратулюємо Вам і за діяльність Ваших організацій, і за Ваш неоцінений вклад для миру в цілому світі. Завдяки таким заходам, як Ваші, народи вільного світу довідуються про пригнічуючу дійсність комунізму і зрозуміють, які вони щасливі, що живуть на волі.

Боротьба проти комунізму не обмежена національними кордонами. Дійсно, її ведеться і, вкінці, її виграють народи цілого світу. Саме існування Европейської Ради Свободи і Антибольшевицького Блъоку Народів доказує, що вільні люди об'єдналися у спільній меті проти спільного ворога — комунізму.

Я передаю Вам, Европейській Раді Свободи і Антибольшевицькому Блъокові Народів, моє особисте і Американської Ради Безпеки признання«.

»... Я повністю підтримую Вашу антикомуністичну діяльність, хочу Вас заохотити і співпрацювати з Вами у боротьбі за волю і людську гідність ...« — пише о. Карло МекІнтайр, президент Міжнародної Ради Християнських Церков.

Владика Володимир, єпископ українців-католиків у Франції, пише: »Українська Католицька Церква у Франції молить Бога, щоб похвальні зусилля обидвох організацій — Европейської Ради Свободи і Антибольшевицького Блъоку Народів — звільнити з тюрем і концтаборів борців за людську гідність і культурних діячів, поневолених російським пануванням націй, зокрема в Україні, увінчалися повним успіхом ...«

»З нагоди цієї тридцятої річниці Вашої Організації мені приємно ґратулювати Вам за Ваші надійні і шляхетні зусилля в тих минулих трьох декадах. Маю надію, і молюся, щоб ця нова декада завершилася успіхом Ваших невтомних трудів, тим більше, що таким способом могли б здійснитися мрії мільйонів і настали б мир та воля для всіх народів.

... Долучаюся до Вас у молитві для всіх поневолених народів і, як запоруку моєї пошани для Вас і Вашої святої праці, посилаю всім учасникам тридцятої річниці моє благословення«, — закінчує свій привіт Кир Амврозій, митрополит українців-католиків у США.

Архиєпископ Іван Бучко пише: »З радісної нагоди 30-річного існування АБН-у і Конференції Европейської Ради Свободи в обороні релігійних і політичних в'язнів, пересилаю свої привітання й побажання доброго успіху. Нехай Бог благословить Вас усіх«.

А ось уривок привіту Івана Косяка, президента Білоруського Конґресового Комітету Америки: »... Антибольшевицький Блюк Народів відіграв дуже важливу ролю в минулих 30 роках у цій героїчній боротьбі. АБН репрезентує міжнародну силу, яка об'єднує поневолені народи для осягнення спільної мети. АБН творить сильну об'єднану армію борців проти спільного ворога — комунізму і совєтсько-російського імперіялізму.

В АБН-і зосереджені спільні елементарні ідеї поневолених народів: визволення з колоніяльного невільництва з допомогою солідарности в дії і боротьбі проти советської Росії, спираючись на власних силах поневолених народів. Самі ті засади притягають до АБН-у поневолені народи і запевняють їм визволення у майбутньому.

Ми ґратулюємо Антибольшевицькому Блюкові Народів за його постійну, відважну й жертовну діяльність та боротьбу проти совєтсько-російського імперіялізму для визволення всіх поневолених народів і відновлення їхніх суверенних держав...«

Тоніс Кінт, екзильний діючий президент і прем'єр-міністер Естонської Республіки, між іншим, заявляє: »... Ми віримо, Конференція у 30-річчя АБН-у повинна заявити недвозначно, що небезпеку в Европі можна обминути і осягнути справжнє відпруження тільки тоді, коли лихо, вчинене европейським народам, буде усунене, згідно з міжнародним правом і Декларацією людських прав... Естонський уряд в екзилі та приятелі АБН-у в Швеції звертаються до Конференції АБН-у, щоб вона вимагала скасування німецько-совєтського договору з 1939 року щодо поділу Европи на сфери впливів, а також відкинення основних передумов т. зв. Брежнєвської доктрини для осягнення будь-якої важливої і постійної угоди у справі безпеки в Европі...

Нехай Конференція АБН-у домагається, щоб поневолені народи і ті нації, які протизаконно були залучені в совєтсько-російську імперію, здобули свої права, волю і незалежність.

Естонський уряд в екзилі та приятелі АБН-у в Швеції бажають Вам витривалости і рішучости. Ми відчуваємо, що праця Конференції АБН-у, з нагоди його 30-річчя, увінчається успіхом, бо Ваша підготовка була напружена і Ви маєте досвідчене керівництво. Може нас ділять деякі деталі, все ж нема сумніву, що ми погоджуємось в основних справах. Ми хочемо позбутися совєтсько-російського ярма у своїх батьківщинах, хочемо самовизначення, волі й незалежности для своїх народів«.

У привіті ЦУ СУМ-у, за підписами голови О. Коваля і секретаря А. Гайдамахи, читаємо: »Спілка Української Молоді високо цінить працю АБН-у, як потужної ідейно-організаційної сили народів, що в спільному фронті змагаються проти московсько-большевицького окупанта за свободу народів і людини. Українська молодь на чужині і в Україні визнає правильність ідей АБН-у — ідей розвалу московської тюрми народів і побудови вільних суверенних держав на національному принципі. Передати ці ідеї і боротьбу за них молодим наростаючим поколінням народів АБН-у — чи не найважливіше завдання в цю пору. Якщо в кожного поневоленого народу прапор боротьби переберуть у свої руки наступні молоді покоління, то перемога ідей АБН-у буде запевнена.

Ми глибоко переконані в тому, що союз у вигляді Антибольшевицького Бльоку Народів, який видержав пробу 30 років безнастанної праці серед народів світу і серед власних народів, буде й далі тим бастіоном, об який розіб'ються ворожі сили і на руїнах останньої колоніяльної імперії затріюмфує Свобода, Правда і міжнародна Справедливість. Бажаємо АБН-ві якнайбільших успіхів у його праці й боротьбі«.

Відомий англійський журналіст-редактор і великий приятель українців Джон Ґрагам, між іншим, пише: »Наполегливість АБН-у за минулих 30 років поставила його (АБН) на чоло антибольшевицького руху. Вдержання цієї послідовности із засадами, укладеними 30 років тому — передумова успіху в майбутньому.

Не можна нічим підмінити здійснення національної незалежности поневолених народів та повного знищення комуністичних імперій. Це перші необхідні кроки до справжньої безпеки в Европі й деінде. І в досягненні цієї мети АБН відіграє істотну ролю, в чому ми не сумніваємося«.

Ми подали тільки уривки з деяких привітів Конференціям АБН-у і ЕРС, а таких і подібних привітів є сотки від різних організацій та визначних діячів, у тому державних і церковних.

Доповіді

На конференціях АБН і ЕРС прочитано ряд доповідей, а саме:

Оле Берн Крафт: Міжнародна ситуація і Европейська Рада Свободи; проф. д-р *Т. Оберлендер:* Небезпеки політики Заходу стосовно совєтсько-російської імперії; пані *С. Лябен:* Дві концепції для похорону Европи; ред. *В. Косик:* Мученики за національні й людські права в російській імперії та акції в їхній обороні; д-р *Г. Курбан:* Сила визвольного націоналізму в російській імперії; д-р *С. Галамай:* Націоналісти та дисиденти в СССР; полк. *Д. Космович:* Поневолені народи — нехтована надпотуга; д-р *І. Дочефф:* 30-річчя від дня заснування АБН-у; *Л. Зурабішвілі:* Східня політика Заходу як промотор світової російської аґресії; д-р *Анте Боніфачіч:* Роля тітоїзму в комуністично-

му та вільному світі; д-р *Кирило Дреннікофф:* Чого найбільше боїться Москва?

Ред. В. Косик у своїй доповіді звернув увагу на те, що розреклямовані на Заході т. зв. російські дисиденти є тільки противниками режиму, а не борцями за національні й людські права поневолених народів. Він назвав цілий ряд українських культурних діячів, жорстоко засуджених московськими окупантами. »За найновішими даними П. Редавея, — заявив доповідач, — що опертi на дослідах Міжнародного Комітету оборони людських прав у СССР, сьогодні у російських концтаборах є, приблизно, 12 міл. в'язнів«.

Пані С. Лябен у своїй доповіді наголосила особисту свободу в Європі, її захист та звернула увагу на те, що в СССР відбувається безщадне винищування поневолених народів. Політичну мету Москви вона з'ясувала в кількох точках, з яких найголовніша: закріпити в Європі свою гегемонію і усунути американців з европейського континенту.

Туркестанець д-р Г. Курбан у своїй доповіді про силу націоналізму в СССР та російський шовінізм підкреслив, що »шовінізм росіян — це протиставлення націоналізмові неросіян«, а »сучасна російська імперія існує завдяки російському національному шовінізмові«. Російський шовінізм довів до того, що (згідно з советською статистикою) коли царська імперія складалася з 45% росіян і 55% неросіян, то сьогодні російська імперія вже має 53% росіян, а тільки 47% неросіян.

*

Відбувся також панель молоді, що ним керували студенти. Представники молоді поневолених народів обговорювали визвольні процеси у московсько-большевицькій імперії, головно в Україні, терор і переслідування культурних діячів і борців за національні й людські права, ствердивши необхідність мобілізувати всю молодь поневолених і вільних народів на допомогу визвольній боротьбі уярмленим в т. зв. СССР націям. Представники молоді вільних народів вказували на необхідність відродження західнього світу в дусі героїзму та ідей підпільної України й інших поневолених в СССР і його сателітах націй. Наголошувано також необхідність співпраці між молоддю поневолених і західніх вільних країн.

Резолюції, меморандуми

25-го серпня Конференція Европейської Ради Свободи схвалила резолюцію, яку передано британському урядові. В ній стверджено, що договори між СССР і США та Західньою Німеччиною зміцнюють воєнний потенціял російської імперії та посилюють її політичний терор, культурний і фізичний ґеноцид супроти поневолених народів. Одна з найважливіших вимог до урядів вільних держав така: усунути російські окупаційні війська з поневолених країн і привернути їм державну незалежність. В резолюції підкреслено, що тривалий мир у світі можливий тільки після ліквідації московської імперії.

АБН і ЕРС проголосили звернення до поневолених російською імперією народів, в якому, між іншим, наголошено: »Ми твердо віримо, що в дусі заповідей Божих та у згоді із завітними природними правами нації і людини, згідно із Хартією ОН про права народів і людини, всі поневолені народи здобудуть свою національно-державну незалежність, а кожна людина — свої людські права. Ми будемо боротися спільно з вами завжди, щоб осягнути нашу спільну мету!«

АБН і ЕРС видали заклик і до сумління вільних людей, у якому звертають увагу на російський комуно-большевицький ґеноцид та тоталітаризм. Вони домагаються привернення суверенности усім поневоленим московською імперією народам. Звертають увагу вільного світу на цілу мережу концтаборів у СССР, подавши цілий ряд прізвищ українських політв'язнів, жорстоко засуджених і тероризованих. Але терор не спроможний зломати духової сили борців за права народів і людини, навпаки — він мобілізує всі національні сили поневолених народів до боротьби з московськими окупантами.

Віче на Трафальґар-сквері

21-го жовтня 1805 р. біля Трафальґару, поблизу Ґібральтару, відбулася велика битва між англійською морською фльотою та франко-еспанською, у якій переможцем став адмірал Нельсон; ця перемога забезпечила Англії панування над морями й суходолами. Для увіковічнення цієї перемоги, в центрі Лондону одну площу названо Трафальґар-сквером. Саме на цій площі відбулася тепер »битва« між поневоленими народами та московською деспотією. Насправді, це була »битва« тільки морально-політична, але й вона в очах світової опінії, в очах вільних людей і правдолюбів розгромила московських аґресорів-розбійників. Це не була »битва« за політичні впливи, матеріяльні користі й гегемонію на морях чи суходолах, а за національні права, за національні держави, за усунення грабіжників-окупантів із територій поневолених ними народів.

Так Трафальґар-сквер, розташований у центрі Лондону, став у неділю 26 серпня 1973 року свідком величавої масової маніфестації представників поневолених народів, у якій узяло участь до 5 тисяч людей. Майоріли сотні різних прапорів, серед яких було найбільше українських. Лави сумівської молоді, густий »ліс« транспарентів — привертали увагу місцевих жителів і туристів. Мальовничі народні одяги надавали маніфестації кольоритности.

Промовляли члени АБН-у та ЕРС, свої й чужі діячі, засуджували російський колоніялізм і комуністичну тиранію. Відомий манчестерський хор »Гомін« та сумівські оркестра і »тріо« урізноманітнили маніфестацію і художньою програмою. Головну доповідь мав Ярослав Стецько.

Це була маніфестація поневолених Москвою народів за своє національне визволення, це був протест проти згубної і неморальної полі-

тики вільного Заходу, який складає договори з тиранами, з людино- і народовбивцями. Українці та їхні союзники мобілізували громадську опінію Великобританії й цілого світу проти московського імперіялізму, не зважаючи на державну політику урядів західніх країн. Маніфестація проходила під кличем захисту політичних і культурних в'язнів у московській тюрмі народів та висувала домагання ліквідувати московську імперію, щоб відновити самостійні й суверенні держави поневолених нею народів.

Під час маніфестації молодь роздавала тисячі летючок на захист в'язнів і прав народів та людини, а також звернення британських і американських професорів в обороні переслідуваних українських інтелектуалістів, що було надруковане в »Таймсі«. Серед українців розповсюджувано і звернення Проводу ОУН до всієї української спільноти.

Виставки, бенкет, прийняття

Під час Конференцій АБН-у і ЕРС в окремому приміщенні цього ж готелю через цілий час була антибольшевицька виставка, що різними експонатами, фотографіями, ілюстраціями та іншими матеріялами показувала глядачам московське народо- і людиновбивство. Виставку підготували й привезли з Канади п-во Ю. і С. Шимки, делеґати ЛВУ на Конференцію.

Увечорі 27-го серпня відбувся бенкет для відзначення 30-річчя АБН, у якому брали участь не тільки представники поневолених народів, а й різні діячі й визначні особистості вільного світу. Головним промовцем був п. Ярослав Стецько, голова АБН-у, який з'ясував визвольну боротьбу поневолених націй, зокрема вклад у неї українського народу. Відчитано також Звернення з України в обороні переслідуваних і теоризованих культурних діячів та борців за національні права.

Централя СУБ-у влаштувала два прийняття для українських і чужинецьких гостей. Була також виставка українських музейних експонатів та зразків українського народного мистецтва. Таким способом зміцнено дружні зв'язки українців з представниками інших народів, які одночасно мали можливість глибше ознайомитися з українською культурою.

Відгуки британської преси

Британська преса подавала вістки не тільки про Конференції АБН-у і ЕРС, а й про маніфестацію на Трафальґар-сквері. »Івнінґ стандард« подав вістку про протестну акцію молоді в московському »Інтуристі« в обороні українських політв'язнів. »Таймс« помістив світлину і коментар з маніфестації на Трафальґар-сквері. Про пресову конференцію і заяву п. Я. Стецька надрукував статтю в »Дейлі Телеграфі« знавець підсовєтських справ Дейвід Фльойд. У тому самому відомому англійському щоденнику була надрукована стаття Д. Фльойда п. з. »Україна — призабута нація«.

Реакція Москви

Москва негайно зареаґувала на Конференції АБН-у і ЕРС у своїх радіопередаваннях для Великої Британії та Ірляндії. Вона заатакувала західні уряди за те, що вони, мовляв, у добу співіснування, відпруження і наближення »дозволяють« у своїх країнах протикомуністичні конференції і маніфестації. На доручення Москви київське радіо заатакувало організаторів конференцій, назвавши їх »німецькими коляборантами« тощо. Замовчали те, що як голова ЕРС Крафт, так і голова АБН-у Я. Стецько багато років каралися в німецьких (нацистських) концтаборах.

29-го серпня московське радіо репетувало: »На міжнародному форумі ті т. зв. національні еміґранти об'єднані в таких союзах, як Антибольшевицький Бльок Народів і ВАКЛ, а в проводі їхніх багатьох клітин є люди, які втекли із соціялістичних країн, як злочинці й коляборанти... Ще більше дивує те, що уряди західніх народів ... підтримують, допомагають і годують тих учорашніх людей ...«

Як бачимо, демаскування московських злочинців, народо- і людиновбивців перед опінією вільного світу викликає в московських імперіялістів шалену реакцію.

*

У Конференціях і маніфестації АБН і ЕРС брали участь представники багатьох народів, особливо багато було українців з терену Великої Британії, а також з-за океану — представників Організацій Визвольного Фронту. Обидві Конференції відзначалися і доброю технічною підготовкою, зокрема завдяки великому трудові українських організаторів із Великої Британії.

З-поміж визначних учасників і гостей слід згадати японця Осамі Кубокі, президента Організації перемоги над комунізмом, Дона Мартіна, голову Британської Ліґи Свободи, Дейвіда Рова, професора Ейльського університету (США), визначних діячів із Франції, Німеччини, Швеції, Данії, Туреччини, США, Канади, Австралії та інших країн.

Було 275 делеґатів і гостей, а на відкритих сесіях — понад 300 учасників, деколи в конференційній залі бракувало місця.

Такі конференції і маніфестації є виявом не тільки протесту проти поневолення України та інших націй у московській тюрмі народів, вони також демаскують злочинний комунізм і ознайомлюють вільний світ із визвольною боротьбою українського та інших народів.

Можна побажати, щоб подібні маніфестації відбувалися у різних вільних столицях Заходу, бо всі ми маємо особливо великі морально-національні зобов'язання перед Батьківщиною-Україною, що жорстоко поневолена московськими імперіялістами-окупантами.

В. К.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

З нагоди візити у вірних УАПЦ у Великій Британії, *преосвящ. архиепископ Марко* (з Нью-Йорку) пожертвував на пресовий фонд »В. Ш.« — *20 дол.*

Український Товариський Клюб у Скантopпі (Велика Британія), за підписами голови *П. Малицького*, секретаря О. *Рокоша* і скарбника *П. Рака*, пожертвував на Ювілейний фонд »В. Ш.« — *100 ф.*

Загальні Збори *Відділу СУБ-у в Лестері*, на пропозицію п. *Ю. Чубатого*, схвалили пожертвувати на Ювілейний фонд »В. Щ.« — *50 ф.* і висловити Редакції сердечний привіт з нагоди 25-річчя »В. Ш.«. Голова Відділу СУБ-у п. *В. Медицький* і секретар *І. Богайчук* разом із пожертвою прислали привітального листа.

Мґр Т. Буйняк (Торонто, Канада) з весілля *П-ва Ігоря і Олі Бідяків*, що відбулося 12 серпня ц. р., прислав на пресовий фонд »В. Ш.« — *25 дол.*

Українська Дослідно-Інформаційна Бібліотека в Торонті (Канада) прислала листа з подякою за 18 річників »Визвольного Шляху« і 10 ф. на покриття коштів пересилки. З цієї нагоди п. В. Войнаровський пише: »За дар сердечно дякуємо і бажаємо Вам усього доброго з нагоди 25-ліття журналу. Головному редакторові п. Г. Драбатови бажаємо сталевих нервів і наступних 25 літ редакторства«.

Індивідуальні пожертви:

Велика Британія

Відділ СУБ-у у Брадфорді — 10 ф.; Й. Рокош (Скантopп) — *3 ф.; М. Левчук* (Пудсей) — *2 ф. 50 п.; Відділ СУБ-у в Лію — 2 ф. 50 п.;* Д. Василик (Брадфорд) — 2 ф.; П. Панчак (Брадфорд) — 1 ф.; М. Замулінський (Брадфорд) — 1 ф.; В. Дуліба (Кіхлі) — 1 ф.; П. Шеманчук (Дарбі) — 1 ф; В. Тріщ (Бері) — 1 ф.; І. Керч (Лімінґтон) — 1 ф.; В. Воронович (Лестер) — 1 ф.; І. Лас (Волвергамптон) — 1 ф.; І. Харків (Корбі) — 1 ф.; М. Глушко (Лій) — 1 ф.; В. Петришин (Гейд) — 1 ф.; Ф. Плескун (Батс) — 1 ф.; С. Рибак (Ковентрі) — 88 п.; Т. Баран (Лідс) — 50 п.; О. Журак (Брадфорд) — 50 п.; Й. Дунець (Ковентрі) — 50 п.; пані Д. Породай (Бедфорд) — 50 п.; В. Петришин (Бедфорд) — 50 п.; Т. Саведчук (Манчестер) — 50 п.; М. Стухлий (Ковентрі) — 50 п.; М. Фреїв (Волтгам Кросс) — 50 п.; О. Журавінський (Лестер) — 25 п.

*

Д-р М. Міщенко (США) — *12 дол. 50 цен.; Л. Борщ* (США) — *10 дол.; Т. Яцків* (США) — *8 дол.; М. Ґурський* (США) — *5 дол.; Я. Тростянецький* (США) — *5 дол.; Г. Цебрій* (США) — *5 дол.; В. Риндич* (США) — *5 дол.; І. Макар* (США) — *5 дол.;* О. Шуя (США) — 2 дол.

В. Комарянський (Канада) — *10 дол.; Д. Хоман* (Канада) — *10 дол.;* Г. Плескун (Канада) — 3 дол.; А. Доманчук (Канада) — 2 дол.

Пані С. Майстер (Німеччина) — 5 н.м.; О. Гаврилів (Австралія) — 2 дол. 50 цен.; Г. Кузь (Швеція) — 35 корон.

Арґентіна

Збірщик п. *В. Заставний* (Арґентіна). Жертвували: В. Косюк — 25 пез.; по 20 пез. — О. Галатьо, мґр М. Самоверський; І. Олиняк — 15 пез.; по 10 пез. — В. Заставний, Я. Тавридзький, В. Лех, І. Кінах, М. Фітьо, З. Шафовал; по 5 пез. — С. Собенко, В. Нагірняк, В. Колодій, І. Жибак, В. Королюк; Г. Романів — 4 пез.

Збірщик *І. Ворон* (Арґентіна). Жертвували: *Г. Романів — 50 пез.;* І. Ворон — 20 пез.; по 10 пез. — І. Бидун, Е. Королевич; по 5 пез. — В. Романів, М. Кутний; по 2 пез. — Д. Монастирська, проф. І. Голоцван.

Усім Шановним Жертводавцям і Збірщикам — щиро дякуємо.

ВІД РЕДАКЦІЇ

З причини браку місця, продовження споминів Д. Г. Цяпки »Горить ліс« та щоденника д-ра Олекси Воропая »Англія зблизька«, а також матеріяли інших Авторів, будуть надруковані в чергових числах »Визвольного Шляху«.

Чи Ви вже заплатили передплату »В.Ш.« на 1973 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 26-річчя! Допомагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!